

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 23890

CALL No. SaBN/Bha/Gran.

D.G.A. 79

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES.

NO. XV.

THE

SVAPNAVÂSAVADATTA

OF

BHÂSA

EDITED WITH NOTES

BY

23890

T. GAṆAPATI SÂSTRĪ

Director of the Department for the publication of Sanskrit manuscripts,

TRIVANDRUM.

Bhâsa's Works:—No. 1.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE.

50.8N

Bhâsa

TRIVANDRUM:

PRINTED AT THE TRAVANCORE GOVERNMENT PRESS.

1912.

(All Rights Reserved.)

23890
20 6 56
Bill No. 528N/ 544/ 6an

॥ श्रीः ॥

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः.

ग्रन्थाङ्कः १५.

स्वप्नवासवदत्तं

महाकविश्रीभासप्रणीत

संस्कृतग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण

त, गणपतिशास्त्रिणा

संशोधितं

लघुटिप्पण्या च संयोजितम् ।

भारतनाटकसंस्थे प्रथमम्.

तच्च

अनन्तशयने

महामहिमश्रीमूलकरामवर्मकुलदोखरमहाराजशासनेन

राजकीयमुद्रणयन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

कोलम्बाण्या १०८७, क्रैस्ताण्या १९१२.

INTRODUCTION.

Whilst on my tour the year before last for the collection of Sanskrit manuscripts in South Travancore, I came across a palm leaf manuscript of *Nāṭakas* in the *Mamalikkeri Matham*, near Padmanābhapuram.

The acquisition of a rare collection of plays.

It was found to contain 105 leaves with ten lines of twenty granthas in each page written in old Malayalam characters. Though the manuscript seemed to be more than three hundred years old, there was no defacement of characters except in certain parts of the first twelve leaves. The style and dignity of conception appeared to me to be such as characterise the great works of the *Rishis*, and superior to what we find in the famous works of the great poets. On examination, the manuscript was found to contain the following ten *Rūpakas* :—

1. *Śrīgnarāṇḍavallī*.
2. *Pratijñāyānandharāṇḍa*.
3. *Pancharātra*.
4. *Chāyadatta*.
5. *Hāṭhastotsukha*.
6. *Arindaraka*.
7. *Bālacharita*.
8. *Abhayaamayāṅga*.
9. *Karmahārī*.
10. *Ūrubhanga*.

Besides, there was also an eleventh *Rūpaka* just begun but abruptly left unfinished towards the middle of the reverse side of the first leaf. During a subsequent tour, from one Govinda Pisharodi, an astrologer of Kailāsaparam, near Kaduthurutti, were obtained two *Nāṭakas* of a similar character, named *Abhishekanāṭaka* and *Pratindanāṭaka*. It was subsequently discovered that the Palace Library also contained a manuscript of each of these two works. All these manuscripts written in Malayalam characters were on palm leaves, probably three or four centuries old. Thus were obtained twelve or rather thirteen *Rūpakas*, neither seen nor heard of before.

It is usual in *Nāṭakas* to begin with *Nāṇḍi* and then to state 'नान्द्यन्ते सूत्रधारः'. But the *Nāṭakas* in this collection, as a rule,

The content of the plays, begin with the stage direction, 'नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः' and then the " *mangala śloka* " is introduced.

Again instead of the word *Prastāvanā*, these *Nāṭakas* use the word " *Śhlopanā*." Thirdly in the *Nāṭakas* of *Sūtraka*, *Kālidāsa* and others, in the *Prastāvanā*, mention is made of the name of the author and of the works and in some instances in terms of praise. But in the plays before us, in the *Śhlopanā*, not even the name is brought in either of the work or of the author. In the " *Bharata Vākya* " or the closing sentence of every one of these plays, invariably occurs the prayer :—" may our greatest of kings or may our king rule the land". In all these plays there is at the close a sentence announcing such and such a *Nāṭaka* is finished and here the name of the works is given. All these characteristic features can be made out from the following quotations which form the initial and closing portions of *Śrāpaṇḍitaka* and other plays. The beginning of *Śrāpaṇḍitaka* is as follows:—

" (नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

उदयनवेन्दुसवर्णावासवदत्ताबलीबलस्य त्वाम् ।

पद्मावतीर्णपूर्णे वसन्तकर्मौ मुजौ पाताम् ॥

एवमार्यमिश्रान् निशापयामि । अये किन्तुसुहृ मयि निशापनख्यमे दास्य
इव भूयते । अत्र ! पश्यामि ।

(निषण्णे)

उत्सरह उत्सरह भव्या । उत्सरह ।

सूत्रधारः—भवतु विज्ञातम् ।

भृशैर्मगधराजस्य स्निग्धैः कन्यानुगामिभिः ।

पृथगुत्सार्यते सर्वस्तपोवनगतो जनः ॥

(निष्क्रान्तः)

स्वापना । "

The ending of *Seaparnāṭaka*—

“(भरतमाजयम्)

हमा सागरपर्यन्ता हिमवद्दिग्धकुण्डलाम् ।
महीमेकातपत्राङ्गा राजसिंहः प्रसास्तु नः ॥

पयोऽङ्कः ।

स्वयम्पादकमवस्थितम् ॥”

The beginning of *Pantijāguganātharāgana*—

“(गन्धन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पातु वासवदत्तायो महसेनोऽतिवीर्यवान् ।
वत्सराजस्तु नाम्नः सप्तकिर्यौगन्धरायणः ॥

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये ! इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटी—अर्य ! इच्छसि ।

सूत्रधारः—आर्ये ! गीयतां तावत् किञ्चिद् वस्तु । ततस्तत्र गीतप्रसाधिते
रत्ने क्वमपि प्रकरणमारभामहे । आर्ये ! किमिदं चिन्त्यते । ननु गीयते ।

नटी—अज्ज मयं सिन्धवे णारिकुलस्स अस्तस्यं मिथं । ता इच्छामि
अध्येण कुसलविष्णाणमिमिच्छं कच्चि पुरुसं पेणिसुहुं ।

सूत्रधारः—वाङ्म ।

पुरुषं प्रेषयिष्यामि व्यक्तमात्महिते क्षमम् ।

(नेपथ्ये)

सालक ! सज्जस्वम् ।

सूत्रधारः—

पुरुषं मेवयस्मेव यथा योगन्तरायणः ॥

(निष्कान्ती)

स्थापना ।”

The ending of *Pratijagatparavairāgya* :—

“(मरतवत्कथम्)

भक्तवत्सलः गावः परवक्तुं प्रधाभ्यदु ।

इदमपि महीं कृत्वा राजसिंहः प्रधास्तु नः ॥

(निष्कान्ताः सर्वे)

चतुर्थोऽङ्कः ।

प्रतिष्ठापनादिकावसिता ॥”

The beginning of *Pauchardāsa* :—

“(गान्धर्वे ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

द्रोणः धूमिध्वर्जुनमीमदुतो यः कर्णधारः शकुनीवधरत्न ।

दुर्योधनो भीमदुधिष्ठिरः स पापाद् विराडुत्तरगोऽभिमन्युः ॥

(परिकल्प) एवमार्यमिभान् विज्ञापयामि । अये किन्दुखल मयि विज्ञाप-
नम्यमे शब्द इव श्रूयते । अज्ञः पश्यामि ।

(केवलम्)

अहो कुरुक्षेत्रस्य सञ्जयमुदिः ।

सूत्रधारः— सवत्स विज्ञातम् ।

सर्वेऽन्तःपुरैः सार्धं प्रीत्या प्राप्तेषु राजसु ।
यद्वा दुर्योधनस्त्यैव कुरुराजस्य वर्तते ॥

(निष्क्रम्यतः)

स्थापना । ”

The ending of *Panchandreta* :—

द्रोणः—

इत्थर्षं वयमानीताः पञ्चरात्रोऽपि वर्तते ।
धर्मेणावर्जिता मिष्टा धर्मेणैव प्रदीयताम् ॥

दुर्योधनः—

बाढं दर्शं मया राज्यं पाण्डवेभ्यो यथापुरम् ।
मृतेऽपि हि नराः सर्वे सत्ये सिद्धन्ति सिद्धिम् ॥

द्रोणः—

हन्त सर्वे मसक्ताः स्मः प्रहृष्टकुलसंग्रहाः ।
इमानपि महीं कुरुखां राजसिंहः मशास्तु नः ॥

(निष्क्रम्यतः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः ।

अवसितं पञ्चरात्रम् । ”

The beginning of *Chārudatta* :—

“ (नाम्बान्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—किण्णुसु अज पञ्चस एव पिबससत्तत्तं कुसुमसाप पुक्कसरस-
सपडिदज्जळविन्व विज पञ्चळाअन्ति विज मे अक्खीणि । (पठिन्व) जाव मेहं
गच्छिअ आणामि किण्णुसु संविधा विदिदा ॥ वेसि । इयं अज्जाणं मेहं ! जाव

पवित्रामि । (प्रतिस्वात्मकोक्त्य) अहं लोहीपरिवृष्टकालसारा सूत्री गेजम्भामणसुग-
न्धो विभ गन्धा सुजिमितं विभ परिभ्रमन्तो वाङ्मवस्सज्जणो । किण्णुसु संविधा
विहिदा । जादु, कुसुमस्वाय ओवगमभं विभ जीवलोभं पेक्खामि । अय्यो! इदो दाव ।

नदी — अय्य! इमादि । अय्य! दिट्ठिमा सु सि भावदो ।

सूत्रधारः — अय्यो! किं अत्थि अस्माकं गेहे को वि पावरासो ।

नदी — अत्थि ।

सूत्रधारः — थिरं जीव । एवं सोभणाणि दत्तिमा होदि ।

नदी — अय्य! तुवं एव पडिवालेन्तीं चिट्ठामि ।

सूत्रधारः — अय्यो! किं अम्मस्थिवं ।

नदी — अत्थि ।

सूत्रधारः — एवं वेवा तुमं अत्तासन्तु । अय्यो! किं किं ।

नदी — धिवं, गुळं, दहि, तप्पुळा अत्थि ।

सूत्रधारः — एदं सत्वं अस्माकं गेहे अत्थि ।

नदी — णहि णहि, अन्तळावणे ।

सूत्रधारः — (सरोवरे) आः अणय्यो! एवं दे आसा छिन्दीअदु । अ-
भावं च गमिस्ससि । अहं चण्डप्पवाहळण्णुमो विभ वरप्पवा पच्चादादो वूरं आ-
रोविध पाडिदो कि ।

नदी — ना भाभाहि या भाभाहि । तुत्तुत्तमे पडिवालेदु अय्यो । सम्भं
सज्जं भविस्सदि । ठळं णाम एदं । अज्ज नम उववात्तस्स अय्यो सहा-
भो होदु ।

सूत्रधारः — किण्णामहेओ अय्याए उववासो ।

नदी — अमिरुववदीं थाम ।

सूत्रधारः — किं अण्णजादीए ।

नदी — जाम ।

सूत्रधारः — सर्वं दाव विह्वु । कोणु दाणि अव्याए उववासस्स उव-
देसिओ ।

नदी — इमिणा पडिवस्सएण सुण्णगोहेण ।

सूत्रधारः — साहु सुण्णगोह ! साहु ।

नदी — जइ अव्यस्स अणुगहो, तदो इच्छेअं अण्णारिसज्जजोअं क-
व्वि वक्खणं गिमस्सेहु ।

सूत्रधारः — धम्मिहे! खु गिओओ । तेण पादरासो वि मे भविस्सदि ।
जइ एव्वं, पविससु अव्य । अहं वि अण्णारिसज्जजोअं कव्वि वक्खणं अण्णो-
सामि ।

नदी — जं अव्यो आणदेवि । (निष्क्रान्तः)

सूत्रधारः — किण्णुसु दरिद्वनक्खणं लमेअं । (विलोभवः) एसो अव्यचारुदस-
स्स वअस्सो अव्यमेसेओ जाम वक्खणो इदो एव्व आअच्छदि । जाम उवणिम-
न्तेमि । (परिक्रम्य) अव्य ! गिमन्तिदो सि । आमन्तणस्स मा दरिद्वत्ति अवम-
ण्णोहि । सम्भण्णं अद्विवन्वं भविस्सदि । धियं, गुळं, वहिं, तण्णुळा अ सर्वं अ-
त्थि । अविअ दक्खिणामासजाणि भविस्सन्ति ।

(नेपथ्ये)

अण्णं अण्णं गिमस्सेहु दाव भव । दरिद्वो दाव भव ।

सूत्रधारः —

धियशुल्लवहिसुतमिद्धं भूविअसूणेवदंससंभिण्णं ।

सक्कारवधमिद्धं सुज्जीअहु मक्कमय्येण ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना ।”

The ending of *Chāradatta*:—

"गणिका — एहि इमं भल्लहारं गच्छिष्ये अयमन्वारुद्धं अहिसरिस्सामो ।

चेटी — भज्जुप ! तह । एवं पुण्णं अमिसारिभासहायभूवं दुद्धिणं उण्ण-
मिदं ।

गणिका — इदंसे ! मा सु बह्वावेहि ।

चेटी — एदु एदु भज्जुभा ।

(इति निष्क्रान्ते)

चतुर्थोऽङ्कः ।

अवसितं आख्यत्तम् ॥”

The beginning of *Dūtaphatākuchā*:—

“(बाल्यन्ते ततः प्रविक्षति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

नारायणसिद्धिर्जनैकपरायणो वः

पायासुपायगतयुक्तिकरः सुराणाम् ।

लोकत्रयाविरतनाटकतन्त्रवस्तु-

प्रस्तावमपतितमापनसूत्रधारः ॥

एवमार्थमिमान् विज्ञापयामि । अपे किम्पुल्लसु मयि विज्ञापनव्यग्रे सख्य
इव भूयते । अहं पश्याति ।

(विपश्ये)

ओ! ओ! निषेधतां निषेधतां त्रावह् ।

सूत्रधारः — भवतु विज्ञातम् । एव खलु संशयकानीकनिर्वाहके जनार्द-
नसहाये धनस्रवे तदनन्तरमुपगतभीष्मवधामर्षितैर्वातेरादौ; परिधामं निहतः कुमा-
रोऽग्रिमन्युः । तथाहि—

मान्यर्जुनप्रत्यभिधानभीता
 यतोऽर्जुनस्तां दिशमीहमाणाः ।
 मराभिषाः स्वानि निवेशनानि
 सौमद्राणाञ्जितनष्टसंज्ञाः ॥

(निष्क्रान्ताः)

स्यापना । ”

The ending of *Jatughatotkasha*:—

“ यदोत्कचः—ओ भो राजानः! श्रूयतां जनार्दनस्य पश्चिमसन्देशः ।

धर्मं समाचर कुरु स्वजनव्यपेक्षां
 यत् कश्चित् मनसि सर्वमिहानुतिष्ठ ।
 जाल्योपदेशं पाण्डवरूपधारी
 सूर्यशुभिः सममुपैष्यति वः कृतान्तः ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

युतमदोत्कचमवसितम् ॥ ”

The beginning of *Keināraha*:—

“(ताम्रवन्तो ततः प्रविशति सूमधरः)

सूमधरः—

उत्तिष्ठतां सानुकम्पं सकलनिषिजलावेकदेह्यामरूढा-
 माक्रान्तामाजिमध्ये निहतादितिमुतामेकपावावधूताम् ।
 सम्प्लुतां प्रीतिपूर्वं स्वधुजयशगतामेकचक्राभिगुह्य
 भीमान् नारायणस्ते प्रविशन् वसुधासुच्छिस्तैकातपत्रात् ॥

(वेपथ्वतभिधुक्कमवलेक्य) आर्यैः । इतस्तावत् ।

(अविश्य)

नदी—अथ्य ! हृषसि ।

मूत्रधारः—आये । सब अद्यजमितकौतूहलेन सितेन निषेदित इवान्तर्गतो
भावः । ननु किञ्चिद् बहुकमासि ।

नदी—को एतत् विद्मो, अय्यो भावस्यो ■ ।

मूत्रधारः—तेन हि त्वैरमिषीयताद् ।

मदी—इच्छेमि अय्येण सह उव्याणं गन्तुं । अस्मि मे तर्हि इतिव्याकर-
णीर्ष निजमकथ्यं ।

(नेपथ्ये)

मृत्तिक ! त्वमप्युद्यानं गच्छ कुरङ्गीरक्षणार्थं, म(व)भावस्यो दलन-
गिरिः ।मूत्रधारः—आये । ननु अवस्थाः मृतम्—उद्यानं यता राजपुत्रीति । तस्माद्
सम्प्रति सर्वेनः परिगुह्यानि भक्त्युद्यानानि । मस्तिमिबृत्तयो राजकुतायां स्वैर
गमिष्याथः ।

मदी—अ अय्यो भाणवेदि ।

(निष्कान्ती)

स्थापनाः ११

The ending of *Arinivakata*—

११ (अरतमन्त्रम्)

मधन्स्वरजसो गावः परवर्कं मशाम्भु ।

इमामपि मही कुरक्षां राक्सिहः प्रक्षान्तु वः ॥

(निष्कान्ताः सर्वे)

पटोऽङ्कः ।

अभिमारकस्य पटोऽङ्कः । पटोऽङ्कसितम् ॥ ११

The beginning of *Bālacharita*:—

" (नान्यन्ते ततः प्रविकटि सूनवरः)

सूत्रधारः—

सङ्क्षीरवपुः पुरा कृतयुगे नाम्ना तु नारायण-

सेतानां त्रिपदार्पितत्रिभुवनो विष्णुः सुवर्णप्रभः ।

दूर्वाश्वामनिभः स रावणवधे रामो युगे द्वापरे

नित्यं योऽञ्जनसन्निभः कबियुगे वः पातु दामोदरः ॥

एवमर्थमिदं विज्ञापयामि । अये किन्मुक्तं मयि विज्ञापनम्यमे शब्द
इव श्रूयते । अङ्ग ! पदयामि ।

(नेत्रज्ये)

अहं गगनसञ्चारी ।

सूत्रधारः—भवतु विधातुम् ।

पतस्यसौ पुष्पमयी च वृद्धिर्नवन्ति तूर्वाणि च देवतानाम् ।

मेतुं हरिं वृष्णिपुत्रे पसूतमम्बस्यतो भारव एव तूर्णम् ॥

(विष्णुः) "

The ending of *Bālacharita*:—

" (नरतपानवम्)

इमां सागरधर्मेन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलान् ।

महीमेकातपत्राङ्गां रावसिंहः प्रसास्तु नः ॥

वज्रपोऽङ्कः ।

अवसितं वाक्यपरित्यज् ॥ "

The beginning of *Mādhyamakāśāstra* :—

“(ततः प्रविकसि मूत्रधारः)

मूत्रधारः—

पापात् स बोद्धुरवबुद्धवमानसावः
पादो हरेः कुक्षलयापकुलज्जनीकः ।
यः प्रोद्यतस्त्रिभुवनैकमणे रराज
वैकुण्ठसंक्रम इवाम्बरसागरस्य ॥

एवमार्थमिदं विज्ञापयामि । अये किन्तुसङ्ग मयि विज्ञापनमग्रे सम्भ-
व्य भूयते । अहं । पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

भोक्षात ! कोऽसत्त्वेषः ।

मूत्रधारः—अवतु विज्ञातम् ।

भोःसम्योच्चारणावस्य ब्राह्मणोऽयं न संशयः ।
प्राप्त्यते निर्बिषक्षेत्रे केनचित् पापचेतसा ॥

(नेपथ्ये)

भोक्षात ! कोऽसत्त्वेषः ।

मूत्रधारः—हन्त इदं विज्ञातम् । एष सङ्ग पाण्डवमध्यमस्यात्मजो हिदि-
म्भारणिसम्भूतो राक्षसागिरकृतवीरं ब्राह्मणजनं विज्ञासयति । भोः । कष्टं कष्टं
सङ्ग वसीद्धतपरिवृतस्य ब्राह्मणस्य वृथान्तः । अत्र हि,

जान्तैः सुतैः परिवृतस्तरुणैः सवारो
वृद्धो द्विजो निशिनरावुचरः स एषः ।

व्यामानुसारचरितो बृहभः सधेनुः

सन्धस्तवस्त ■ (चा)कुल्लतामुपैति ॥

(निष्पन्तः)

स्थापना ।”

The ending ■ *Madhyamavaggaṃ* :—

“भीमसेनः—दिदिन्वे । इतस्तावत् । वस्तः पटोक्च । इतस्तावत् ।
तत्रमन्तं केषवदासनाममपदद्वारमात्रमपि सम्भाषयिष्यामः ।

यथा गवीनां प्रभवः सङ्गो

यथाधुलीनां प्रभवो इताह ।

यथेन्द्रियाणां प्रभवः मनोऽपि

तथा प्रभुर्नो मगवानुपेन्नः ॥

(निष्पन्ताः सर्वे)

अथ्यसम्प्रयोगोऽवसितः ॥”

The ending of ■ *Korvāhāra* :—

“कर्जः—अथे स्रग्द इव क्षयते । किन्तुस्रग्दम् ।

स्रग्दध्वनिः मरुत्सागरतुल्यध्वनः

कृष्णस्य वा ननु मवेत् स तु फल्गुनस्य ।

नूनं शुचिद्विरपराजयकोपितात्मा

पार्थः करिष्यति यथाबलमथ युद्धम् ॥

सह्यराज! यत्रासाधुर्जुनस्तत्रैव चोपतां मम रथः ।

श्रुत्यः — वाक्यम् ।

(निष्पत्ती)

कर्त्तव्यमात्रावस्थितम् ॥ ”

The beginning of *Uṛubhanga*:—

“(कल्पयेत् छाः जीवन्ती एतच्छः)

श्रुत्यः —

मीचद्रोणतटा जकङ्कजका गान्धारराजद्रदा
 कर्णद्वीपिकूपोर्मिनककका दुर्बोधनसोतद्रष्ट ।
 छर्षः शत्रुनरी छरासिद्ध्या येक छनेनार्जुनः
 कङ्कनां तरनेडु वः स भगवानस्तु छः केसवः ॥

एवमासीमिमान् विज्ञापयामि । अने किन्तुसङ्ग मपि विज्ञापनम्भरे सङ्ग
 हस मूये । अङ्ग । पस्यामि ।

(नेकमे)

एते स्मो यो। एते स्मः ।

श्रुत्यः — मन्त्र विज्ञापम् ।

०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ००००
 ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ०००० ००००

स्थापना ४”

The ending of *Uṛubhanga*:—

“सप्तदशः —

साम्येव सम्पन्नकानि तपोकानि

सूत्रारम्भः—

सुत्रमनाद्यविकलं हि भिन्नस्तु राज्ञश्च ।

अन्वत्थामा—

यातोऽथ सौमिकवधोद्यतबाणपाणि-
र्गो पाण्डु नो मरणातिः सन्निवृत्तिरिष्यः ॥

(निष्काम्याः सर्वे)

सुत्रमनाद्यविकलं ॥ १ ॥

The beginning of the *Nāṭaka* (of unknown name):—

“(नाम्बन्तो वरः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पादः पादादुपेन्द्रस्य सर्वलोकोत्तमः स वः ।

ध्याविद्धो मधुविद्येन तनुताम्रनसेन स्ने ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । किन्तुसक्तु मयि विज्ञापनमग्रे सम्भूत इव
श्रुत्ये ॥ अहम् यस्यामि ।

(निरग्रे)

भो भोः मतिहासमिह्माः । महत्प्रसन्नो दुर्धनः समस्तपुत्र्यति ।

सूत्रधारः— अथ विज्ञातम् ।

उत्पन्ने चार्तराज्ञाणां विरोधे पाण्डवैः सह ।

पर्येति मन्त्रशक्त्यायौ श्रुत्यो दुर्धननाम्नः ॥

(निष्काम्याः)

सुत्रमनाद्यविकलं ॥ १ ॥

(ततः प्रविशति काम्पुकीयः)

ओ ओः प्रतिहाराधिकृतः । महाराजो दुर्बोधनः समाज्ञापयति — आज सर्वपापिवैः सह मन्त्रमिदुमिच्छामि । तदाहूयन्तां सर्वे राजान इति । अये अयं महाराजो दुर्बोधन इव ददाभिवर्तते । न एषः ,

इवामो मुवा सितदुःकल्लतोचरीवः
सच्छत्रचामरवरो रथिताग्ररागः ।
भीमान् विगूषणमणिपुतिरजिताग्नो
नकुलमध्य इव पर्वगतः कक्षाहः ॥

(ततः प्रविशति दुर्बोधनः)

दुर्बोधनः —

उद्भूतरोचमिव मे हृदयं सहर्षं
प्राप्तं रणेत्सवमिमं सहस्रा विधिन्व ।
इच्छामि पाण्डववले वरवारजाना-
मुत्कृष्टदन्तमुसमिनि मुक्तानि कर्तुम् ॥

काम्पुकीयः — अस्तु महाराजः । महाराजकास्मात् सप्तमीर्षं सर्वराजम-
प्यकम् ।

दुर्बोधनः — सत्यम् कृतम् । प्रविश त्वमचरोचमम् ।

काम्पुकीयः — कथाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

दुर्बोधनः — जानीं वैकर्मेवर्द्धितौ । उच्यताम् — अस्ति भवैकादशाः शौहि (गीः
नि) । नरुसमुदयस्तासु कः सेनापतिर्मवितुमर्हतीति । किमाह तुर्मकन्तौ — महान्
सत्त्वयमर्थः । मन्त्रमिहा ककुज्यमिति । सहस्रेमेतद्, आगम्यतां मन्त्रशालामेष
प्रविशामः । आचार्यो अभिवाद्ये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । पितामह ! अभिवा-
दये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । मत्तुकां अभिवाद्ये । प्रविशतु भवान् मन्त्र-

कालाम् । आर्यो वैकर्णवर्षदेवौ प्रविशतां भवन्तौ । भो भोः सर्वक्षत्रियाः ! त्वैर
प्रविशन्तु भवन्तः । वयस्य कर्णो प्रविशवस्तावत् । (प्रविश्य) आचार्य ! एत-
दासनमास्यताम् । पितामह ! एतदा (सनमा) स्यताम् । मातुल ! एतदासनमास्य-
ताम् । आर्यो वैकर्णवर्षदेवौ ! आसातां भवन्तौ । भो भोः सर्वक्षत्रियाः ! त्वैरमास-
तां भवन्तः । किमिति किमिति महाराजो नास्त इति । आहो सेषाधर्मः । भव-
त्यस्य ११

The beginning of *Abhishekamūrtaka*:—

"(गान्धर्वे ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

यो गाविपुत्रमलविम्वकराभिहन्ता
शुद्धे विराभस्तरवृषणवीर्यहन्ता ।
एषोपितोऽखणकबन्धकपीन्द्रहन्ता
पामाद् स भो निशिचरेन्द्रकुलामिहन्ता ॥

एवमार्यनिश्चान्द विज्ञापयामि । (परिब्रज्यापलोचय) अथे किन्तुलङ्घ ममि
विज्ञापनम्यमे शब्द इव श्रूयते । अज्ञां पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

शुभीर्वा इत इतः ।

**** *
**** *

स्थापना । ११

* The ending of *Abhishekaśloka*:—

“(भरतमन्त्रम्)

मन्त्रस्त्वजसो गावः परचक्रं प्रक्षाम्यतु ।

इमावपि मही कृत्वा राजसिंहः प्रक्षस्तु नः ॥

(निष्क्रान्तः सर्वे)

सप्तमोऽङ्कः ।

अभिशेकनाटकं समाप्तम् । ”

The beginning of *Pratidināśloka*:—

“(आम्बाने ततः श्रवितुं मुद्राणः)

सूत्रधारः—

सीताभवः पादु मुद्रन्त्युहः सुग्रीवराजः सहस्रकर्मजः ।

यो रावणार्जमतिमज्ज देव्या विभीषणात्मा भरतोऽन्वसर्गः ॥

(नेपथ्याभिमुखमन्त्रोच्य) आब । इतस्तावत् ।

(अस्मिन्)

नटी — अय्यो इवसि ।

सूत्रधारः — आर्त्तः इममेवेदानीं शरत्कालमभिहित्य गीततां तावत् ।

नटी — अय्य । क्व । (गच्छति)

सूत्रधारः — अस्मिन् हि काले,

चरति पुलिनेषु हंसी कम्पांशुकपासिनी सुसंश्रुता ।

(नेपथ्ये)

अय्य! अय्य!

सूत्रधारः—भवतु विशात्म ।

मुद्रिता नरेन्द्रलवने स्वरिता प्रतिहारक्षीवा ।

(निष्क्रान्ती)

स्थापमा । ”

The ending of *Pratimānītakar*—

“(भरतवाक्यम्)

यथा रामस्य जानक्या बन्धुभिश्च समागतः ।

तथा नक्षत्र्या समायुक्तो राजा भूमिं प्रक्षाल्य नः ॥

(निष्क्रान्ताः तथैव)

सप्तमोऽङ्कः ।

प्रतिज्ञानादिकं समाप्तम् ॥ ”

Besides exhibiting a structural similarity, these plays also contain, as the above quotations will show, several passages ^{Mutual resemblance among the plays.} in common e. g. the sentence, “एवमार्यमिश्रान् विहाय-यामि । अये किञ्चुखलु मयि विहायनन्धमे शब्द इव श्रूयते । अञ्ज । पश्यामि ” is found in all plays except *Pratijñā*, *Chārudatta*, *Avinīshakar*, *Pratimā* and *Karnādhikāra*. Again the *Stūti*—

“हमां सागरपर्यन्ता हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाश्च ।

महीमेकातपत्राङ्गां राजसीहः प्रक्षाल्य नः ॥”

appears as the *Bharata Vākya* both in *Śrṅganātaka* and in *Bālaśharita*. The passage,

“भवन्स्वरजसो गावः परचर्म मशाम्यतु ।

इदामपि महीं कृत्वा राजसिंहः मशाम्य नः ॥”

is seen in the plays, *Pratijñā*, *Aśvamaraka* and *Abhisheka*, and the latter half of the *Sloka* occurs in *Pancharātra* also. The practice of suggesting names of the principal dramatic persons in the bacchiliatory verse is alike in *Pratijñā*, *Pancharātra*, *Pratimā*, and *Śrṅganātaka*. The *Sloka*—

“किम्पतीव समोऽज्ञानि वर्मलीबाह्वने ममः ।

असत्पुरुषसेवेन दक्षिर्निष्कृतां गता ॥

appears in the first Act of both *Chārudatta* and *Bālaśharita*. The passage, “किं वक्ष्यतीति इदं परिवाहितं मे” occurs in the 5th Act of *Śrṅganātaka* and also in the 4th Act of *Abhishekanātaka*. The part, “वर्मलेह्यन्तरे म्यता” of a *Sloka* is seen in both the second Act of *Pratimā* and in the sixth Act of *Abhishekanātaka*. Many more points of similarity of this kind can be observed in the plays.

As indicated by these points of close similarity, it is very likely that all these plays are the work of the same author.

The authorship of the plays.

As neither the name of the author nor that of the work is mentioned in the *Sthāvanas* of these plays, it seems to me that they must have been written before such a notion came into vogue. Having regard to the various poetic excellences which will be hereafter noticed, I should think that the author was a great poet of antiquity and of wide renown. What we have till now known as *Śrṅganarāśanātaka*, though only in name, from ancient works of such great authors as *Ākhaṅgābhīnavaṅuptapada* and others may in all probability be the same work as this *Śrṅganātaka*, which is perhaps only a contracted form of the full name; for, in *Śrṅganātaka*, we have the description of prince *Vāsarāja*'s dream about *Vāsaradattā*. These considerations make me regard this series of plays with unusual appreciation; for it is well-known that *Śrṅganarāśanātaka* which was till now thought to have been lost for ever was composed by the great poet

Bhāsa as the following *śloka* of *Rājasekhara* in *Sāhityamālā* shows :—

“भासनाटकचक्रेऽपिच्छेकैः क्षिते परीक्षितम् ।
स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभूत्त एवम् ॥”

This great poet it is who is enshrined in the passage in the *Prasādana* of *Mālavikāgnimitra* by *Kālidāsa*, “प्रथितयशसां भाससौमित्रकविपुत्रादीनां प्रथ-
मानसिद्धम्” and in the following *śloka* by *Bhāṭṭa Bāṇa* in *Harṣacharita*,

“सूत्रधारकृतारम्भैर्नोटकैर्महामुनिभिः ।
सप्ततैर्महो मेमे भासो देवकुलैरिव ॥”

These *Nāṭakas* are thus seen to be the work of *Bhāsa* as the epithet
“सूत्रधारकृतारम्भैः” by which *Bhāṭṭa Bāṇa* in the above *śloka* qualifies
Bhāsa's *Nāṭakas* applies to those plays, for every one of them begins
with the stage direction, “मान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः”

As the manuscript of *Śvapnashatrukhanda*, the best known of the
series, was moth-eaten in several places and the
Other manuscript
copies discovered,
manuscripts of *Chāṇḍīkya* and *Karnaśekhara* were in-
complete, I tried to obtain complete manuscripts of
these plays, with a view to edit and publish them. With this end in
view, I addressed several Sanskrit scholars, European as well as Indian.
Many of them replied to say that even these manuscripts, however incom-
plete, of *Bhāsa*'s *Nāṭakas* which had long been regarded as lost, were in
themselves a very great acquisition; but fortunately, I was able to ob-
tain a complete, though not correct, manuscript of each of the two plays
Śvapna and *Pratijñāyugandharāyana*. This was from my esteemed
friend, Pandit A. Anantaśastrya of Mysore who was kind enough
to send me a copy of his copy of the manuscript he had ob-
tained from Kerala. At the end of this manuscript copy of *Śvapna-
nāṭaka* is written, “स्वप्नवासवदत्ता सप्ततः”. This agrees with what we
supposed to be the full name of *Śvapnashatrukhanda*. At the end of the
manuscript of *Pratijñānāṭaka* is written the full name, *Pratijñāyuga-
gandharāyana*. After this, during another tour, I obtained at Hari-
pad, a manuscript of *Asvamedha* from Mr. Subrahmanya Muttata of
Puttiyal. With the help of these manuscripts, three plays have

already been examined for the Press, and the others are being gone through. Thus *Śaṅkharāśvadevī* with the aid of the new manuscript has assumed a complete form, and I feel fully rewarded for my pains on this account. I am deeply indebted to Pandit Anantabera for his kindness in sending me his manuscript. When *Śaṅkharāśvadevī* was just in the Press, another manuscript of ■ was secured from Krishnan Tanti of Thasbanna Mutham in Chongalur, and separate manuscripts of *Pratijñāyugandharāyana* and of *Abhishekanāṭaka* were also obtained from the same source.

Doubtless, it is to this *Śaṅkharāśvadevī* of ours that Vidyāphatiga Śaṅkharāśvadevī, who lived about 1150 A. D. of inquiry as to the Christian era refers, when he, in his *Anavakasaṅkharāśvadevī*, says in commenting on the *Śloka*, “*शङ्कराश्वीरकण्ठा*” that “*स्वदिशमत्सत्कर्तुम् उदयनस्य पञ्चावलीपरिचयोऽर्थशृङ्गारः स्वमवाप्तवदत्ते, तृतीयस्तस्यैव वासवदत्तापरिचयः कामधुञ्जरः*”. *Āchāryaśhāṅkharāśvadevī* who lived in the 9th Century A. D. speaks of *Śaṅkharāśvadevī* in his *Abhishekanāṭyāraṇavṛtti* “*कविः कविः यथा स्वमवाप्तवदत्ताय*”. Therein another *Nāṭaka* also is mentioned under the name of *Devīśhāśvadevī*. I think that it is our *Chāśvadevī*.

Vāmana who flourished long before Ānandavardhana, the author of *Alaṅkāra* of the 9th century A. D., quotes in the second *Adhyāya* of the fifth *Alaṅkāra* of his *Kāvyālaṅkāraśhāraṇī*, the following *śloka* which occurs in the fourth Act of *Śaṅkharāśvadevī* :—

“*सरच्छसाङ्गीरेण वातादिदेन ममिनि । ।*

काशपुष्पलवेमेदं साधुपातं मुलं मम ॥”

In the very same *Adhyāya* is also quoted the passage, “*यो मर्त्यपिण्डस्य कृते न मुप्येत्*”, which is the fourth *pāda* of a certain *śloka* in the fourth Act of *Pratijñāyugandharāyana*. In the first *Adhyāya* of the fifth *Alaṅkāra* of the same work is quoted the *śloka*,

“आर्ता बलिर्भवति मद्रुहरेद्वीनां
 हंसैश्च सारसगणैश्च विह्वलपूर्वः ।
 तास्वेष पूर्वमलिरुदयवाङ्कुरास्तु
 नीजाञ्जलिः पतति कीटमुखावलीवः ॥”

which occurs in the first Act of *Chārudatta*. The former half of the sloka:—

“छिम्पतीव तमोऽज्ञानि बर्षतीवाञ्जनं नमः ।
 नमस्तुरुषसेवेव हृदिर्मिष्कतां गता ॥”

which occurs in the first Act of both *Bhācharita* and *Chārudatta* is quoted by Dandin of the 6th century A. D., in the second *Parichheda* of his *Kāvya-dharma*:—

“छिम्पतीव तमोऽज्ञानि बर्षतीवाञ्जनं नमः ।
 हृदीवमपि भूयिष्ठमुल्लेखा कक्षगाम्भितम् ॥”

The *Āryā*,

“सञ्चितपक्ष्मकपादं भयनद्वारं स्वरूपतटनेन (१) ।
 उद्भाज्य सा मविहा हृदयार्द्रं मे मृक्तमूला ॥”

is quoted in page 152 in the 3rd *Udyota* of *Dhṛanyalokaśaṅkha* as being taken from *Śvapnashatruvadhātā*. But I should think that this sloka is not from *Śvapnashatruvadhātā*, for it is found in none of the three manuscripts of ours. Besides, this sloka apparently signifies the springing up of love for a lady at first sight. It should be either for *Vāsavadattā* or *Padmāvatī*. But it could not be for the former, for the troubled thoughts of a lover for his far off lady appear in this *Nāṭaka* only long after a happy wedded life; nor could it be for the latter, for, she was offered to *Vaṣarāja* even without his request at a time when he was much afflicted with thoughts of *Vāsavadattā*. This surely could not be the occasion for describing his love for *Padmāvatī*. It is thus seen that this Sloka could not find a place in *Śvapnashatruvadhātā*. Hence,

we could not infer that this was an omission in the readings of some manuscripts owing to the *Nāṭak* having ceased from circulation. Again, in the explanation of the 85th *Kāvika* of the 6th *Parichheda* of the *Sāhityadarpana*, the *Śloka* :—

“उत्साहातिशयं वत्स! तव बाल्यं च पश्यतः ।

मम हर्षविषादाभ्यामाकान्ते दुःखपद्मिनः ॥”

is quoted from *Bhāṭa-charita* as occurring therein. But, this *Śloka* may very likely be taken from a *Bhāṭa-charita* relating to *Sri Rāma*, for the commentator of the *Sāhityadarpana*, in explaining the above *Śloka* adds that it is addressed by *Parasurāma* to *Sri Rāma*. And so it is that this *śloka* is not found in our *Bhāṭa-charita* which relates to *Sri Krishna*.

Bhāmaha, in the fourth chapter of his *Kāvya-lankāra* illustrates *Nyāyavirodha* as follows:—

“विजिगीषुमुपन्यस्य वत्सेनं वृद्धवर्सेनम् ।

तस्यैव कृत्स्नः पश्चादन्यथाचारश्चम्यताम् ॥ ४० ॥

अमृतयोधशताकीर्णं साकृद्वायनेनैव कम् ।

तथाविधं मज्जच्छमं बाह्यासीत् सं स्वमृगतम् ॥ ४१ ॥

यदि बोधेक्षितं तस्य सन्निधौ स्वार्थसिद्धये ।

अहो नु मन्दिता तेषां भक्तिर्वा नास्ति भर्तारि ॥ ४२ ॥

सरा इक्षुधनुर्मुक्ता मनुमद्विररातिभिः ।

धर्माणि परिहृत्वात्मं पतिष्ववन्तीति कानुमा ॥ ४३ ॥

हसोऽनेन मम माता मम पुत्रः पिता मम ।

मातृको भागिनेयश्च रुष्टः संरब्धचेतसः ॥ ४४ ॥

अत्यन्तो विविधान्याजावायुधान्यपठयिनम् ।

एकाकिनमरण्यान्यां न हृन्दुर्बहवः कथम् ॥ ४५ ॥

नमोऽस्तु तेभ्यो विद्वद्भूषो येऽभिप्रायं कवेरियम् ।

शास्त्रलोकावपास्यैव नयन्ति नयवेदिनः ॥ ४६ ॥

संघटसो दनेभस्व चर्मणा निर्मितस्य च ।

विशेषं वेदं काशोऽपि कष्टं किन्तु कथं ननु ॥ ५७ ॥”

The subject reviewed by *Bhāmaha* above, is seen in its entirety in *Pratijñānāṭikā*. Moreover the Prakrit passage, “अणेण मम माता हरो, अणेण मम पिता, अणेण मम सुतो” in the first Act of *Pratijñānāṭikā* is quoted in the form of verse, “इतोऽनेन मम भ्राता मम पुत्रः पिता मम” by *Bhāmaha*, in his enquiry on *Nyāyavirodha*. The name itself of the *Nāṭikā* is not mentioned by *Bhāmaha*, probably on account of the *Nāṭikā* having been well-known in his days. The subject of *Bhāmaha*’s enquiry is found in the *Bṛhatkathā* also. This should not lead one to infer that *Bhāmaha* had *Bṛhatkathā* in view, and not *Pratijñānāṭikā*; for the passage, “इतोऽनेन मम भ्राता” quoted by *Bhāmaha* occurs in *Pratijñā*, while nothing authorises us to infer that the same passage occurs in *Bṛhatkathā*. The fact however is, as we will show presently, *Bṛhatkathā* was written only after the age of *Bhāmaha*. *Bhāmahāśekharya*, it seems to me, must have lived long prior to *Kālidāsa*. For while he mentions such names of poets and poems as *Madhavi*, *Rāmanasama*, *Aśvakarama*, *Matanāharana*, *Aśvindrata* all unknown to us, he has never mentioned the name of *Kālidāsa* of world-wide fame or any of his works of supreme excellence. But had *Bhāmaha* ever seen the poems of *Kālidāsa*, he would have of course mentioned them or made them also as in the case of *Pratijñānāṭikā*, subject of his criticism. *Bhāmaha* in his “युक्तायुक्तविचार” (enquiry into poetic conceits) speaks of the fashion of making messengers of clouds, wind &c:—

“अयुक्तिमद् यथा वृत्ता जलमुन्मास्तादयः ।

तथा भ्रमरहारीतचक्रवाकयुक्तादयः ॥ ५२ ॥

अथाथोऽयुक्तवानश्च दूरदेशविचारिणः ।

कवं वृत्तं प्रपद्येरमिति युक्त्या न युज्यते ॥ ५१ ॥

यदि चोत्कृष्टया तत्तदुन्मत्त इव भाषते ।

तथा भवद्भूमेर्दं सुनेषोभिः प्रयुज्यते ॥ ४४ ॥

(*Bhāmaha*’s *Kāvyakalāṭhā Parichchheda* I.)

From this, we cannot conclude that *Bhāmaha* was conversant with the poem, *Meḡhadūta*, for then we could as well infer that he knew also of *Sukasandea* written by a poet of yesterday. Hence, I think that, by these *śloka*s, our *Āchārya* only teaches us generally that the fashion in some of our *Kāvyas* of lovers sending messages through such inanimate objects as the wind, the moon, the clouds and such living inarticulate creatures as the bee, the *Chakravāka* and the parrot is not desirable on occasions when the sender of the message is in a state of sobriety. Bearing in mind this instruction of our *Āchārya*, *Kālidāsa*, with his keen sense of poetic propriety observed, in defence of his message through the cloud, at the beginning of *Meḡhadūta* :—

“भूमज्योतिःतलिलमहतां सजिपातः क मेवः

सन्देशार्थः क पदकरणैः प्राणिभिः प्राणीभिः ।

इत्यास्तुक्पादपरिगणयन् गुह्यकस्तं ययाचे

कामार्ता हि मङ्कतिरूपणाश्वेतनाथेतनेषु ॥”

(पूर्वमेव. ५)

Thus it is seen that *Bhāmaha* lived much prior to *Kālidāsa*. Again in the passage, “*मायामन्तीनुदयनकथाकोविदमामबुधान्*” of *Meḡhadūta*, *Kālidāsa* speaks of the aged villagers of *Aranti*, clever in relating the story of *Udayana*. This may lead one to believe that the old villagers of *Aranti* at the time of *Kālidāsa* might have seen *Udayana* in their younger days and that *Udayana*'s age must be only a little earlier than *Kālidāsa*'s. If so, how can *Bhāmaha*'s priority to *Kālidāsa* hold good, seeing that *Bhāmaha* does not even hint at *Udayana*'s proximity in time, but speaks of him as a character of remote history or romance? But this is not so, for, in the *Prastāvanā* of *Mātṛkaśāstrinītra*, *Kālidāsa* speaks of *Bhāsa* “of wide spread fame”; “*मथितयशसां भाससौमि-
हकविपुत्रादीनां प्रबन्धानलिकम्बु वर्तमानकवेः काळिदासस्य क्रियायां कथं
बहुमानः*” and he regards the works of *Bhāsa* as belonging to a very ancient date, “*पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि कार्यं नवमित्यवयवम्*”. This means that, in the course of a long period, *Bhāsa*'s fame had been gradually growing until in *Kālidāsa*'s time it reached its summit; and several centuries should have intervened between *Bhāsa* and *Kālidāsa*.

to justify such language. It is certain, therefore, that *Bhāsa* is far anterior to *Kālidāsa* and *Udayana* is still farther removed from him. Hence, *Udayana*, the hero of *Bhāsa's Nāṭaka*, has not the slightest chance of being placed a little before *Kālidāsa*. The passage, “उदयन-कथकोविदमवद्वान्” means really this: that the old villagers having heard of the ancient romantic story of *Udayana* of their own village are fond of telling the wonderful tale, as all old men are; and not that they have seen *Udayana*. Thus *Bhāsa's* long priority to *Kālidāsa* is confirmed. Again, *Bhāsa* in discussing in his *Kāvya-lankāra* the form of a *Kathā* and an *Ākhyāyikā* does not mention *Bṛihat-kathā* which, from the peculiarity of the *Kathā*, deserves mention in that connection and to which *Dandin* under the same topic in his *Kāvyā-lāra* refers,

“भूतभामामयी प्रादुरद्भुतायी दृढकथा”.

I should therefore conclude that, at the time of *Bhāsa*, *Bṛihat-kathā* had not come into existence. Only after *Bhāsa's* time, these wonderful and interesting stories were culled from *Hikāsa*, from *Saṃpradāsa-vadanta* and other *Kāvyas* and from folk-lore and woven by *Gundādhya* with additions of his own into that treasure-house of stories called *Bṛihat-kathā*. *Gundādhya* was a contemporary of *Sālinārāyaṇa*, the founder of the era of that name. *Bhāsa's* date being thus earlier than *Gundādhya's* goes back to the first century preceding the Christian era. The author of our *Nāṭaka* deserving of course a date much earlier than that of *Bhāsa*, must necessarily be placed not later than the third or second century B. C.

Again, *Viśnugupta* (alias *Chāṇakya* or *Kautilya*) the great proponent of politics, a contemporary of *Chandragupta* is known to have lived in the fourth century B. C. In his *Kautilya Arthashastra*, where he tells us how, on the eve of war, ministers and priests should breathe spirit and enthusiasm into soldiers, he observes,

“‘सुख्यवेतनोऽस्मि, भवद्भिः सहयोग्यमिदं राज्यं, मयाभिहितः परोऽभिहन्तव्यः’ इति, वेदेष्वप्यनुश्रुयते समाध्वक्षिणानां वज्रानामवभृशेषु ‘सा ते गतिर्या शूराणामि’ति, अपीह श्लोकौ भवतः—

‘यान् यज्ञसङ्घैस्तपसा च विभ्राः स्वर्गोपिणः पात्रचयैश्च यान्ति ?

रूपेण सान्प्रतियान्ति शूराः प्राणान् सुपुत्रेषु परिमबन्धः ॥’

‘नमं शरायं सखिष्वस्य पूर्णं सुसंस्कृतं दमैकतोचरतिवम् ।

तत् तस्य मा दूजयकं च गच्छेद् यो भर्तृपिण्डस्य हृते न शुभ्येत ॥’

इति मन्त्रिपुरोद्दिवाम्बासुस्तादयेद् मोक्षान्”

(Kautilya's *Arthashastra*, *Adhikarana* 10. *Adhyāya* 8.)

The substance of the passage is : that to the brave is reserved a happy end; those who lose their life in battle attain that which is won by long penance and sacrifices. The victorious are ever honoured on earth but he who shrinks from fighting for the royal master by whom he is fed is a winner destined for hell. The *śloka* “नमं शरायं” which is quoted above is found in the fourth Act of *Pratijñāyāugandharyāna* addressed to soldiers to stimulate them to fight. Now we have to see whether this *śloka* is borrowed from the *nāṭika* by the author of *Arthashastra* or the other way. When a minister out of policy addresses soldiers on the nobility of death in battle and the sinfulness of shrinking from fighting in the cause of one's master, his words are not likely to be credited, unless backed by authority. Hence, the first quotation, “सा ते गतिर्मां शरायाम्” from the sacred *śruti*. This is followed by two *ślokas* which read as cited from a source which, in importance is of equal force with the *śruti*. Hence the *śloka* “नमं शरायं”— could not be the words of the author of the *Arthashastra*. Further, the fact that it immediately follows another quotation also proves it to be a quotation. For, the previous *śloka* “यान् यवसहैः” is obviously a quotation as the word to which both *यान्* and *यवन्* refer is not in the *śloka*, but has to be gathered as shown by the construction, from the passage preceding it in the work from which it is quoted. Again, Kautilya introduces the two *ślokas* with “अपीह श्लोका भवतः” (meaning “here are the two *ślokas* on the subject”) which he never does in cases of his own *ślokas*. Such a statement has significance only as referring to a quotation. Further, in Kāśyapa, the authors having an easy and graceful command over words express their ideas, scientific or popular, naturally in their own words. But if ever they quote from others' works, they do so with an unmistakable indication. As there is no such indication in *Pratijñā-*

gāṅgādhara, in the case of the *śloka* "नव शरीरं," I should think it is *Bhāsa's* own *śloka* quoted by *Chāṇakya*, the author of the *Arthashastra*. Thus we see our *Bhāsa's* priority to *Chāṇakya*.

In the fifth Act of *Pratimanditaka*, in the passage addressed to *Rāma* by *Rāvana*, one *Medhātithi* is mentioned, "भोः काश्यपगोत्रोऽस्मि साक्षीपात्रं वेदमधीये, मानवीयं धर्मशास्त्रं, मातृशरं योगशास्त्रं, भार्यस्य मर्मशास्त्रं, वैवाहिकमर्थशास्त्रं, पाषातसं क्षात्रकर्म च". This *Medhātithi* ought to be an eminent *Maharshi* and not the commentator of *Manu*, for he is mentioned along with such high names, as *Manu*, *Maheswara*, *Bṛhaspati* and *Prachetas*. Thus, there is no reason for suspecting the age of *Bhāsa* to be posterior to that of *Medhātithi*, the commentator of *Manu*.

The characteristic merits of these *Nāṭakas* are also in consonance with their extreme antiquity. The manner of expression in them is quite unique; for their language is so clear, lofty and majestic, as well as sweet and charming; and it is very seldom, if at all, that we meet with such excellence in works which are less than ten centuries old.

1. The sentences are everywhere replete with a wealth of ideas, beautifully expressed, which cultured minds will highly appreciate.

2. The varied and subtle manifestations of objects in different conditions and environments are graphically described, so as to be realized vividly by learned men.

3. Again, our celebrated poet who is always mindful of the *Rasa*, nowhere appears to be wanting in brevity or appropriateness of expression, nor does he fail to use adequate words or to convey proper meaning, so as to suit the sentiments expressed.

4. It cannot be said that we do not meet with, in the works of one or two very famous poets, sweetness of expression or ease of language; but these qualities seem to have attained perfection in these dramatic works. That these dramas issued forth from the mouth of the poet as freely as breath itself, will be apparent to all learned men, on examination. In every way, it appears to me that the elegance of diction as well as exposition in these dramas is only a different but a more pleasing form of *Rīchikṛiti*.

On a close study of every one of these *Rūpakas*, the various merits herein detailed and even more can be easily discerned by learned men. To illustrate every one of these points would require a detailed explanation and elaboration of ideas which would far exceed the short compass of an introduction. Hence, I do not desire to do so, but shall only quote a few *ślokas* from every one of these *Nāṭakas*, just to illustrate the flow of language.

The following verse taken from *Śvapnashatradatta* is addressed by Yaṅgandharayana to *Vāsavadatta* who was sorely afflicted at being asked to get out of the way, in the forest, by *Padmāvatī's* attendants:—

“पूर्वं स्वदाप्यमिमं गतमेवमासी-
च्छ्राप्यं गमिष्यसि पुनर्विजयेन भर्तुः ।
कलकमेण जगतः परिवर्तमाना
चकारपक्षिरिव गच्छति भाम्यपक्षिः ॥”

(*Anka I. sloka 1.*)

The saying of *Vāsavadatta* illustrates that a kind reception should meet with equal hospitality:—

“गुणानां वा विज्ञाकानां सत्काराणां च निस्पृहः ।
कर्तारः दुष्कृता लोके विज्ञातारस्तु दुर्जनाः ॥”

(*Anka 4. sloka 9.*)

The necessary results of labour are thus exemplified in *Pratijñāśatruk*:—

“कृत्वा दग्धिर्वाचते मध्यमानाद्
भूमिस्तोयं सन्त्यमाना ववाणि ।
सोत्साहानां नास्त्वसाध्यं नराणां
मार्गारम्भाः सर्वयज्ञाः फलन्ति ॥”

(*Anka I. sloka 18.*)

The following are the essentials of a bridegroom according to *Mahāvastu*:—

“कुलं तावच्छ्राव्यं भवमभिकाङ्क्षे हि मनसा
 सतः सानुकोशं सृजुरपि गुणो येष बलवान् ।
 ततो रूपे कान्तिं न सल्ल गुणतः कश्चिनभवात्
 ततो वीर्योदयं न हि न परिषास्या युवतमः ॥”

(*Anka 2. sloka 4.*)

The feelings of a bride's mother are thus portrayed:—

“अवसेत्यागता रुग्णा द्योति व्यथितं मनः ।
 धर्मकोहान्तरे म्यस्ता दुःखिताः सल्ल मातरः ॥”

(*Anka 2. sloka 7.*)

The anxieties of a preceptor in reference to a pupil, are described by *Droṇadeśarjya* in *Pancharātra*:—

“अतीव बन्धूनबलव्य मित्रा-
 प्याचार्यमागच्छति क्षिप्यदोषः ।
 बालं कपत्ये गुरवे प्रदातु-
 मैवापराधोऽस्ति पितुर्न नातुः ॥”

(*Anka 1. sloka 18.*)

The next sloka brings out the fear of *Yuddhiṣṭhira*, lest the vices of *Dharmarāshtra* should be imputed to them:—

“एकोवक्त्रं सल्ल नाम कोपे
 भगस्त्रिभां कम्पयते मनांसि ।
 वैरधियैस्तैर्हि कृतेऽपराधे
 यस्यस्यमस्माभिरिवापराद्वय ॥”

(*Anka 2. sloka 9.*)

Virāṭa's praise of a warrior's deeds is contained in the following sloka:—

“ताम्रितस्य हि योधस्य कामनीमेन कर्मेणा ।
अकाम्यन्तरितः पूजा नाद्यस्येव तेवनाम् ॥”

(Anka 2. sloka 28.)

Here is a description of darkness as given in *Chārudatta*—

“सुखमखरणमाश्रयो भयानां
वनगहनं तिमिरं च तुल्यमेव ।
जनयनपि हि रक्ष्यतेऽन्धकारे
जगत्पति यश्च भयानि यश्च भीतः ॥”

(Anka 1. sloka 80.)

The thoughts of a thief are here described—

“कृष्णोऽर्धवान् साधुजनभिमाना
वणिक् स्ववृत्तापतिकर्तृवशम् ।
यस्यस्य गेहं यदि नाम कृत्स्ने
ययामि दुःखोपाहतो व.विधे ॥”

(Anka 3. sloka 7.)

The following are *Dhritarashtra*'s words of sorrow at *Abhimanyu*'s death, taken from *Ditaghatakhacha*—

“बहूनां समवेतान्नामेकस्मिन् निर्द्वेषात्मनाम् ।
बाले पुत्रे महारता कथं न पतिता युवाः ॥”

(Sloka 17.)

Ghatothkacha's soliloquy to *Duryodhana* is given below—

“न तु यदुग्रहे युवान् भ्रातृन् ब्रह्मन्ति निशाचराः
सिरसि न तथा भ्रातुः पत्नी स्मृयन्ति निशाचराः ।
न च युतवधं संख्ये वृत्तं स्मरन्ति निशाचरा
विह्वलमुनेऽप्युपाचारा वृणन् न तु बलिता ॥”

(Sloka 45.)

The heavy responsibilities of a king and a minister as described by them respectively are found in the following:—

“ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवमतिगतिः प्रेक्षितव्या स्वमुख्या
प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपरुषयुणौ कालभोगेन कार्यौ ।
त्रेयं लोकानुवृत्तं पराचरनयनेर्मण्डलं प्रेक्षितव्यं
रक्ष्यो यत्नादिहात्मा रणशिरसि पुनः सोऽपि नावेक्षितव्यः ॥ ”

(Anka 1, sloka 12.)

“ मसिद्धौ कार्यानां प्रवदति जनः पार्थिवबलं
विपत्तौ विस्वष्टं सचिवमतिदोषं जनयति ।
अमात्या इत्युक्ताः क्षुतिवृत्तमुदारं नृपतिभिः
सुखम् दण्डयन्ते मतिबलविग्रहाः कुपुण्याः ॥ ”

(Anka 1, sloka 6.)

The commencement of the night is described below:—

“ व्यामृहत्सर्पतिलको विततोद्गमाक्षो
नद्यासपो मृदुमनोहरशीतवातः ।
संकीनकानुकजनः प्रविर्कीर्णचोरो
वेषान्तरे रश्मयसीव मनुष्यलोकः ॥ ”

(Anka 2, sloka 18.)

The supreme efficacy of Kato is shown in the following verse:—

“ यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः
को वा न सिध्यति ममेति करोति कार्यम् ।
यत्नेः शुभैः पुण्यता मवर्तीह नृणां
दैवे विधानमनुपच्छति कार्यसिद्धिः ॥ ”

(Anka 3, sloka 12.)

Effects of darkness (from *Bāhucharita*) are here depicted:—

“ अमकारा इव दिप्तौ घनीभूता इव द्रुमाः ।

सुनिविष्टस्य लोकस्य कृतो रूपविपर्ययः ॥”

(Anka 1, sloka 18.)

“दुर्दिग्निगृहोद्भोक्ता कृषी बह्वृ मिमीळिमाफला ।
संपातदप्यसुखा जीवगिरिवणा जहा गोवी ॥”

(Anka 3, sloka 19.)

The benedictory verso in *Madhyamavyāyoga* runs as follows:—

“पायात् स बोद्धुरवभूदयामसादः
पादो हरेः कुपलधामलसङ्गनीलः ।
मः मोघतन्निभुवनैकमणे रराज
वैदूर्यसंक्रम इवाम्बरसागरस्य ॥”

(Sloka 1.)

Here we have the description of a *Rākshasa*:—

“सिंहात्मः सिंहवर्धो मधुनिभमयनः स्निग्धगम्भीरकण्ठो
बहुभूः द्येननासो द्विरदपतिहनुर्वीर्यविच्छिन्नकेसः ।
मूर्धोः शशमध्यो राजपृथमगतिक्रिन्मयीनासबाहुः
सुम्वक्तं राक्षसीयो विपुलबलसुतो लोकवीरस्य पुत्रः ॥”

(Sloka 28.)

Here is Karna's reply to Saiga who objects to the giving away ■
his armour and ear-ring (from *Karnahana*):—

“शिवा क्षयं गच्छति कालपर्वयात्
सुबद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।
जलं जलस्थानगतं च शुष्यति
हुतं च वरुं च तथैव तिष्ठति ॥”

(Sloka 19.)

The description of *Duryodhana* who had fallen down with his thigh broken (from *Ūrubhanga*) is contained in this verse:—

“जीमान् संयुगचन्दनेन रुधिरैषाद्रानुलिप्तच्छवि-
मृतसर्पणरेणुपाटलभुजो बालव्रतं ग्राहितः ।
निर्हृत्तेऽमृतमन्वने क्षितिधरान्मुक्तः सुरैः साहुरै-
राकर्षन्निव मोगमर्णवज्जले घान्तोष्णितो बाहुनिः ॥”

(*Śloka 28.*)

The sorrowful words of *Lakshmana* as *Sita* faces the ordeal by fire (*अग्निपरीक्षा*) (from *Abhishekanāṭaka*) are quoted below:—

“विज्ञाय देव्याः शौचं च सुत्वाचार्यस्य शासनम् ।
वर्मलोहान्तरे न्यस्ता बुद्धिर्दोलायते मम ॥”

(*Āṅka 6, śloka 21.*)

Ravana's words expressing that he need not anticipate any dangerous consequences from *Rama* are contained in:—

“कथं लम्बसटः सिद्धो सुरेण विनिपास्यते ।
गजो वा सुमहान् मघः सुगळेन निहन्यते ॥”

(*Āṅka 3, śloka 19.*)

Rama's utterance in *Pratibandhāṭaka* may be noted:—

“आरब्धे पटदे स्थिते गुरुजने मद्रासने लङ्घिते
स्कन्धाधारणनन्वमामवदनमभ्योसितोये यदे ।
राज्ञाह्वय विसर्जिते भयि अनो धैर्येण मे विक्षितः
एवः पुत्रः कुपते मित्रुर्यदि वचः कस्तत्र भो विस्मयः ॥”

(*Āṅka 1, śloka 9.*)

The prostration of *Rama* at his father's feet immediately after he came to know of the royal mandate for his coronation as narrated to *Sita*, is described in these words:—

“सर्वं बाष्पेण पतता तस्योपरि मनाप्यवः ।

पितुर्मे ह्येदं पादौ यमापि ह्येदं शिरः ॥”

(Anka 1, sloka 5.)

The words addressed to Rāma by Lakshmana who got extremely angry at Kaikeyi's conduct are as follows:—

“यदि न सहसे राज्ञो मोहं धनुः स्मृश मा दयां
स्वजननिभृतः सर्वोऽप्येवं मृदुः परिभूयसे ।
अथ न रुचितं मुखं त्वं मामहं हृतनिश्चयो
पुनरिदं कर्तुं लोकं यतश्छलिता वयम् ॥”

(Anka 1, sloka 18.)

Bharata's feelings of surprise at the prospective sight of his own people may be quoted:—

“पठितमिव शिरः पितुः पादयोः किञ्चित्कालेन राज्ञा समुत्थापित-
स्वरितमुपगता इव भ्रातरः हृदयन्तीव मामधुमिर्मतरः ।
सदृश इति महानिति ध्यायतश्चेति भृत्यैरिवाहं स्तुतः सेवया
परिहसितमिवास्मद्वरतम् पश्यामि चेवं च भार्या च सौमित्रिणा ॥”

(Anka 3, sloka 3.)

Bharata's reply to Kaikeyi may also be cited:—

“वयमवशसा श्रीरामो नृपो गृहचल्युना
मततददितैः कृत्वायोध्या दुरीः सह कक्ष्मणः ।
वमिततन्माः शोकेनाम्बाः स्नुषाध्वपरिग्रहै-
र्धिरिति वचसा चोमेणत्मा त्वया ननु योजिताः ॥”

(Anka 3, sloka 16.)

Here is another saying of Bharata:—

“तत्र यास्यामि यत्रासौ वर्तते लक्ष्मणप्रियः ।
नायोध्या तं विनायोध्या सायोध्या यत्र राक्षसः ॥”

(Anka 3, sloka 22.)

The benedictory verse in the work (of unknown name) runs as follows:—

“यदः पायादुपेन्द्रस्य सर्वलोकोत्तमः स वः ।
व्याविद्धो नमुचिर्मेन तनुताम्रनखेन से ॥”

So far with reference to *verses*. The superior excellence of sentences which are not subject to the restrictions of versification is everywhere to be observed in these *Rūpakas*. It really surpasses in grandeur the style of other works and is in comparison. A perusal of the work will make this clear; hence no illustrations are given.

There is no path trodden by great poets like Kālidāsa, but is Bhāsa's follower, pioneered by Bhāsa. There are many points of similarity to Bhāsa's works in *Abhijñānaśākuntala* the best known work of Kālidāsa, who has attained unrivalled fame as the prince of poets, since the era of *Īkramāditya*.

For example, a *śloka* in the fourth Act of *Abhijñānaśākuntala* runs thus:—

“यस्यां न प्रियमण्डनापि महिषी देवस्य मन्दोदरी
क्षेहालुपति पल्लवान् न च पुनर्व्रजन्ति यस्यां भवात् ।
बीजस्तो भलयानिका अपि करैरस्पृष्टबाहुभ्या
सेयं शकरिपोरशोकबनिका भवेति विहायताम् ॥”

There is a similar verse in the fourth Act of *Śakuntala*:—

“पातुं न प्रथमं न्यवस्यति पयो दुष्प्राप्तप्रीतेषु वा
नादये प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन वा पल्लवम् ।
आद्ये वः कुसुमसूतिसमये यस्या भक्त्युत्सवः
सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥”

Here it may be observed that there is not only similarity of ideas between the two *ślokas* but the very same sweet and melodious expressions, such as ‘प्रियमण्डनापि’, ‘क्षेहान्’, ‘पल्लवान्’, ‘सेयं’, are used by Kālidāsa also. Again in the first act of *Bālacharita*, the following verse has reference to Devaki, who, having entrusted the child to Yama-

śana seems, as it were, to proceed towards two different directions; her body going towards her place of confinement, but her mind towards the child:—

“इदमेनेह तत्राग्रेर्द्विधाभूतेव गच्छति ।
यथा नमसि तोये च चन्द्रलेखा द्विधा कृता ॥”

There is a striking similarity between this verse and the following one in the first Act of *Sākuntala*:—

“गच्छति पुरः करीरे पावति पद्मावतस्तुतं चेतः ।
वीनाश्रुफमिव केतोः प्रसिषातं नीयमानस ॥”

The following line in the first Act of *Śaṅkaraśaṅkaraśaṅkara*, viz.,

“मिसर्गं हरिणाक्षरन्त्यभक्तिा देशागतप्रत्ययाः”,

is, by a slight change, rendered thus in the first Act of *Sākuntala*:—

“विश्वसोपगमादभिगतयः शब्दं सहन्ते मृगाः”.

Similarly, there may be observed several other points of resemblance between the works of *Bhāsa* and those of *Kālidāsa*.

Again, such striking similarities can be clearly noticed in *Bhāsa*-*Māt'*'s works also, on a close examination. An instance may be taken from *Ātreya*'s discourse in the 2nd Act of *Uttararāmacharita* which closely follows that of the *Brahmachāri* in the first Act of *Śaṅkaraśaṅkaraśaṅkara*, as also that of the *Vidyādhara* in the sixth Act which follows a similar discourse in the sixth Act of *Abhisahanātaka*.

Again, the use of *Dandaka* in the fifth Act of *Mālatīmādhava* bears a strong analogy to the *Dandaka* form employed in the fifth Act of *Amātraka*.

The work, known as *Mricchhakatika* which is reputed to be older than *Kālidāsa*'s plays not only contains many points of similarity to *Bhāsa*'s works, but the very same sentences are taken wholesale from the one in the other. Thus, several verses and sentences in the *Chārudattanaṭaka* are either literally transcribed, or, are made to undergo but slight alteration in *Mricchhakatika*.

A verse in the first Act of *Chārudattasūritaka* runs thus:—

“यासां बलिर्भवति भद्रहृदेहलीनां
हंसैश्च सारसगणैश्च विभक्तपुष्पः ।
तास्तेव पूर्वबलिरुडयवाङ्गरासु
बीजाजलिः पतति कीटमुखावलीङ्गः ॥”

The corresponding verse in *Mricchhakatika* is the following:—

“यासां बलिः सपदि भद्रहृदेहलीनां
हंसैश्च सारसगणैश्च विभुतपूर्वः ।
तास्तेव संप्रति विरुडयवाङ्गरासु
बीजाजलिः पतति कीटमुखावलीङ्गः ॥”

Again, in the third Act of *Chārudattasūritaka*, the following *śloka* occurs:—

“सार्जः ह्रबने वृकोऽपसरणे ह्येनो गृहालोकने
निद्रा सुसमनुष्यवीर्यतुलने संसर्पणे पन्नगः ।
माया वर्णकारीरभेदकरणे वाग् वैश्वनाथान्तरे
दीपो रात्रिषु संकटे च तिमिरं बाधुः स्वले नौर्जले ॥”

The third Act of *Mricchhakatika* also contains a *śloka* corresponding to it:—

“सार्जः कम्पणे मृगः प्रसरणे ह्येनो गृहालोकने
सुसासुसमनुष्यवीर्यतुलने च सपणे पन्नगः ।
माया रूपकारीरवेदकरणे वाग् वैश्वनाथान्तरे
दीपो रात्रिषु संकटेषु कुङ्कुमो बाजी स्वले नौर्जले ॥”

Similarly in the fourth Act of *Chārudatta* and *Mricchhakatika* respectively, there are the following *ślokas*:—

“विषादस्तस्तर्वाङ्गी संभ्रमोऽकुललोचना ॥
गुणीषु छरविद्याङ्गी कम्पसे चानुकम्पसे ॥”

“विशालस्तसर्वाङ्गी संममग्रान्तलोचना ।
नीयमाना मुनिप्यार्त्तं कम्पसे नानुकम्पसे ॥”

These are the words of *Sitrukāra* in *Chārudatta*—

“किण्णु तु अज्ज पक्खु एव रोहादो णिकसन्तस्स बुभुक्खाए पुक्खर-
पचपडिक्कमिन्दू विम पळपळाअन्ति विअ मे अक्खीणि । (परिकम्प) जाअ
गहं गच्छिम जाणामि किण्णुत्तु संविआ मिहिदा ण वेत्ति । एवं असाणं रोहं ।
जाअ पविसामि ।”

The same idea is expressed in *Atrekhakutika* in the following terms:—

“.....चिरसङ्गीदोषासणेण सुक्खपोक्खत्ताङ्गाहं विअ मे बुभुक्खाए
मिळाणाहं अङ्गाहं । ता जाअ रोहं गदुअ आणामि अत्थि किं पि कुडुम्पिणीए
अवसादिअं ण वेत्ति । (परिकम्पयकोअव च) एवं तं असाणं रोहं, ता पविसामि ।”

At the beginning of the second Act of *Chārudatta*, there occur the following sentences:—

“गणिका — तवो तवो ।

चेटी — अमहे ण किञ्चि मए अणिदं । किं तवो तवो ।

गणिका — हजे । किं मए मन्तिदं ॥”

Similar expressions occur in *Atrekhakutika* also:—

“वसन्तसेना — हजे । तवो तवो ।

चेटी — अज्जए । ण किञ्चि मन्तेत्ति । किं तवो तवो ।

वसन्तसेना — किं मए अणिदं ।

चेटी — तवो तवो चि ॥”

Again, the third Act of *Chārudatta* contains the following:—

“वाक्कदत्तः—अपस्व ! वीणा भामासमुद्रोदितं रक्क । कुतः,”

“विदूषकः—कर्म पसेसेदु भवे । मम सु दाव गाभन्तो मणुस्तो इत्थिवा वि पठन्ती उमभ आवरं ण देवि । गाभन्तो दाव मणुस्तो रत्तमुमणावेद्धिदो विभ पुरोहिदो दिदं ण सोमइ । इत्थिवा वि पठन्ती छिण्णपात्ता विभ धेणुवा अदिचिरुवा होइ ।”

Similarly in *Africhchhakatika*—

“वाक्वत्तः—अहो अहो साधु साधु रेभिक्षेन गीतम् । बीणा हि तामा-
सप्तशोस्थितं रत्नम् । कुतः”

“विदूषकः—मम दाव दुवेहि जेअ हस्तं जाअदि । इत्थिआए सअभं पठन्तीए मणुस्तेण अ काअळि गाभन्तेण । इत्थिवा दाव सअभं पठन्ती विण्ण-
गवणस्सा विअ गिद्धी अदिअं सुमुहाअदि । मणुस्तो वि काअळि गाभन्तो सुवस्स-
हुमणोदामवेद्धिदो बुद्धपुरोहिदो विअ मन्तं जवन्तो दिदं मे ण रोअदि ।”

The fourth Act of *Chāradatta* has the following:—

“सञ्जलकः—मदनिके ! किं न पर्याप्तं, द्वितीयमप्यनार्थं करिष्यामि । न
क्षस्मिन् क्षणेन कश्चित् परिश्रमो व्यापादितो वा ।”

Similar words in *Africhchhakatika* are:—

“सर्विककः—मदनिके ! भीते सुते न सर्विककः प्रहरति । तस्मया न
कश्चित् व्यापादितो नापि परिश्रमः ।

Another sentence in the fourth Act of *Chāradatta* runs as fol-
lows:—

“सञ्जलकः—आर्यचारुवत्तेनास्मि मेचितः, यस्तावदलङ्कारो मम हस्ते
निक्षिप्तः, स त्वत्वं भोतमक्षिततथा गृहस्थासक्तिपद्माद् कौटुम्बिकानां दुरारम्भः ।
सर्वं गृह्यतामिति ।”

The analogous passage in *Africhchhakatika* runs thus:—

“सर्विककः—सार्धवाहस्त्वां विज्ञापयति—जर्जरत्वाद् गृहस्य वृक्षनिर्द
भाष्यम् । सर्वं गृह्यतामिति ॥”

Many other analogous passages can be easily pointed out. Again, the plot in both the plays centres round *Chārudatta*. It thus follows that the one should be the basis of the other. It may, however, be appropriate to observe that *Chārudattanaṭaka* alone can be the source whence *Mrichchhakatika* is derived; for it is only in latter-day plays that the work and its author are specifically mentioned. While the *Prasāṅga* in *Mrichchhakatika* contains a description of the poet and his work, the same is wanting in *Chārudatta*, which only goes to show that the former is of a subsequent date. However, *Mrichchhakatika* contains many excellent passages which are not met with in *Chārudatta*. Hence, the proper inference seems to be that the short play of *Chārudatta* has been simply enlarged by the addition of fine passages, which renders the plot even more interesting, and has, under the name of *Mrichchhakatika*, become famous as the work of Śāṅkha. Thus, *Mrichchhakatika* being almost another version of *Chārudatta*, it is not proper that learned men should regard it as a very ancient work and its author as belonging to a very remote period, under the false impression that he is the original author, though his work simply consisted in rebuilding with old materials. There is no authority to say that *Śāṅkha* must have lived prior to *Kālidāsa*, but it is certain that he is a predecessor of *Kālidāsa*, the author on rhetoric for he expressly says in his *Kāpātāṅkīrashtamitī*—

“सङ्गकाविरचितेषु मन्त्रेष्वस्य (शेषावयुगस्य) भूयान् मयस्यो दृश्यते ।”

Thus, it is clear that the poetical eminence of *Uśāsa* has been the industry of poets like *Uśāsa* and *Śāṅkha*.

Here and there in these *Nāṭakas*, we to be met with, certain forms ^{certain peculiarities} which are repugnant to the strict rules of Grammar and Rhetoric. They are like the followings:—

१. “अपरिचयासु न लिप्यते मे मनसि ।” (*Scapna. Aṅka I.*)
२. “आपृच्छामि मयन्तौ ।” (*Scapna. Aṅka I.*)
३. “साधुवनहस्तं गतौपा नेत्कण्ठिव्यसि ।” (*Scapna. Aṅka I.*)

४. "हस्तधरपदातीनि विजयाङ्गानि ।" (*Pratijñā. Anka 4.*)
 ५. "दैवमामाभ्याद् अक्षयते वर्षते वा ।" (*Pratijñā. Anka 1.*)
 ६. "यावदहमुच्छ्वासमि ।" (*Pratijñā. Anka 1.*)
 ७. "कथमगणितपूर्वं वक्ष्यतेसोष्यते ।" (*Pratijñā. Anka 1.*)
 ८. "प्रथममशिक्षां हि मनसा" (*Pratijñā. Anka 2.*)
 ९. "क्षित इति पुनरेवं वक्ष्यते वासुमदः ।" (*Pancharātra. Anka 2.*)
 १०. "कीर्तितां पुष्पसे कथाम्" (*Pancharātra. Anka 2.*)
 ११. "बीजन्तो मलयानिह्य अपि" (*Abhisheka. Anka 3.*)
 १२. "सीता समाश्वासितुम्" (*Abhisheka. Anka 7.*)
 १३. "कञ्जायतां च गुस्तोरणकोकमाकाङ्क्ष" (*Śūpaṇa. Anka 6.*)

The words underlined above have this characteristic, viz., that *Ātmanepada* is used for *Parasmaipada* and vice versa. Again, the plural is used for the singular ■ हस्तधरपदातीनि, there is no dropping of ह् in उच्छ्वासमि, while णिच् is dropped in बीजन्तः and समाश्वासितुम्. The च in कञ्जायतां च is used only for the sake of completing the line. These may, however, be explained away by *Pāṇinians*. Thus, in the second example, की may not be taken as a preposition, in the third, *Ātmanepada* need not necessarily be used; in the fourth, the expression may be taken as a *Bahuvrīhi* compound (हस्तधरपदातीनाः पदातयः येषु तानीति). In the sixth, गणनार्थ is not always operative, in the eleventh बीज् may be taken to belong to the class of पच् to which अ is affixed and क्षिप् is added on in the sense of आचारः in the twelfth णिच् is affixed to समाश्वासयत् and is generally dropped; in the thirteenth, च may be used in the sense of चै. and the rest may in some way be explained by resorting to कर्मवद्भावः. In truth, it is no fault of our venerable poet who is a perfect master of the language and who lived long before the time of

Chāṇakya, the contemporary of *Nanda*, not to have followed the rules of *Pāṇini* who was only a pupil of *Varshapādhyāya*, another contemporary of *Nanda*; on the other hand, it only adds grace to its extreme antiquity. It is also possible that some errors might have crept in, as these works which were out of circulation would have passed through the hands of several unlettered scribes.

In the same way, even the defects pointed out by *Bhāmaha* in *Pratijnānāṭikā*, to which we have already referred, may be explained.

Bhāmaha considers it extremely improbable that such an illustrious king as *Vatsarāja* would have been unaware of his enemies' stratagem in resorting to the fictitious elephant, either through the absence of spies or the negligence of his ministers; or that he would not have been murdered by his infuriated enemies, while he was alone and had fallen into their hands or that he could not have distinguished a fictitious elephant by day. The first statement does not require any serious refutation, for it is quite possible that even a far-sighted king, with all his spies and his devoted and efficient ministers, in his great eagerness for elephant-hunt, might disregard his ministers' advice and proceed alone in haste.

Again, a prudent and generous-minded minister like *Sālanādyana* could well have prevented the attempted murder of *Vatsarāja* on the grounds that it would be more pleasing to his lord if such a valiant and honourable foe could be taken captive, and that it would be a very mean act to kill a captive who was already stupefied by blows. It must be, for these reasons, that *Bhāmahākṛya* refers to the fictitious elephant as the last ground of his objections; but on a minute examination, even this is of no account, for in *Pratijnānāṭikā*, *Hamsaka*, in reference to the deception practised upon *Vatsarāja*, speaks:—

“तदो दिउर्ण विज अद्धानं गच्छिन्न सात्त्विकस्यैवाप सधणणद्ध-
णीळदाए परुन्नासिदेहि असरीरविणिक्सिसेहि विज दन्तजुअळेहि सुद्धो धणुस्स-
हमसेण विज विद्धो सो दिव्ववारणपविच्छन्दो ।”

It is clear from the above passage that the place where the fictitious black elephant was posted, was covered with such a dense forest of *sāla* trees that it was hardly possible to distinguish an elephant. While even the existence of the elephant was left to be inferred only through the tusks, it were hardly likely to conceive, even by day, that it might possibly be a fictitious one. It is, however, clear from *Pratijñāndīka* that *Vatsarāja's* elephant-hunt must have taken place about mid-day. From this, *Bhāmaha* concludes that, however dense the trees might be, even there, darkness cannot co-exist with mid-day light, that it is thus impossible that an elephant could not be distinguished owing to the density of *sāla* trees; and that such a statement is a mere exaggeration. On the other hand, it seems to us that actual experience shows that there could be total darkness on account of the density of *sāla* trees, in spite of broad day-light. If, on the other hand, as narrated in *Kathāsaritsaṃgāra* which is a close copy of *Bṛihatkaṭhā*, evening twilight had begun to set in, *Vatsarāja's* erroneous impression becomes more probable; but this ingenious statement does nowhere appear in *Pratijñāndīka*, and it is quite possible that the author of *Bṛihatkaṭhā* might have conceived this statement for the sake of repelling *Bhāmaha's* orthodoxy and *Samadhrabhatta* having come across it in *Bṛihatkaṭhā* would have inserted it in his own work, *Kathāsaritsaṃgāra*. Everything has thus been rendered clear.

That there was a very wide circulation of *Bhāsa's* plays in *Kāśī*.

Want of circulation. *Bhāsa's* time is evident from his own statement "प्रयित-
पदासां भाससौमित्रकविपुत्रादीनाम्". On the other hand, its circulation had become extremely rare during the time of *Sāhkraka*. Thus is to be accounted for the readiness displayed by *Sāhkraka* in *Aśvīrībhakṭika* to collect together the various sentences to be found in *Chārudatta*; hence also the wide circulation of *Aśvīrībhakṭika* which is merely an adaptation of another's words. These

* 16. Lantaka, 17. Turiya, XVIII. Sloka.

"गान्धर्वराजविरचितं सम्भाषणं प्रयत्नः ।

न ते दत्तं राजा शायकमलकम् ॥ "

plays have thenceforward gradually disappeared from circulation and have now become extinct. How is this to be explained? Not, indeed, by the absence of merits, for it has already been shown that the works are so exuberant with rich ideas and are couched in such felicitous language, as to attract the emulation of poets like *Kālidāsa*.

Nor can the existence of the aforesaid irregularities of language which are not capable of an easy explanation possibly be the reason; for, even at a time when *Pāṇini's* Grammar which has become so famous with the aid of such works like the *Vārtika* and *Mahābhāṣya* has attained a very wide currency, when again, there have come into existence authoritative works on Rhetoric composed by *Madhvarīa*, *Bhāmaha* and others, and when scholars have imbibed the habit of closely following them, similar irregularities are met with here and there, as in *Kālidāsa's* works which have in no way become less popular on that account.

Nor again, can it be due to the omission to mention the poet's name, for *Raghuramya*, *Singadavudha* and other works wherein the author's name is not mentioned, have a wide currency.

Hence, some mysterious reason must be assigned for their non-circulation, on the strength of which must be explained the total disappearance till now, except in name, of works like the *Singradha* of *Alakṛya Vyādi* and the *Drikakathā* of *Gundādhya*.

The simultaneous acquisition of a number of *Bhāsa's* very ancient works which have long since been given up for lost, will not fail to be the source of astonishment and delight to all the world, and they will be regarded as an invaluable treasure by Sanskrit and Archaeological scholars. It further generates in me warm hope that many other works of *Bhāsa* may be unearthed, for it is nowhere calculated that *Bhāsa's* works are so many in number.

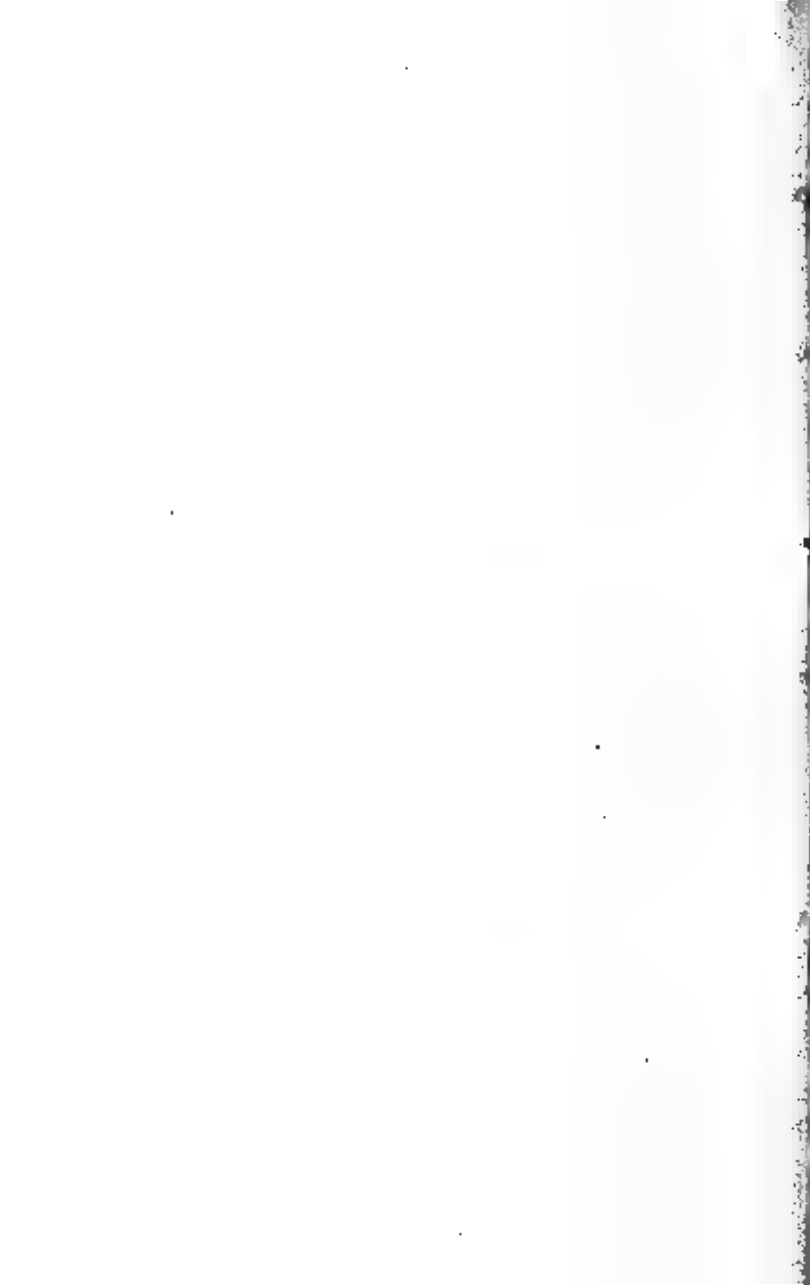
Our profound gratitude is due to the proprietors of *Manalikara Matham* and especially to its eldest member, the venerable *Senkarinācārya* for the invaluable help they have rendered in preserving these somewhat worn-out but precious manuscripts which contain a rare collection of *Bhāsa's* works. My hearty thanks are also due to the astrologer *Govinda*

Pisharodi and to Messrs. Subrahmanya Mātṛata (of P'nbhil) and Krishna Tanti (of Tazhamu) for their kindness in allowing the use of their manuscripts.

So far, the nature, authorship and the exact period of these Nāṭakas have been dealt with. These are the important aspects that have here been considered, and what materials there might be for purposes of ancient history can be ascertained only after a critical study of these works, and hence left to be discussed after their publication. We first publish *Śvapnarāmanalata*, since it comes first in this collection of dramas and affords the basis for the determination of the authorship etc. of the other plays. *Pratijñā-gaṅgādhārāyaṇa* and other works will also be published in due course.

Trivandrum, }
11-4-1912. }

T. GANAPATI SĀSTRI.

PREFACE.

Following the Subhāṣita of Itāṃbhaṭṭa, this *Nāṭaka* has been styled '*Śaṣṇuśāradatta*.' It can also be termed *Śaṣṇuśāradattā* (f) or *Śaṣṇuśāradakam* (n). The manuscript of *Śaṣṇuśāradatta* obtained from the *Manalikkara Matham* is designated ॐ, that sent by Pandit *Anantāśāstrya* ॐ, while that of *Krishna Tanti* ॐ. The differences in reading between the first two are noted at the foot of the page, while those of the third are separately mentioned at the end of the book. The letters that we have inserted in the place of those that have been lost are enclosed within brackets. Wherever any letter seems inappropriate, it is followed by an interrogation mark, and the appropriate letter is inserted, the whole being enclosed in brackets, and in the absence of an appropriate letter, the inappropriate one followed by a quotation-mark is enclosed in brackets. No manuscript contains the ॐ for Prakṛitam and we have supplied it with due care. Foot-notes are added, wherever necessary. The differences in reading in ॐ Grantha and the words which are lost in ॐ Grantha but are obtained from ॐ Grantha are noted in the Appendix (at the end of the book).

T. GAṆAPATI SASTRI,

1700

॥ श्रीः ॥

स्वभवासवदत्तादिनाटकचक्रस्योपोद्घातः ।

एतद्वाज्यान्तर्गतस्य पद्मनाभपुरस्योपकण्ठलिताद् मणालिकरमठात्
प्रपूर्वतरके हायने संस्कृतग्रन्थान् संगृह्यन् कतिपयनाटकशालिन् कमपि तालपत्र-
अपूर्वनाटक- तन्मुद्रमहत्प्रमलम्भवान् । तत्र पत्राणि १०५, प्रतिपृष्ठं १०
पत्राण्यः, २० ग्रन्थाश्च । लिपिस्तु माचीनकैरली । तत्र त्रिस-
ताधिकवर्षवृद्धत्वमतिभासेऽपि पत्रेषु न जीर्णिकृतोऽक्षरविलोपः, अन्ते द्वादशम्य
आदितः पत्रैकदेशेभ्यः । अर्धोदारगम्भीरता गद्यपद्यवाक्यपरचमारीतिर्षा तत्रार्चन-
ह्यग्रन्थसाधारणी प्रसिद्धमहाकविग्रन्थापेक्षया रोचनीयतरा च मे मतिभाता । ततः
परीक्षिते तस्मिन् ग्रन्थसम्पुटे दस रूपकाण्यभोधतमानान्ब्रूवन्त —

१ क्षमनाटकम् ।	१ अविमारकम् ।
२ मतिष्ठानाटिका ।	७ बालचरितम् ।
३ पञ्चरात्रम् ।	८ मध्यमन्यायोगः ।
४ चारुदत्तम् ।	९ कर्मभारम् ।
५ दूतपटोत्कचम् ।	१० जटभञ्जम् ।

एकावधानपि किञ्चिद् रूपकमुपकान्तं तत्रारित, यदीयमवधनप्रोत्तरपृष्ठस्यार्धपञ्चाश-
त्त्वाने लिपिः परितमापिता । अमापरस्यां यात्रायां कटिमुकृत्तिसमीपवासिनः
कैलासधुराभिजनस्य गोविन्दपिषारोदिनाम्नो ज्यौतिर्विकस्य सकाशादभिषेक-
नाटकं प्रतिमानाटकमिति द्वे नाटके पूर्वोक्तनाटकसजातीये अधिगते । एतदधि-
गमानन्तरमेवैवयोरैकैकस्य प्रतिरूपस्य राजकीयग्रन्थशालायामपि सत्तावधारिता ।
एतेऽपि ग्रन्थसम्पुटास्तालपत्रात्मकाः केरलीयलिपयस्त्रिचतुरशतवर्षवृद्धसम्भाव्याश्च ।
एवं तावद्वृद्धचराण्यद्भुतचराणि च द्वादश (अथवा त्रयोदश) रूपकाण्युपल-
ब्धानि ।

आदौ नान्दी प्रयुज्य 'नान्द्यन्ते सूत्रधार' इति कथनं नाटकेष्वीत्सर्गिकम् ।
एषु तु 'नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधार' इत्यादावुपक्रम्य ततो मङ्गलश्लोको छि-

स्वत इत्येषा रीतिः ; प्रस्तावनापदस्थाने च स्थापनापदस्य
नाटकप्रस्थानरीतिः ।

प्रयोगः । शुद्धककालिदासादिप्रणीतेषु सर्वेषु नाटकेषु प्र-
स्तावनायां कविकाल्ययोर्नामानिर्देशः केषुचित् स्तुतिश्च प्रस्तावनात्रयया वितन्व्येते;
एतेषु पुनर्नाटकेषु कवेः काल्यस्य वा नाममात्रमपि स्थापनायां न कीर्त्यते । 'अस्मा-
कं *राजमेष्ठः कृत्वा भूमिं प्रशास्तु' इति वा 'अस्माकं राजा भूमिं प्रशास्तु' इति
वा काचित् मार्भनामुद्रा भरतकाव्ये नियमेन निवेदिता । अन्ते अमुकनाटकमव-
सितमिति नाटकनामधेयं सर्वत्र लिखितमस्ति । त इमे व्यतिरेका अप्रस्तावुदाह-
तेभ्यः स्पष्टनाटकादीनामारम्भ-समाप्तिवाक्येभ्यः स्पष्टमवगन्तुं शक्याः । तत्र
यथा स्वप्ननाटकस्य (आरम्भवाक्यम्)—

“(आरम्भे ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

उदयनवेन्दुसवर्णावासवदत्तामहौ पश्यन् त्वाम् ।

पद्मान्तरीर्णपूर्णं वसन्तकम्रौ भुजौ पाताम् ॥

एवमर्थमिदं विज्ञापयामि । अये किन्तु खलु मयि विज्ञापनप्रभे-
दोऽयं इव श्रूयते । अहं पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

उत्तरह उत्तरह अयम् । उत्तरह ।

सूत्रधारः — भवतु विज्ञातम् ।

भूतैर्मगभराजस्य क्षित्तैः कन्यानुगामिभिः ।

धृष्टशर्मास्तैः सर्वस्तपोवनगतो जनः ॥

(निष्क्रम्यः)

स्थापना ।”

* 'राजसिंहः प्रशास्तु न' इत्यत्र राजसिंहपदं राजभेदार्थकम् । पदकेषु राजसु कवि-
राजसिंहपदो राजा यद्यपि श्रुतः, तथापि तस्य कैस्तदर्थोपयोग्योत्तरकालिकेभ्यः नाटककव्यैः
कैस्तदर्थोपयोग्यजातत्वात् साधयिष्यमाणत्वाच्च न राजसिंहपदस्य तत्परत्वं युक्तमित्यभिप्रायः ।

(समाप्तिवाक्यम्)—

“(अस्तवाक्यम्)

इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विज्यकुण्डलां ।

महीमेकातपत्राङ्गां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥

वष्टोऽङ्कः ।

स्वमन्नादकमवाहितम् ॥”

यथा प्रतिज्ञानाटिकायाः (आरम्भवाक्यम्)—

“ (नाम्नाम्ने ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पानु वांसवदत्तायो महःसेनोऽतिवीर्यवान् ।

वत्सराजस्तु नाम्ना सशक्तियौगन्धराधनः ॥

(परित्यज्य तेषाम्नाभिमुक्तममोक्तव)

आर्यैः हतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नदी—मय्यः ह्यभिति ।

सूत्रधारः—आर्यैः गीयतां तावत् किञ्चिद्वास्तु । ततस्तव गीतमसाधिते
रत्ने वयमपि प्रकरजमाप्नुमहे । आर्यैः किमिदं चिन्त्यते ननु गीयते ।

नदी—अङ्कः मयः सिन्धुणे णादि कुञ्जस अस्तत्वं विभ विष्टः सा इच्छा-
मि अन्येण कुञ्जविष्णाणमिदं कश्चि पुरुसं पेक्खिदुं ।

सूत्रधारः—वादम् ।

पुरुवं प्रेषयिष्यामि व्यक्तमात्महिते सुमम् ।

(नेपथ्ये)

साङ्कः सज्जस्वम् ।

सूत्रधारः—

पुरुषं देवयत्येष मया यौगन्धरायणः ॥

(निष्कान्तो)

स्थायता । ”

(समाप्तिवाक्यम्)—

“ (भरतवाक्यम्)

मयन्धराजसो गावः परवकं ग्रहाम्भु ।

इनामपि मही कुत्सना राजसिंहः प्रहास्तु नः ॥

(निष्कान्तः सर्वे)

चतुर्थोऽङ्कः ।

प्रतिज्ञानादिकावशिता ॥ ”

मया पञ्चरात्रस्य (भारम्भवाक्यम्)—

“ (नाट्यन्ते ततः प्रविष्टाः सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

द्रोणः दृष्टिम्यर्जुनभीमदूतौ यः कर्णधारः शकुनीश्वरस्य ।

दुर्योधनो भीमशुभिष्टिरः स पाश्चाद् विराडुत्तरगोऽभिमन्युः ॥

(परिकल्प) एवमार्धमिश्रान् विज्ञापयामि । अन्ये किन्तुल्लभं नमि विज्ञापनस्यमे
सर्वं इव श्रूयते । अहं पश्यामि ।

(निवृत्त्ये)

अहो कुरुराजस्य यशसमृद्धिः ।

सूत्रधारः—मयं विज्ञातम् ।

सर्वैरन्तःपुरैः सार्वे मीला प्राप्तेषु राजसु ।

यशो दुर्योधनस्यैव कुरुराजस्य वर्तते ॥

(निष्कान्तः)

स्थायता । ”

(समाप्तिवाक्यम्) —

"श्रोणः —

इत्यर्थं धनमानीताः पञ्चरात्रोऽपि वर्तते ।
धर्मेणावर्जिता भिक्षा धर्मेणैव प्रदीयताम् ॥

दुर्योधनः —

बाह्वं दष्टं मया राज्यं पाण्डवेभ्यो यथापुरम् ।
मृतेऽपि हि नराः सर्वे सत्ये तिष्ठन्ति तिष्ठति ॥

श्रोणः —

हन्त सर्वे प्रसन्नाः स्वः प्रहृष्टकुलसङ्ग्रहाः ।
इमानपि गही कृत्वा राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥

(विष्णुवाक्यः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः ।

अवसितं पञ्चरात्रम् ॥ "

यथा चावदत्तमाटकस्य (आरम्भवाक्यम्) —

"(भाम्बान्ते ततः प्रविशति मूलभारः)

मूलभारः — किण्णुखु अज्ज पच्चुत्त एत्थ गिक्खन्तस्स भुमुक्खाए
पुक्खरपत्तपट्ठिअज्जविन्दू विअ च्चच्छाअन्ति विअ मे अक्खीणि । (परिध्व्य)
जाव गोहं गच्छिअ ज्ञाणामि किण्णुखु संविधा विहिदा ण वेदि । एवं
अज्जाणं गोहं । जाव पविसामि । (प्रविश्यामसोभय) जइ लोहीपरिवट्ठणकाळसारा
भूमी मेउळ्ळामणसुगन्धो विअ गन्धा सुणिमिअ विअ परिअमन्तो चावद-
त्तअज्जो । किण्णुखु संविधा विहिदा । आहु भुमुक्खाए ओद्धमअं विअ
जीवलोअं पेक्खामि । अय्ये ! इदो दाव ।

नदी — अय्य । इमाणि । अय्य ! विट्ठिआ खु सि आअवो ।

मूलभारः — अय्ये ! किं अत्थि अज्जाणं मेहे को वि पावरासो ।

नदी — अस्थि ।

सूत्रधारः — चिरं जीव । एवं सोमण्याणि दक्षिणा होहि ।

नदी — अयम् ! इत्थं एव पठित्वालेन्ती चिह्नमि ।

सूत्रधारः — अयम् ! किं अकथयिष्यं ।

नदी — अस्थि ।

सूत्रधारः — एवं देवा इमे अस्मासन्तु । अयम् ! किं किं ।

नदी — चिह्नं, गुह्यं, दक्षि, सप्तश्रुता अस्थि ।

सूत्रधारः — एवं सत्त्वं अस्माकं गेहे अस्थि ।

नदी — गच्छि गच्छि, अन्तस्त्वयणे ।

सूत्रधारः — (सरोवरम्) आः अणय्ये । एवं दे आसा छिन्दीमदु । अभावं च गमिस्ससि । अहं अण्डप्यबादलण्डुओ विअ वरण्या पञ्चादावो वरुं नारो-
विअ पादिवोसि ।

नदी — मा मायाहि मा मायाहि । मुहुत्तत्त्वं पठित्वालेषु अय्यो । सत्त्वं सत्त्वं भविस्सदि । लब्धं गाम एव । अज्ज मम उववासस्स अय्यो सहायो होतु ।

सूत्रधारः — किष्णामहेओ अय्याए उववासो ।

नदी — अमिकववदी गाम ।

सूत्रधारः — किं अण्णजानीए ।

नदी — गाम ।

सूत्रधारः — सत्त्वं दाव चिह्नदु । कोणु दाणि अय्याए उववासस्स उव-
देसिओ ।

नदी — इमिणा पठिस्सएण सुण्णगोहेण ।

सूत्रधारः — साहु सुण्णगोहो साहु ।

नदी — जह अयस्स अण्णगोहो, सवो इच्छेअं अस्सारिसज्जणवोभं कथि
वसअं गियन्तेहु ।

सूत्रधारः—बन्मिडो खु जिओओ । सेण पावरासो वि मे भविस्सदि । अइ एव्वं पविससु अय्या । अहं वि अस्सारिसज्जणजोगं कखि ब्रह्मणं अप्पोसामि ।

जेटी—अं अय्यो आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

सूत्रधारः—किण्णुखु दरिइब्रह्मणं ठमेअं । (शिस्तंक्व) एसो मय्यचारु-
वत्तस्स वजस्सो अय्यमेत्तेओ गाम ब्रह्मणो इहो एव्व आअच्छदि । जाव
जुअमिअन्तेमि । (परिभ्रम्य) अय्य ! जिअन्तिहो ■ । आअन्तणहस मा दरिइत्ति
अवमण्णेहि । सन्वण्णं अद्धिदव्वं भविस्सदि । पियं, गुळं, वहिं, तण्डुला अ
सम्भं अग्धि । अविअ दक्खिणामासआणि भविस्सन्ति ।

(नेपथ्ये)

अण्णं अण्णं जिअन्तेसु दाव भवं । दरिइओ दाव अहं ।

सूत्रधारः—

पियगुळवहिंसुसमिअं भूमिअसूओपदंसत्तंभिण्णं ।

सम्मारवत्तमिअं सुअमीअसु भक्तमय्येण ॥

(निष्क्रान्तः)

वधापणा । ”

(समाप्तिवाक्यम्)—

“ गणिका — एहि इमं अळङ्कारं गच्छिअ अय्यचारुदत्तं अहिसरिस्सामो ।

जेटी—अज्जुए ! सव्व । एवं पुण अमिसारिआत्तहाअण्णं बुद्धिणं
उण्णमिदं ।

गणिका—इदासे ! मा खु वदवावेदि ।

जेटी—एदु एदु अज्जुणा ।

(इति निष्क्रान्ते)

चतुर्थोऽङ्कः ।

अवसितं वादवत्तम् ॥ ”

—

यथा दूतघटोत्कचस्य (आरम्भभाष्यम्) —

“(मान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

नारायणक्षिभुवनैकपरायणो यः

पायादुपायगतयुक्तिकरः सुरायाम् ।

लोकत्रयाविरतनाटकतन्त्रवस्तु-

प्रस्ताधनप्रतिसमापनसूत्रधारः ॥

एवमार्यमिद्वान् विशापयामि । अमे किन्तुखलु नयि विहापयन्ममे
राज्य इव श्रूयते । अङ्ग! पश्यामि ।

(निपन्धे)

भो! भो! निवेशतां निवेशतां तावत् ।

सूत्रधारः—भवतु विज्ञातम् । एष खलु संसप्तकामीकनिर्बाहके जनार्दन-
सहाये भनञ्जये त्वमन्तरमुपगतभीष्मवधामर्षितैर्भीर्तैराहूः परिचार्य मिहताः
कुमारोऽभिमन्युः । तथाहि—

यान्त्यर्जुनप्रत्यभिधानमीता यतोऽर्जुनस्तां विशमीक्षमाणाः ।

नराभिषाः स्वानि निवेशनामि सौभद्राणाङ्कितनयसंज्ञाः ॥

(निष्क्रान्तः)

स्वरायन्ता ।”

(समाप्तिभाष्यम्) —

“घटोत्कचः—पितामह! एष गच्छामि ।

भूतराष्ट्रः—पौत्र! गच्छ गच्छ ।

घटोत्कचः—भो भो राजानः! श्रूयतां जनार्दनस्य भक्षिमसन्देशः ।

धर्म समाप्तर कुरु स्वजनव्यपेक्षां

यत् काङ्क्षितं मनसि सर्वमिहानुतिष्ठ ।

जालोपवेश इव पाण्डुरूपधारी
सूर्याग्निः सममुपैष्यति वः कृतान्तः ॥

(इति निष्प्रस्ताः सर्वे)

दूतप्रदोत्कण्ठमवसितम् ॥ ”

पयादिभारकस्य (भारम्भवाक्यम्) —

“ (मान्द्यन्तो ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

उक्षिप्तां सानुकम्पं सलिलनिधिजलादेकदंष्ट्राभरुदा-
साकान्तामाजिमध्ये निहतदितिसुतामेकपादावभूताम् ।
सन्नुक्तां मीतिपूर्वां त्यभुजयशगतामेकचक्राभिगुप्तां
श्रीमान् नारायणस्ये भविषाणु वसुधासुच्छितैकातपत्राव् ॥

(भेषज्याभितुल्यमवलोक्य) आर्ये । इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

मदी — अयम् । इधमि ।

सूत्रधारः — आर्ये । तव भदनजनितकौतूहलेन स्मितेन निवेदित इहान्त-
र्गतो भावः । ननु किञ्चिद् वक्तुकामासि ।

मदी — को एवम् दिग्भ्रमो, अयम् भावम्यो हि ।

सूत्रधारः — तेन हि स्वैरमभिधीयताम् ।

मदी — इच्छेदि अय्येण सह उच्यमाणं गन्तुं । अस्मि मे तर्हि इत्थिष्णाक-
रणीर्षं निभसकर्म्यम् ।

(निष्पद्ये)

भूतिक। स्वमप्युपानं गच्छ कुरङ्गीरकृणार्थं म(व)भावस्थो बाजनगिरिः ।

सूत्रधारः — आर्ये । ननु भवत्या कृतम् उच्यार्थं गता राजपुत्रीति । त-
स्माद् सम्मति सर्वतः परिगुप्तानि सभन्त्युद्यमानि । प्रसिन्निरुचायां राजसुतायां
स्वैरं गमिष्यावः ।

नदी — जं अद्यो आगवेवि ।

(निष्क्रान्ता)

स्थापना ।”

(समाप्तिवाक्यम्) —

“ (भरतवाक्यम्)

भयन्स्वरजसो गात्रः पर्यर्कं प्रशाम्बतु ।

इमामपि मही कृत्वा राजसिंहः प्रशस्तु नः ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

पद्मेऽङ्गः ।

भविष्यत्कथं पद्मेऽङ्गः । एतेऽवस्थितम् ॥”

यथा बालचरितस्य (भारम्भवाक्यम्) —

“ (वाच्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

शङ्खकीरवपुः पुरा कृतयुगे नामा तु तारावपुः

सेतायां त्रिपदार्पितमिन्द्रबो विष्णुः सुवर्णमम् ।

दूर्वाश्यामनिभः स रावणवधे रामो युगे ह्यापरे

मित्यं योऽङ्गनसक्तिभः कलियुगे यः पद्मे दामोदरः ॥

एवमार्त्तमिमान् विज्ञापयामि । अये किन्मुसलं ममि विज्ञापनम्यमे क्षम्य
इव मृत्यो । अङ्ग! पश्यामि ।

(निपत्ये)

अहं गगनसञ्चारी ।

सूत्रधारः — भवतु विशासम् ।

पतत्वसौ पुष्पमयी च वृष्टिर्नदन्ति तूर्याणि च देवताभ्याम् ।

ब्रह्म हरिं वृष्णिकुले प्रसूतमम्भससो तारव वपुर्दाम् ॥

(निष्क्रान्ताः)”

(समाप्तिवाक्यम्) —

“(मस्तवाक्यम्)

हनां सागरपर्यन्तां हिमवतिभ्यःकुम्भकाम् ।

महीमेकादशपञ्चाङ्का राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥

पञ्चमोऽङ्कः ।

अवसितं बालचरितम् ॥”

यथा मध्यमव्यावोगस्य (आरम्भवाक्यम्) —

“(ततः प्रवृत्तिं सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

पाथात् स वोऽक्षुरवधूह्वयवावसारः

पादो हरेः कुबलयामरुक्षन्नीलः ।

नः मोघतस्मिन्नुपनैकमणे रराज

वैदूर्यसंक्रम इनाम्बरसागरस्य ॥

एवमार्यभिभान् विज्ञापयामि । अये किन्तुल्लु मयि विज्ञापनभ्यग्ने शब्द
इव श्रूयते । अहः पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

मोस्तासः कोनुल्लस्त्वेवः ।

सूत्रधारः — भवद्भिः विज्ञातम् ।

भोःशब्दोच्चारणादस्य ब्राह्मणोऽर्थं न संशयः ।

त्रास्यते निर्बिस्तब्धेन केनपि पापमेतसा ॥

(नेपथ्ये)

मोस्तासः कोनुल्लस्त्वेवः ।

सूत्रधारः — हन्त इदं विज्ञातम् । एष खलु पाण्डवमध्यमस्यात्मनो
हिदिम्बारणिसम्भूतो राक्षसाभिरकृतवैरं ब्राह्मणजनं वित्रासयति । भोः । कष्टं

कहं सङ्ग पतिव्रतपरिवृत्तस्य भासाजस्य वृत्तान्तः । अत्र हि —

मान्तैः स्रुतैः परिवृत्तरूपैः सदारो
 वृद्धो द्विजो निशिचरानुचरः स एव ।
 व्यामानुसारचरितो धृषभः सधेनुः
 सन्नस्तमस्त (चा)कुरुतामुपैति ॥

(निष्क्रान्तः)

इत्यादिना । ”

(समाप्तिवाक्यम्) —

“भीमसेनः — दिक्षिन्धे! इतस्तावत् । वस्तं पटोत्कच! इतस्तावत् ।
 तत्रभवन्तं केशवदासमाश्रमपदद्वारमात्रमपि सम्भावयिष्यामः ।

यथा नदीनां प्रभवः समुद्रो यथावृत्तीनां प्रभवो हुतावः ।
 यथेत्रिमाणां मन्त्रं मनोऽपि तथा मनुर्नो भगवानुपेन्द्रः ॥

(निष्क्रान्तः सर्वे)

प्रभ्यसध्यायोगोऽवसितः ॥”

यथा कर्णधारस्य * (समाप्तिवाक्यम्) —

“कर्णः — अये शास्त्र इव श्रूयते किन्तुसन्निवदम् ।

सङ्गध्वनिः भक्त्यसागरमुत्पद्योषः
 कृप्यास्य वा ननु भवेत् स ह फट्गुप्तस्य ।
 नूनं युधिष्ठिरपराजयकोपितात्मा
 पार्यः करिष्यति यथाफलमयं युद्धम् ॥

अभ्युत्थामा—

यासोऽथ सौष्टिकवधोद्यतबाणपाणि-
र्गी पातु नो नरपतिः समितारिपक्षः ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

ऊचन्मन्त्रमवसितम् ॥”

अधामवगतनामकस्य नाटकस्यारम्भावस्थानि —

“(कान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पावः पायादुपेन्द्रस्य सर्वलोकोत्सवः स वः ।

व्याधिदो नमुषिर्पेन सनुतामनस्त्रेन से ॥

एवमार्यमिश्रान् विशापयामि । किमुल्लभं मयि विशापनम्यमे शब्द ॥ भू-
यते । अहम् । पश्यामि ।

(निपन्ने)

भो भोः प्रतिहाराधिकृताः । महाराजो दुर्योधनः समाहापयति ।

सूत्रधारः — अमृतं विशालम् ।

उत्पन्ने धार्तराष्ट्राणां विरोधे बाण्डवैः सह ।

पर्येति मन्त्रशास्त्रायां भूत्यो दुर्योधनाश्रयाः ॥

(निष्क्रान्ताः)

स्थापयन्ताः ॥”

(ततः प्रविशति काव्यनुकीर्णः)

भो भोः प्रतिहाराधिकृताः ! महाराजो दुर्योधनः समाहापयति—
अथ सर्वपार्थिवैः सह मन्त्रयितुमिच्छामि । तदाह्वयन्तां सर्वे राजान इति ।
अथ अयं महाराजो दुर्योधन इति एवाभिदर्शते । अ एषः,

इमामो युवा सितदुक्कल्लसोचरीयः

सच्छत्रचामरधरो रश्मिताम्ररागः ।

धीमान् विभूषणमणिधुतिराकितज्ञो

मकुञ्जमन्त्र्य इव पर्वगतः शशाङ्कः ॥

(ततः प्रविशति दुर्योधनः)

दुर्योधनः—

उद्धूतरोषमिव मे हृदयं सहर्षं

माते रणोत्सवमिमं सहसा विचिन्म्य ।

इच्छामि पाण्डवपले वरवारणाना-

मुत्कृष्टदन्तमुसलानि मुखामि कर्तुम् ॥

काम्युक्तीयः— जयतु महाराजः । महाराजज्ञासमात् समानीतं सर्वरा-
जमण्डलम् ।

दुर्योधनः— सम्पक् कृतम् । प्रविष्टा एवमवरोधवद् ।

काम्युक्तीयः— यमाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

दुर्योधनः— आपौ वैकर्णवर्षदेवौ ! उच्यताम् - अस्ति मनेकादशाक्षौहि-
(णी ? णि) । बलसमुदयस्यास्म्य कः सेनापतिर्भवेत्तुमर्हतीति । किमाहतुर्भवन्तौ—
महान् कुरुवयमर्थः । मन्त्रयिष्या मन्त्रयिमिति । तदक्षमेतद्, आगम्यतां मन्त्र-
शालामेव प्रविशामः । आचार्ये ! अभिवादये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् ।
पितामह ! अभिवादये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । मातुल ! अभिवादये । प्र-
विशतु भवान् मन्त्रशालाम् । आर्यौ ! वैकर्णवर्षदेवौ ! प्रविशतां भवन्तौ । ओ ओः
सर्वक्षत्रियाः ! स्वैरं प्रविशन्तु भवन्तः । यवस्य कर्ण ! प्रविशतवस्तावत् । (प्रविश्य)
आचार्य ! एतदासनमास्थताम् । पितामह ! एतदा(सनमा)स्थताम् । मातुल !
एतदासनमास्थताम् । आपौ ! वैकर्णवर्षदेवौ ! आसातां भवन्तौ । ओ ओः
सर्वक्षत्रियाः ! स्वैरमासतां भवन्तः । किमिति किमिति महाराजो नास्ति इति ।
अहो सेवाधर्मः । भक्त्यम् ॥

यथा अभिषेकनाटकस्य (आरम्भवाक्यम्)—

“(गान्धर्वो तपः प्रविशति मूत्रधारः)

मूत्रधारः—

यो गाधिपुत्रमस्त्रभिन्नकराभिहन्ता

युद्धे विराधस्त्वक्षुण्णवीर्यहन्ता ।

तपोयतोऽप्यणकवन्धकपीन्द्रहन्ता

पावात् स यो निश्चिचरेन्द्रकुलमिहन्ता ॥

एकमार्थमिहान् विज्ञापयामि । (परिक्रम्यामलोच्य) अये किन्दुसह्य मम
विज्ञापनव्यये वाक्य इव श्रूयते । अहम् पश्यामि ।

(नेपथ्यम्)

सुग्रीव! इत इतः ।

.....

.....

स्थापना ।”

(समाप्तिवाक्यम्) —

“(भरतवाक्यम्)

भवम्भरजसो गावः परचक्रं प्रशाम्भु ।

इमामपि मही कृत्वा राजसिंहः प्रशास्तु नः ।

(किन्तामताः सङ्घे)

सप्तमोऽङ्कः ।

अभिषेकनाटकं समाप्तम् ॥”

यथा च प्रतिघामादकस्य (आरम्भवाक्यम्) —

“(गान्धर्वे ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

सीतामवः पातु सुमन्त्रतुष्टः सुग्रीवरामः सहकर्मभक्ष ।

यो रावणार्थप्रतिभक्ष देव्या विभीषणात्मा मरतोऽन्यसर्गः ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्वो! इतस्तत्रान् ।

(अविवक्ष)

नरी — अयम् इत्यसि ।

सूत्रधारः — शायी इममेवेदानीं सरस्कात्मचिकित्सा गीयतां तावत् ।

नटी — अय्य! तह । (गच्छति)

सूत्रधारः — अस्मिन् हि काले,

चरति पुकिनेषु हंसी काशांशुकवाहिनी मुसहृदा ।

(नेपथ्ये)

अय्य! अय्य!

सूत्रधारः — भवतु विज्ञातम् ।

मुदिता नरेन्द्रभरणे स्वरिता मतिहाररक्षी ॥

(निष्कान्ती)

स्थापना । "

(समाप्तिवाक्यम्) —

" (भरतमन्त्रम्)

यथा रामश्च जानक्या मधुभिश्च समागतः ।

तथा रुक्म्या समागुक्तो राजा भूमिं मयास्तु नः ।।

(निष्क्रान्ताः दृश्ये)

सप्तमोऽङ्कः ।

प्रतिमात्मादिकं समाप्तम् ॥"

एषां नाटकाभासुरदर्शितेन नाटकाभिरविलम्बणेन प्रस्थानेन न केवलं,
किन्तु केषुचिनाटकेषु वाक्यानुपूर्व्येभ्येनापि परस्परसाम्यमुदाहृतवाक्येभ्यः प्रका-
शादकानां सते । तथाहि — "एवमार्यविमान् विज्ञापयामि । अथे कि-
मिदं संज्ञाः । ननुल्लभमि विज्ञापनव्यमे शब्द इव श्रूयते । अहम् पश्यामि"
इत्येवानुपूर्वी मतिज्ञा-वाक्य-अविवारक-प्रतिधा-कर्णभारनाटकान्यपहाय
सर्वेभ्यन्तेषु दृश्यते ।

“इमां सगरपथेन्तां हिमवद्भिन्ध्रकुण्डलात् ।

महीमेकातपश्चाद्वां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥”

इति भरतमाक्यानुपूर्वी स्वप्ननाटकबालचरितयोः समाप्ता ।

“अवन्तरजसो गावः परमकं प्रशान्यन्तु ।

इमामपि मही कुर्यां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥”

इत्यानुपूर्वी मतिज्ञा-अविमारक-अभिषेकनाटकेषु लक्ष्यते । “इमामपि मही कुर्यां राजसिंहः प्रशास्तु नः” इत्यानुपूर्वी पञ्चरत्नेऽप्यस्ति ।

मङ्गलश्लोके नाटकीयप्रधानपात्रनामविन्यासः स्वप्ननाटक इव मतिज्ञा-पञ्चरत्नप्रतिमानाटकेषूपलभ्यते ।

“लम्पतीव तमोऽज्ञानि कर्तृतीक्ष्णान् ममः ।

असरपुरुषसेवेव इष्टिर्विफलतां गता ॥”

इत्ययं श्लोकश्चतुर्दशमभागे बालचरितमभागे दृश्यते । “किं नक्ष्यतीति हृदयं परिशङ्कितं मे” इत्ययं श्लोकपादः स्वप्नवासवदत्तभागे अभिषेकनाटकचतुर्थाङ्के उपलभ्यते । “धर्मज्ञेहान्तरे न्वस्ता” इत्ययं श्लोकपादः मतिज्ञाभाटिकाद्वितीयाङ्के इवाभिषेकनाटकवशाङ्केऽप्यस्ति । एवञ्चातीवका जन्येऽप्युक्तिमञ्जीनां संवादः एषु नाटकेषु दृश्याः ।

एवं परस्परान्तर्संवाददर्शनात् एतैर्नाटकैरेककविकर्तृकैर्भान्यमिति, मस्ता-वनायां कविकाव्यनामानाख्यानान् तदाख्याननियमाभ्याम् प्रागेवैतान्युद्धृतानीति,

उवाहरिष्यमाणकवितागुणसमृद्धचतुरोभादेवां कर्ता सुप्रसिद्धः ।
नाटककर्तृविशेषः ।

पुरातनः कविश्च महाकविर्मणिगुणैर्हतीति च मम बुद्धिरुत्पन्ना । अतश्च भरतराजगतवासवदत्ताविषयस्वप्नदर्शनात् स्वप्ननाटकमिदमाचार्याभिनवशुसफदादिप्राचीनमन्धेभ्यो नाममात्रेणास्माभिर्विज्ञातं यत् स्वप्नवासवदत्तं नाम नाटकं, तदेव नामकदेशग्रहणहीनं स्यादिति सम्भावयया चास्मिन् स्वप्ननाटकादिनाटकचक्रे अस्तिषुमानावसानान्यौ मे संज्ञातौ । स्वप्नवासवदत्तस्य हि अलम्बमित्यवयवव्यवधारितस्य प्रणेता श्रीभास्वहाकविरित्यवगमः

"भासनाटकचक्रेऽपिच्छेकैः क्लिप्ते परीक्षितम् ।

स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभूज पादकः ॥ "

इति राजसेखरकोकात् सूक्तिमुक्ताबलिगतादवगत एव सर्वलोकस्य ।
एव एव सख्य महाकविः माहाविकाट्टिमिश्रप्रस्तावनायां "मथितयशसां भाससौ
मिल्लकाविशुनायीनां प्रकम्भानतिक्रम्य" इति श्रीकाकिकासेन,

"सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः ।

सपताकैर्मशो छेभे भासो देवकुलेरिव ॥ "

इति हर्षचरिते मधुबाणेन शीघ्रकोकितः । एवमेवां भासहस्तित्वे हि द्वे "सूत्रधा-
रकृतारम्भैरिति मधुबाणोक्तं सूत्रधारकृतारम्भस्य भासकृतीनामसाधारण एव धर्मः
कर्म प्रत्येकं शक्यः, एषु सर्वेष्वपि नाटकेषु "नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः"
इत्येव प्रन्धारम्भस्य काकिकासायिनाटकविरुद्धत्वस्य दर्शनात् ।

तत इमान्यपूर्वाणि संसृज्य मकाशयितुमिच्छता मया तेषु सुप्रसिद्धनामि
स्वप्नवासवदत्ते बहुषु परम्परारणां वृद्धितया, भासदत्तस्य चतुर्थीकामधिकरत्ने-
भासमप्रतया, कर्णभारस्य स्थापनादिविकसतया च तेषां
आदर्शान्तरम्भः । नाटकाणां समग्रस्वरूपसम्पादनाय मातृकान्तरान्वेषणे
प्रयत्नः कृतः । भारते पुरोपदेशे च तदर्थं बहून् पण्डितान् लेखद्वारेणायानिधि ।
चिरप्रमद्वानां भासकृतीनामीदृशमिदं कमातृकाकाम एव परम्पराभो मन्तव्य
इति मोक्षयन्तो यद्यपि बहवः प्रसिक्तेषां आवाताः, तथापि स्वप्ननाटकस्य
प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्य चैकमादर्शान्तरमशुद्धमपि दिक्षा समग्रं मम हस्तं म-
सम् । तद्धि वज्रतूरपुरे पुरातनवस्तुविचारकार्यालयपण्डितेभ्यः श्रीमता आ-सुरि-
अनन्ताचार्येण मयियशुद्धां कुलशिल्प केन्द्रीयतदादर्शस्य प्रतिशरीरात् प्रसिद्धे-
स्त्रितं रूपया महं प्रेषितम् । अस्य स्वप्ननाटकादर्शस्यान्ते "स्वप्नवासवदत्ता
समाप्ता" इत्यस्मरसम्भावितचरनामधेयानुगुणमेव नामधेयं लिखितं दृश्यम् ।
प्रतिज्ञानाटिकादर्शस्यान्ते च "प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्" इति पूर्णनामधेयं लि-
खितम् ।

अस्योपमातृकालाभस्यानुपपन्नं कविद् यात्रायां हरिण्यांशुपुरे पुत्तियङ्ग-
मुत्तमव्यसर्मसकाशाद् अनिमारकस्य मातृकान्तरं किञ्चिद्व्यवस्थं । एता उप-
मातृका आश्रित्य त्रीणि नाटकानि संशोभितानि । अन्यानि तु संशोध्यन्ते ।
अस्य नवादार्शय साहाय्यात् स्वप्नवासवदत्तस्याविकलं क्षरीरं निष्पन्नमासीत् ।
तेनाहमेतन्नाटकविषयस्य मरपरिश्रमस्य चारितार्थ्यं समर्थयन् नवादार्शदानोपकारि-
णि श्रीमदनन्ताचार्यमहाशयेऽस्तीति कृतञ्जलां वहामि । अथ स्वप्नवासवदत्तस्यो-
पकान्ते मुद्रणे अन्यान्युपमातृका चेत्तुचूरताज्जमण्यदकुण्ठतन्त्रिसकाशाद-
विगता, तथा प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्याभिषेकनाटकस्य प्रतिमानाटकस्य
पूर्वोक्ताकृतनामकनाटकाश्च ।

११५९-तन्मैत्रेस्तावदस्थितेन बन्धघटीयस्त्वर्जानन्देनामरकोशटीकास-
र्वस्वे "शृङ्गारदीर्घकरणे"ति श्लोकव्याख्यामसञ्जात् "स्वदिशमात्मसात्कर्तुम् उद्-

भासकामविचारः ।

यनस्थ पद्यावतीपरिणयोऽर्थशृङ्गारः स्वप्नवासवदत्ते, तृती-
यस्तत्सैव वासवदत्तापरिणयः कामशृङ्गार" इति वदता-
स्मदीयनिर्णयं स्वप्नवासवदत्ते स्मृतमित्यतन्निवृत्तं, तस्यैवार्थशृङ्गारस्यात्र *वर्णनात् ।
श्रीमदाचार्योभिनवगुप्तपादैः कैस्ताब्दनवमसतकस्थितैः मणीतायां भरतनाट्य-
वेदविदुतौ स्वप्नवासवदत्तायाः स्मरणमस्ति "कविद् कीदा यथा स्वप्नवासव-
दत्तायाम् (अध्या. १. श्लो. ७४) इति । दरिद्रिचारुदत्तमित्यपि किञ्चिन्नाटक-
नाम तत्र स्मर्यते । तन्मध्ये, एतदेव आरुदत्तनाटकं स्यात् ।

अध्यालोकाकर्तुरानन्दवर्धनात् कैस्ताब्दनवमसतकस्थितात् माची-
नस्य वामनस्य काव्यालङ्कारसूत्रप्रणेतौ पञ्चमाधिकरणस्य द्वितीयाध्याये स्वप्न-
नाटकचतुर्थोक्तं पद्यमुदाहृतं —

"शरच्छसाङ्गुरौरेण वाताविद्धेन भामिनि ।

काशपुष्पलयेनेदं साक्षुपातं मुखं मम ॥"

इति । अतएव पञ्चमाधिकरणद्वितीयाध्याये प्रतिज्ञायौगन्धरायणचतुर्थाङ्गागतस्य

अथस्य चतुर्थः पाद उदाहृतः “यो भर्तृपिण्डस्य हृते न युज्येत” (श्लो. ७)
इति । तथा तत्पञ्चमाधिकरणस्य प्रथमाध्याये चासद्वृत्तनाटकप्रथमाद्विगतः श्लोक
उदाहृतः—

“वासां बलिर्मयति मद्गृहदेवलीनां हंसैश्च सारसगणैश्च विहंसपूर्वः ।
तास्वैव पूर्वबलिरुच्यमानाङ्कुरास्तु बीजाजालिः पतति कीटमुखावलीढः ॥”

इति ।

“लिम्पतीष तमोऽज्ञानि वर्षतीषाज्जनं नमः ।
असत्पुरुषेभ्यश्च हविर्निष्कलतां गता ॥”

इत्थस्य बालचरितमध्याये चासद्वृत्तमध्याये च दिव्यतस्य लोकस्य पूर्वार्धे कैस्ता-
म्बपञ्चमस्तफलाजा दण्डिना काव्यादर्शस्य द्वितीयपरिच्छेदे उदाहृतः—

“लिम्पतीष तमोऽज्ञानि वर्षतीषाज्जनं नमः ।
इतीदमपि भूयिष्ठमुखोक्षालक्षणाभिसम् ॥ २२६ ॥

इति ।

असि ध्वम्यालोकलोचने (पृ. १५२. उ. १)
“सञ्चितपक्ष्मकपाटं नयनद्वारं सारूपसङ्केतम् (१) ।
उन्नाज्ज सा भविष्य हृदयगृहं मे भूपतनूजा ॥”

इति काविवार्ता स्वप्नवासवदत्तगततमोदाहृता । मन्त्रे स्वप्नवास-
वदत्तगता न भवति, अस्मदीयेषु ग्रिथेषु स्वप्नवासवदत्तादर्शेष्वनुपलभ्यात् ।
किञ्च, कावित् मत्प्रदृष्टां क्षियं प्रति प्रतिनयामिलापोत्तमः श्लोके तस्मिन् प्रती-
यते । स वासवदत्ताभिपद्यो वा स्यात् पद्मावतीभिपद्यो वा । नायः, परिणीतचर-
वासवदत्तामवासविमलम्भस्यैव तत्र प्रकृतत्वात् । नापि द्वितीयः, यद्वच्छागतस्य
प्रार्थनामन्तरेण दर्शकेन स्वयंवरां पद्मावतीं प्रतिगृहीतवतो वासवदत्ताशोकस-

तत्तद्व्यमानहृदयस्य वत्सराजस्य पद्मावतीविषयामिलावर्णनं प्रति तत्र काव्य-
मन्त्रकासात् । तेन स्वमवासवदत्ते तस्य श्लोकस्य निवेशयोग्यं स्थानमलभमानस्य
चिरनिष्पचारत्नमूलः पाठभ्रंशोऽपि मानुसादुं शक्यः । एवं साहित्यदर्पणस्य
चतुर्परिच्छेदे ८५-तमकारिकाविवरणे

“वत्साहातिप्रयं वत्सा तव वाक्यं च पश्यतः ।

मम हर्षविषादाभ्यामाक्रान्ते युगपन्मनः ॥”

इति चः श्लोको बालचरितगतत्वेभोदाहृतः, स कामं रामबालचरित-
गतो भवेत् । अत एव हर्षव्याख्याता “दाशरथिं प्रति भार्गवस्तोक्तिरियम्” इति
तं व्याचष्टे । अस्मदीयं तु बालचरितं कृष्णविषयमिति तस्य श्लोकस्याप्रावर्धनं
शुक्रमेव ।

भामहकृतकाव्यालङ्कारस्य चतुर्ष्वपरिच्छेदे कुतश्चित् काव्यान्वयापविरोध
सदाहृत्य निकषितः । यथा—

“विलिनीकृतपद्मस्य वत्सेणं वृद्धदर्शनम् ।

सत्यैव कृतिनः पश्चादभ्यधाचारशून्यताम् ॥ ४० ॥

अमृतयोधसताकीर्णं सारङ्गापननेतृकम् ।

तत्राविर्गं गजच्छन्नं नास्तीति स लघुगतम् ॥ ४१ ॥

यदि बोधेक्षितं तस्य सचिवैः स्तार्थसिद्धये ।

अहो नु मन्दिमा तेषां भक्तिर्ना नास्ति भर्तारि ॥ ४२ ॥

सरा हृदयनृपका मन्दुमङ्गिरातिभिः ।

सर्माणि परिदृष्ट्वास्त्य पतिव्यन्तीति कानुभा ॥ ४३ ॥

हृतोऽनेन मम प्राणा मम पुत्रः पिता मम ।

मातुलो भागिनेयश्च रुषा संरब्धचेससः ॥ ४४ ॥

अस्यन्तो विविधान्याजाबाधुधान्यपराधिनम् ।

एकाकिनमरण्यान्यां न हन्तुर्वहवः कथम् ॥ ४५ ॥

ननोऽस्तु तेभ्यो विद्वद्भ्यो येऽभिप्रायं कथेरिमम् ।

स्रावलोकावपास्यैव नयन्ति नयवेदिनः ॥ ४६ ॥

सचेतसो बनेभस्य चर्मणा निर्मितस्य च ।

विशेषं वेद बालोऽपि कष्टं किन्तु कथन्तु तत् ॥ ४१ ॥

इति । अस्या भामहसमालोचनायाः सर्वो विषयः प्रतिज्ञानाटिकायां वर्तते । अपिच प्रतिज्ञानाटिकायाः प्रथमाद्वे यानि “अणेन मम भ्राता ह्यसौ, अणेन-मम पिता, अणेन मम सुतो” इति प्राकृतवाक्यानि, तानि “इतोऽनेन मम भ्राता मम पुत्रः पिता मम ” इति श्लोकरूपेणानुदितानि भामहेनास्मिन् न्याय-विरोधसमालोचनप्रकरणे । अतो भामहेन प्रतिज्ञानाटिकैवानुसंहितेऽप्युद्धृतं लक्ष्यते । नाटिकाया नामधेयं तु सरकालातिमसिद्धिवशादकथितमपि सुज्ञानमिति धिया भामहेन न निर्दिष्टं स्मात् । अस्य भामहसमालोचनाविषयभूतस्य कथा-वस्तुनो बृहत्कथायामपि तस्याद् भामहेन सैवानुसंहिता, न तु प्रतिज्ञानाटि-केति तु न शङ्कनीयं, “इतोऽनेन मम भ्राते”ति भामहेनानुग्रमानस्य वाक्यस्य प्रतिज्ञायां प्रत्यक्षतयोपलब्धेः, बृहत्कथायां तस्य सद्भावकथनायां प्रमाणा-भावात् । वस्तुतस्तु भामहकालात् परत एव बृहत्कथाया निष्पत्तिरित्यनुपप-दव्यामः । स चायं भामहः कालिदासात् प्राचीनः प्रतिभाति । तेन हि मेधा-ची, रामचर्मा, अन्नकवर्ध, रत्नाहरणम्, अश्वतोत्तरम् इत्यस्मद्विविक्तानि कविकाव्यनामानि गृहीतानि । सर्वलोकविदितस्य तु श्रीकालिदासस्य तत्काल्यस्य वा लोकोत्तरस्य कस्यचिन्न नामधेयं गृहीतम् । भामहाचार्यश्चेत् कालिदा-सकान्यमवश्यम्, तदवश्यं निरवेक्ष्य अतिप्रसिद्धत्वादिनिर्दिष्टमपि विषयवि-चारादिद्वारेण प्रतिज्ञानाटिकामिव वास्मरिष्यत् । यद्यपि

“अशुक्तिमद् यथा कृता अलभ्यन्तारुदाहवः ।

तथा भमरहारीतचक्रवाकशुकावयः ॥ ४२ ॥

अथानोऽन्यस्तवाचस्य दूरदेशविचारिणः ।

कथं दूर्य मप्येवमिति युक्त्या न युज्यते ॥ ४३ ॥

अदि श्लोकपठया तच्छुन्नत इव भाषते ।

तथा भवद् भूमेर्द सुमेधोमिः मयुज्यते ॥ ४४ ॥ ”

(भाम. काव्याल. परि. १)

इति युक्तयुक्तत्वविचारे मेघमाहतादिवृत्तीकरणं विषयतया भामहोऽन प्रस-
जितं, तथापि तावता मेघदूतकाम्यं स जानातीति न युक्तं कल्पयितुम् । तथासति
छलनेन केनापि कविना प्रणीतं भ्रुकसन्देहमपि ■ जानातीति कल्पनीयमाप-
येत । अतो, मध्ये, केयुचित् काव्येषु विप्रलम्भाविप्रसङ्गे माहृतचन्द्रमेघा-
द्यचेतनद्वारेण भगवत्कवाकशुकाद्यन्यक्तवाक्याणिद्वारेण च प्रियजनानां विर-
हिणां सन्देहमेवण कवित् कविद् यद् वर्ण्यते, तदनुन्मादावस्थायां नेष्यत इत्येत-
देव सामान्यत आचार्यैः श्लोकेरेभिरुपदिष्टवान् , तच्चेदमाचार्योपदेशतात्पर्यं इति
निधायैवौचित्यमेवौ कालिदासो मेघदूतस्वारम्भे सङ्गीतकरणौचित्यमाशङ्क्य
परिग्रहार —

“धूमज्ज्योतिःसलिलमरुतां सन्निपातः क मेघः

सन्देसार्चाः क पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः ।

इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन् गुणकलां मयाचे

कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाभ्येतनाचेतनेषु ॥” (पूर्वमेघ. ५)

इति श्लोकेन । एवं तावत् सिद्धं भामहस्य कालिदासात् प्राचीनत्वम् । ■
च कालिदासेन मेघदूते “माध्याहन्तीमुदयनकथाकोविदमामबुद्धान्” (पूर्वमे-
घ. १०) इति कालिदासकालवर्तिनान् अवन्तिजनपदभामहद्वयानां उदयनकथो-
दाहरणमिपुणतोक्त्या उदयनसंज्ञकस्तराजद्रष्टव्यमतीतिः उदयनः कालिदासस-
न्निहितपूर्वकावो भविष्यं युक्तः । तत् कथं भामहो मत्सराजस्यात्मकालसामिकर्षं
केसतोऽप्यसूचयन् प्रत्युत तमितिहासमात्रापीतभावं स्फोरयन् कालिदासात्
प्राचीनः स्यात् । नैतत् । मण्डविकाग्निमित्रप्रस्तावनायां हि “प्रथितममसां
भाससौमित्रकविपुत्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां
कथं बहुमानः” इति भासस्य प्रथितममसात्त्वमाह कालिदासः, पुराणत्वं च
भासकाव्यस्य मत्त्येति । “पुराणमित्येष न साधु सर्वं न चापि काल्यं नवमित्थ-
वधम् ॥” इति । तदुभयस्वरसाद् भासस्य कीर्तयिरकालक्रमसिद्धा परा काळा
कालिदासकाले स्थितेति गम्यते । सा चावरतस्तत्कृतीनां सप्ताष्टवर्षशतकप्रचार-
मन्तरेण न सम्भान्येति कृत्वा कालिदासापेक्षम् अलिप्राचीनत्वं भासस्य न्याय्यं,

सुतरां तु भासनाटकनायकस्योदयनस्येति न कथञ्चिदप्युदयनस्य कालिदास-
समिकृष्टपूर्वकालत्वशङ्काया अवकाशः । “उदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान्” इत्येतच्च,
अवन्तिग्रामवृद्धाः स्वानुपलब्धमेवेतिहासाद्यधीतं स्वजनपदनिर्वृतम् उदयनकथा-
वृत्तं पुरावृत्तमेष्णा वृद्धभावसहस्रदा शंसन्त आद्रियन्त इत्येवमभिप्रायः, न तु
तेषामुदयनवृत्तानुभाषकम् । अतः सुस्थं भामहस्य कालिदासमाचीनत्वम् ।
अपिच, भामहः काव्यालङ्कारे कथाख्यायिकयोः स्वरूपं निरूपयन् बृहत्कथां
नानुसन्धत्ते । ■ हि कथाविशेषत्वात् तत्प्रसङ्गे स्मर्तुमुचिता । तथा च दण्डी का-
व्यादर्शे कथाख्यायिकाप्रस्तावे “भूतभाषामयीं प्राहुरवृत्तार्थीं बृहत्कथाम्”
इति बृहत्कथां स्मरति । तेन मन्ये, भामहकाले बृहत्कथा नामर्ततेति ।
तदुत्तरकाल एव तास्ताश्चमत्कारिणीरुच्चावचाः कथा इतिहासतः स्वप्नवासव-
दृष्ट्यादिकाद्यतो लोकतश्चोचित्य स्वयं कल्पयित्वा च बृहत्कथां नाम कथाभाष्या-
गारं नूने गुणाक्षयो जगन्ध । गुणाक्ष्यश्च शक्यवर्तकशालिवाहमसमकाल इति
शालिवाहमतोऽपि भामहः प्राचीनो भवन् कैस्ताब्दरम्भमाक्रमं प्रथमं वर्षशतकं
संस्पृशति । भामहादपि तु जरजरसामर्हजसमाटकचक्रकविः कैस्तमाक्रमे तृतीये
द्वितीये ■ वर्षशतके निवेशमवश्यं कर्तते ।

किञ्च, राज्यतन्त्रविद्याधर्यः कौटिल्य इति चाणक्य इति च पर्यायवा-
च्यो विश्वनाथसम्बन्धगुप्तसमाप्तकालः कैस्तप्राचीने चतुर्थे वर्षशतके स्थित इति
सुप्रसिद्धम् । तद्वर्णिते कौटिलीयार्थशास्त्रे मन्त्रिपुरोहितकरणीयस्य योधयुद्ध-
भोत्साहनस्य प्रकारोपवेशावसरे “तुल्यवेतनोऽस्मि, भवद्भिः सहयोग्यमिदं राज्यं,
मयाभिहितः परोऽभिहन्तव्यः” इति, वेदेष्वप्यनुश्रूयते— समाप्तदक्षिणानां वशा-
नामवधूषेयुः ■ ते गतिर्या दूराणामिति, अपीद श्लोकी भवतः —

“यान् यद्वहस्यैकपसा च विप्राः स्वर्गैषिणः पात्रचयैश्च यान्ति ।

क्षणेन तानप्यतिरयान्ति दूराः प्राणान् सुयुद्धेषु परित्यजन्तः ॥”

“नवं शरावं ललितैस्व पूर्णं सुसंस्कृतं दर्भकृतोत्तरीयम् ।

एतं तस्य मा मूलरक्तं च गच्छेद् यो मरुतिपिण्डस्य हृते न युध्येत् ॥”

इति मन्त्रिपुरोहिताभ्यामुत्साहयेद् योवान्” (कौटि. अर्थ. अधि. १०. अध्या. १)

इति दृश्यते । शूरस्य सद्गतिर्गुणे प्राणास्त्यक्तवतः यश्चतुष्टयस्तथाभ्यामभ्यामः
 विजयिनः *समईणा च लोके सुखमा इति, राज्ञः पिण्डवातुरर्थे युद्धमकुर्वन् पा-
 पीयान् भवतीति चोवाहृतदाक्यानामभिप्रायः । तत्र "नवं शरावम्" इत्येष श्लोकः
 मतिज्ञायौगन्धरायणस्य चतुर्थीके भटान् प्रति कस्यचित् प्रोत्साहनवाक्यतया
 निवेदितः । अस्य श्लोकस्य किमर्थशास्त्रास्त्राटके समुद्धरणम् उताहो नाटकादर्ध-
 श्लाके इति चिन्तनीयम् । तत्र युद्धमागत्यागस्य भर्महेतुत्वं भर्तृपिण्डानिर्यातनस्य
 पापहेतुत्वं चार्थप्रधानेन बहुपदिश्यते, सत् प्रमाणानुग्रहविकलमुपपलो-
 भनप्रायमभिधास्य भवतीति तत्रापश्यं प्रमाणमुपदर्शनीयम् । तच्चादौ
 "सा ते गतिरि"त्यादि औत्तमुपदर्शितम् । पश्चात् अभियुक्तवचनरूपं स्मृ-
 तिकरूपं श्लोकद्वयमिति स्वरसतः प्रसीते: "नवं शरावम्" इति श्लोको
 नार्थशास्त्रकारस्य स्वीकृतिर्भविष्यतीति । परोक्त्यनुवावसहपाठादप्ययं श्लोकोऽर्थ-
 शास्त्रकारस्य न स्वीकृतिः । "यान् यज्ञसङ्केरि"ति पूर्वश्लोको हि "यान्" "तान्" इत्युभ-
 यत्राप्यनिर्दिष्टं विशेष्यं किमपि कामलक्षणं लोकलक्षणं वा पूर्वप्रकृतमाकाङ्क्षसं-
 शयं ग्रन्थान्तराभिजन इत्यनुवावरूपो निश्चितः । किञ्चार्थशास्त्रे कोटिद्वयः स्वी-
 कृतिरूपं श्लोकं श्लोकौ श्लोकान् वा न कश्चिदपि मतिज्ञापूर्वं लिखितवान् । इहैकत्र
 परम् "अपिह श्लोकौ भवत" इति तस्य पूर्वप्रतिष्ठाकरणमालक्ष्यमाणमुत्तरमोः
 श्लोकयोः परकीयतामेव धोतयदर्शयद् भवति । काव्ये पुनः शास्त्रलोकसिद्धमर्थं
 वक्ष्यमाणो महाकवय उरतर्गतः श्लोकस्यैव मतिपादयन्ति, यत्रकचित् परवचनानु-
 पूर्णमनुवदन्तो वा तेऽनुवावविद्वदवयं कुर्वन्तीति मतिज्ञायौगन्धरायणे अनुवा-
 दलिङ्गाकरणाद् "नवं शरावम्" इति श्लोको भासमहाकवेरेव स्वीकृतिरिति युक्तं पश्या-
 मः । तेनार्थशास्त्रकाराणां कथादप्यस्मन्महाकव्ये प्राचीनस्य सिद्धं भवति । यस्तु
 मेधातिथिः मतिमानाटकस्य पञ्चमाङ्के रामं प्रति रावणवाक्ये "भोः काश्यपगो-
 वोऽस्मि, साङ्गोपाङ्गं वेदमधीये, मानवीयं धर्मशास्त्रं, माहेश्वरं योगशास्त्रं, पार्श्व-
 स्पत्यमर्थशास्त्रं, मेधातिथेर्न्यायशास्त्रं, मान्यतसं श्राद्धकल्पं च" इति स्मर्यते, स
 दिव्यानुभावपुरुषप्रायपाठात् तथामृतः कश्चिन्महर्षिः स्याद्, न पुनर्मानवी-
 यव्याख्याता पण्डितविशेष इति भासं प्रति नैतद्वर्वाचीनत्वमान्तरवकाशः ।

उपलभ्यते चैतावत्प्राचीनत्वानुगुणा नाटकेष्वेतेषु गुणस्तन्मूढैः । अत्र

हि प्रसन्नोदारगम्भीरा सरसद्वयजगमा भाषायाः शैत्येव तावदन्यादृशी
कान्त्युलसमुद्भिः । प्रायः, यस्या वर्षसहस्रादर्वाचनेषु कान्येष्वतिविरलं दर्शन-
मभाव एव वा ।

सुशिक्षितमतिगोचरैः प्रशस्तैर्जनमनोविमर्शैर्नानारूपैः सन्ति सर्वतः
समृद्धा इह वाक्यसमुदाहाराः ।

अवस्थाभेदभिन्नाः सुसूक्ष्मस्तत्त्वस्तुपरमार्था यथा सचेतसां पुर इव
परिस्फुरेयुस्तथेह प्रतिपादिताः ।

अपिच, यदौचित्यं नाम प्रतिपाद्यसङ्कोचविकासयोर्वा रसानुरूप-
शब्दार्थपरिमोहे वा, तत् कविद्वयत्र रसैकव्यतिना महाकविना न लङ्घितम् ।

कामं वयं सरसभणितानामनायासप्रसरं मसिद्धास्तु एकद्वयमहाकवि-
कृतिषु न खलु नालक्षयामः । किन्तु तस्य परमा कश्चित्स्मिन् भाटकचक्रे संक-
ल्पते । इदं हि आत्मीयकवेर्मुखाभिःश्रुतिसिद्धिर्निर्देशं विनिस्तुतमिति न फलं बोधे-
ति सचेतसाभेदत् परिशीलयतां बुद्धिः । सर्वभेदतद्वयं सम्बन्धसौष्ठवमार्थसूक्तिसौ-
ष्ठवस्यैव, मय्ये, चाकसरं भूमिकान्तरमिति ।

एषु रूपकैष्वेकैकस्मिन्नुवाच्यमाने गुणानेतान् इतोऽभिकांक्ष्य सङ्ख्याः
स्वयमसंशयं मत्यक्षयिष्यन्ति । एषां पृथगुदाहृतिर्बहुलाक्यानुसन्धानसापेक्षा वाचि-
स्त्रोपपाद्या चोपोद्घातमतिमार्थं विस्तारयेदिति नेदानीं तत्र संरभामहे । सामा-
न्यतस्तु शैलीमवर्णनार्थं कानिचिद् वाक्यानि सप्तचाटकेभ्य उदाहरामः ।

स्वमवासवदत्ते वने पद्यावतीपरिजमकुतोत्सारगादुःखितां वासवदत्तां
प्रति यौगन्धरायणस्तथास्वानोक्तिरियं —

“पूर्वं त्वयाप्यभिमर्शं गतमेवमासी-
च्छ्लाघ्यं गमिष्यसि पुनर्विजयेन भर्तुः ।

कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना

चक्षुरपक्षिरिव गच्छति भाग्यपक्षिः ॥” (अ. १. श्लो. ४)

सत्कारः सत्कारेण स्वीकर्तव्य इत्यनुमर्थं प्रति दत्तराजस्य समर्थनावाक्यं—

“गुणानां वा विशालानां सत्काराणां च नित्यताः ।

कर्तारः सुलभा लोके विघातारस्तु दुर्लभाः ॥” (अ. ४. श्लो. ९)

प्रतिज्ञापाटिकायां प्रयत्नस्य फलावश्यभावोक्तिः—

“काष्ठमग्निर्जायते मध्यमानाद्

भूमिस्तोयं सन्न्यमाना दधाति ।

सोत्साहानां सात्त्वसाध्यं नराणां

भार्गवरूपाः सर्वयज्ञाः फलन्ति ॥” (अ. १. श्लो. १८)

गरेषु गवेषयामि गुणपरा महासेनत्वोक्तिः—

“कुलं तामच्छ्राप्यं प्रथममभिकाङ्क्षे हि मनसा

ततः सानुकोशं गृहुरपि गुणो धेयं बलवान् ।

सतो रूपे कान्तिं न खलु गुणतः क्षीजनमयात्

ततो वीर्योदमं न हि न परिपाक्या युवतयः ॥” (अ. १. श्लो. ४)

कन्यामातुल्यानवत्वोक्तिः—

“अदचेत्यागता लज्जा दचेति व्यथितं मनः ।

धर्मसेवान्तरे न्यस्ता दुःखिताः खलु मातरः ॥” (अ. २. श्लो. ७)

वध्वरात्रे श्रोणाचार्यस्य शिष्यविषयचिन्तोक्तिः—

“अतीत्य बन्धूनवलङ्घ्य मित्रा-

प्याचार्यमाराच्छति शिष्यबोधः ।

बालं ह्यपत्यं गुरवे प्रदातु-

नैवापराधोऽस्ति पितुर्न मातुः ॥” (अ. १. श्लो. १८)

शुचिष्ठिरस्य भारतराष्ट्रयोपादात्मदोषाभिन्नकृन्परेयशक्तिः—

“ध्रुवोक्तत्वं सत्तु नाम लोके
मनस्विनां कल्पयते मनांसि ।
मेरुमिथैस्तैर्हि कृतेऽपराधे
यत्सत्यमस्माभिरिवापराद्धम् ॥” (क. २ श्लो. ९)

योधकर्माभिपन्दनं प्रति विराट्स्योक्तिः—

“साक्षितस्य हि योधस्य श्लाघनीयेन कर्मणा ।
भक्ताछान्तरिता पूजा नाशयत्येव वेदनाम् ॥” (अ. १. श्लो. १८)

बाणदत्तनाटके अभ्यकारविषयोक्तिः—

“तुल्यभरणमाभयो भयानां
धनगहनं तिमिरं च तुल्यमेव ।
उभयमपि हि रक्षयतेऽभ्यकारे
जनयति यश्च भयादि यश्च भीतः ॥” (अ. १. श्लो. २०)

चौधमवृत्तस्योक्तिः —

“तुल्योऽर्धवान् साधुजनानिगानी
वाणिकं स्ववृत्तावतिकर्कष्य ।
यस्तस्य गेहं यदिनाम लप्ये
भवामि दुःखोपहतो न विचे ॥” (अ. ३. श्लो. ७)

भूतघटोत्कचे धृतराष्ट्रस्याभिमन्युवधदुःखितस्योक्तिः —

“बहूनां समुपेतानामेकस्मिन् निर्धुणत्वनाम् ।
नाले पुन्रे धरतां कथं न पतिता भुजाः ॥” (श्लो. १७)

दुर्योधनं प्रति घटोत्कचस्योक्तिः —

“नः तु जतुगृहे सुसान् भातुन् दहन्ति निशाचराः

शिरसि न तथा ब्रातुः पत्नी स्पृहन्ति निशाचराः ।

न च सुतवधं सङ्गृहे हृतं स्मरन्ति निशाचरा

विकृतवपुषोऽप्युग्राचारा वृणा न तु वज्रिता ॥” (श्लो. ४५)

अविमारके राजभावस्य भन्निस्त्वस्य च दुर्बलतां प्रति राज्ञो भन्निष्पद्योक्ती—

“धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सन्निवमतिगतिः प्रेक्षितव्या स्वबुद्धया

प्रच्छाद्यै रागरोषौ मृदुपरुषगुणौ कालयोगेन कार्यौ ।

हेयं लोकानुवृत्तं परधरमयनैर्दण्डलं प्रेक्षितव्यं

रक्ष्यो यत्नादिहात्मा रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षितव्यः ॥”

(अ. १. श्लो. १२)

“मसिद्धौ कार्याणां ममयति जनः पार्थिवघलं

विपत्तौ विस्पष्टं सन्निवमतिदोषं जगयति ।

अमात्या इत्युक्ताः क्षुतिसुखमुधारं नृपतिभिः

सुसुक्ष्मं दण्डयन्ते मतिमलविदग्धाः कुपुल्याः ॥” (अ. १. श्लो. ५)

अयं निशारम्भवर्णने श्लोकः—

“ध्यामृष्टसूर्यसिलको धितसोऽङ्गुमाळो

नद्यातपो मृदुमनोहरशीतधातः ।

संछीनकायुकजनः प्रथिकीर्णचोरो

बेषान्तरं रचयतीव मनुज्यलोकः ॥” (अ. १. श्लो. ११)

दैवस्थं बलवर्णं मति श्लोकः—

“यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः

को वा न सिध्यति ममेति करोति कार्यम् ।

यतैः शुभैः पुरुषतां भवतीह नृणां

दैवं विधानमनुगच्छति कार्यसिद्धिः ॥” (अ. २. श्लो. ११)

बालचरिते तमसः मनुत्वं प्रति यथा —

“अप्रकाशा इव विशो घनीभूता इव दुःखाः ।

सुनिविष्टस्य लोकस्य कृतो रूपविपर्ययः ॥” (अ. १. श्लो. १६)

यथा च —

“दुर्दिणविणद्वजोहा लती बह्वृ निमीलितभाकाळा ।

संपातव्यसुता णीलणिवचना जहा गोवी ॥” (अ. १. श्लो. १९)

मध्यमव्यायोगे मल्लश्लोको यथा—

“पायात् स बोऽसुरबभूव्यमावसादः

पादो हरेः कुपलयामलसङ्गनीलः ।

यः प्रोद्यतस्त्रिभुवनैकमणे रराज

वैवूर्यसङ्क्रम इवाम्बरसागरस्य ॥” (श्लो. १)

राक्षसवर्णनं यथा—

“सिंहास्यः सिंहचंद्रो मधुनिभनयनः सिग्धगम्भीरकण्ठो

बभ्रुभूः ध्येननासो द्विरदपतिद्वन्द्वीर्धविस्मृष्टकेसः ।

खूडोरा वज्रमध्ये राजवृषमगतिलम्बपीनांसबाहुः

सुध्मकं राक्षसीजो विपुलबळमुतो लोकबीरस्य पुत्रः ॥” (श्लो. २५)

कर्णभारे कवचकुण्डलदानं वारयितारं शक्यं प्रति कर्णोक्तिः—

“क्षिप्वा क्षयं गच्छसि कालपर्ययात्

सुबद्धगूला निपतन्ति पादपाः ।

* दुर्दिणविणद्वजोहा राजिर्वर्षिते निमीलितभाकरा ।

सम्प्राप्तमनुता नीलनिवचना यथा गोपी ॥

अलं जलस्नानगतं च शुष्यति

हुतं च दधं च तथैव तिष्ठति ॥” (श्लो. १९)

अरुणके भग्नोरुपतितस्य दुर्घोषनस्य वर्णनं यथा—

“जीमान् संयुगचन्दनेन रुधिरणाद्रानुलिप्तच्छदि-

र्भसंसर्पणरेणुपाटलभुजो बालव्रतं आहितः ।

निर्वृचेऽमृतमन्यने क्षितिभरान्मुक्तः सूरैः साक्षुरि-

राकर्षणिव भोगमर्णवजले भ्रान्तोऽस्मितो बामुक्तिः ॥” (श्लो. २८)

अभिषेकनाटके सीतामिमवेशाभोदमाहुः कृतस्य लक्ष्मणस्योक्तिः—

“विज्ञाय देव्याः दौर्घ्यं च सुखाचार्यस्य शासनम् ।

धर्मकेहान्तरे न्यस्ता बुद्धिर्दोषायते मम ॥” (अ. १. श्लो. २१)

रावणस्य रामनयनिवारणोक्तिः—

“कथं लम्बसटः सिद्धो मृगेण विनिपास्यते ।

गजो वा ह्यमहान् मत्तः सुगलेन निह्न्यते ॥” (अ. १. श्लो. १९)

मतिमानाटके रावणस्य वचनम्—

“भारव्ये पटहे स्मिते गुरुजने मद्रासने लङ्घिते

स्फन्धाचारणनम्यमानवदनप्रफ्योतितोमे मटे ।

राक्षसद्वय विस्तर्जिते भयि जनो धैर्येण मे विस्मिताः

सः पुत्रः कुस्ते पितुर्यदि वचः कस्तत्र भो विस्मयः ॥”

(अ. १. श्लो. ४)

रामस्य स्थानिवेकाश्रमवणोत्तरपात्मपितृपादपक्षनश्चान्तोक्तिः सीतां मति—

“समं बाण्येण पतत्रां तस्योपरि ममाध्यधः ।

पितुर्मे ह्रेदितौ पादौ ममापि ह्रेदितं शिरः ॥” (अ. १. श्लो. ५)

कैकेयीकुपितस्य लक्ष्मणस्य रासं प्रत्युक्तिः—

“यदि न सहसे राज्ञो मोहं धनुः स्पृक्ष मा दया
स्वजननिभृतः सर्वोऽप्येवं मूढः परिभूयते ।
अथ न रुजितं सुख त्वं मामहं कृतनिश्चयो
युवतिरहितं लोकं कर्तुं यतश्छलिता वषट् ॥” (अ. १. श्लो. १८)

भरतस्य स्वजनदर्शनौत्सुक्यादुक्तिः—

“पतितमिव शिरः पिष्टः पादयोः क्षिप्ततेवास्मि राक्षसमुत्थापित-
स्त्वरितमुपगता इव भ्रातरः क्लेदयन्तीन् मामश्रुमिमौतरः ।
सहसा इति महानिति व्यायतश्चोसि भृत्यैरिवाहं स्तुतः सेवया
परिहसितमिषास्मनस्तत्र पश्यामि वेषं च भाषां च सौमित्रिणा ॥”
(अ. १. श्लो. १)

भरतस्य कैकेयीं प्रत्युक्तिः—

“वयमवहासा चीरेणार्यो नृपो गृहमुत्पुना
मततरुदितैः कृत्स्नायोध्या मृगैः सह लक्ष्मणः ।
वयिततनयाः शोकेनाम्बाः क्षुधाध्वपरिधमै-
र्धिनिति वचसा भोगेणास्था त्वया ननु योजिताः ॥”
(अ. १. श्लो. १९)

तस्यैवोक्त्यन्तरं—

“तत्र नास्थामि यत्रासौ वर्तते लक्ष्मणमियः ।
नायोध्या ते विनायोध्या सायोध्या यत्र राघवः ॥” (अ. १. श्लो. २२)

अविदितनामके नादके भङ्गलश्लोकः—

“पादः पायादुपेन्द्रस्य सर्वलोकोत्सवः स यः ।
व्याविद्धो नमुनिर्पेन तनुताम्रनखेन खे ॥”

एषा श्लोकानां शैली । अच्छन्दोपदानां तु वाक्यानां सर्वेषामपि काम-
भीषकं श्लोकतोऽप्युत्कृष्टमेव रूपकेषु सर्वत्र सजातीयसर्वमन्यन्तरातिशयादि निरु-
पमं न । तदेतद् ग्रन्थानुवाचनयैव सुखसंवेद्यं भावकानामिति नेह तद्वाक्योदा-
हरणप्रपञ्चनं कुर्वेः ।

न सख ■ काचिद् रीतिः कालिदासादिनाटकेष्वभिलक्ष्यते, यां भास-
महाकविः त्वेषु नाटकेषु न ग्रथापयाम्बभूव । विक्रमाब्धारम्भोत्तरमनन्यगामिनीं
भासाजुकरनम् । कविभक्त्यतिरूप्यातिं लब्धवतः कालिदासस्य कृतिष्वभ्यर्हिते
अधिष्ठानशाकुन्तले भासकाम्यच्छयानामनुकरणं भूमिदुपलभ्यते । यथा —

“यस्यां न प्रियमण्डनापि महिषी देवस्य मन्दोदरी
केहालुपति पल्लवान् न च पुनर्वीजन्ति यस्यां भवात् ।
बीजन्तो मलयानिला अपि कौरस्पृष्टबालकुमा
सेयं शक्रिपोरशोकवनिता भमेति विज्ञाप्यताम् ॥”

इत्ययमभिप्रेक्ष्यतकवतुर्गङ्गातः श्लोकः । अत्यच्छाया साकुन्तलवतुर्गङ्गातः

“पातुं न प्रथमं म्यवस्यति पथे युष्मात्स्वपीठेषु मा
नापते प्रियमण्डनापि भवतां केहेन या पल्लवम् ।
माथे यः कुसुममसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः
सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुशायताम् ॥”

इत्यस्मिन् पथे लक्ष्यते । न केवलमिह सच्छायामाश्रय दर्शनं, किन्तु “प्रियमण्ड-
नापि, केहात्, पल्लवान्, सेयम्” इत्येषां सरसद्वयानां तदीयपदानामप्युपादान-
मस्ति । बालचरितस्य प्रथमादौ शिशुमर्धरात्रे वसुदेवस्य हस्ते कथञ्चिदर्पयित्वा
हृदयेन शिशुदिशं वेहेन स्तिकागृहं च द्विदिकं गच्छन्तीं देवकीमधिकृत्य वसु-
देवस्य वचनं —

“हृदयेनेह तत्रात्रैद्विधाभूतेव गच्छति ।
यथा नभसि तोये च चन्द्रलेखा द्विधाहता ॥”

इति । अलङ्कारायाः शाकुन्तलमथमाहस्थे

“गच्छति पुरः सरीरं भावति पञ्चादसंस्तुतं चेतः ।

जीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य ॥”

इति पथे स्पष्टा । स्वप्नवासवदत्तमथमाहगतस्य ‘विश्रब्धं हरिणाश्वरन्तश्चकित्वा
वेलागतमस्मयाः’ इति पादस्य कयाचिद् भक्त्यार्थानुकारः ‘विश्वास्तोपगमावभिज्ञ-
गतयः शब्दं सहन्ते सृगाः’ इति शाकुन्तलमथमाह्वे कृतः । एवमन्यदपि भास-
नाटकच्छादानुविधानं कालिदासकृतिषु दृष्टव्यम् । अथभूतेऽप्येतन्नाटककथप-
रिशलितजननिताः संस्कारालङ्कृतिषु बहुलं प्रचुरन्ति । उत्तररामचरितस्य श्रिती-
याहगतो ह्याज्ञेयीसंवादः स्वप्नवासवदत्तमथमाहगतं वसन्धारिसंवादमनुफरोति;
दृष्टाहगतश्च विद्याधरसंवादोऽभिषेकनाटकपद्याहगतं विद्याधरसंवादनम् । मालती-
माधवपञ्चमाहस्थो दण्डकप्रयोगोऽभिषेकपञ्चमाहस्थे दण्डकप्रयोगमनुकरोति ।

अपिच, यत् कालिदासात् प्राचीनं मन्यन्ते, तस्मिन् मृच्छकटिके न
भासकाव्यच्छायाभात्रस्यानुकरणम् ; अपितु भासकाव्यवाक्यानामेव भूमिहानां
मृच्छकटिकाविचारः । साक्षान्निवेद्यमस्ति । चारुदत्तनाटके हि यानि पद्यानि चू-
र्णकथायमानि च, तानि तत्रैव वा मनाभावापोह्यापाभ्यां व्यत्ययकरणेन वा मृ-
च्छकटिके परिपठितानि । तत्र चारुदत्तनाटकस्य मथमाह्वे श्लोकः —

“यासां मलिर्भवति मद्गुहदेहलीनां

हंसैश्च सारसगणैश्च विभक्तपुष्पाः ।

तात्वेव पूर्वमलिरुदयवाक्कुरासु

जीजाश्लिः पतति क्रीटमुलामलीडः ॥”

इति । मृच्छकटिकस्य तु —

“यासां कलिः सपदि मद्गुहदेहलीनां

हंसैश्च सारसगणैश्च विद्वसपूर्वः ।

तास्वेष सम्प्रति विरुद्धवृणाङ्कुरास्तु
बीजाङ्गलिः पतति कीटमुखाबलीदः ॥”

इति । आसदक्षस्य तृतीयाङ्के —

“मार्जारः ह्रस्वे वृकोऽपसरणे ह्येनो गृहालोफने
निद्रा सुप्तमनुष्यवीर्यतुलने संसर्पणे पन्नगः ।
माया वर्णावरीरमेवकरणे वा(ग्) देशभाषान्तरे
दीपो रात्रिषु सङ्कटे च तिमिरं वायुः स्थले नौर्जले ॥”

इति । मृच्छकटिकस्य तु

“मार्जारः कम्पने मृगः प्रसरणे ह्येनो गृहाल्लक्षणे
सुप्तासुप्तमनुष्यवीर्यतुलने आ संसर्पणे पन्नगः ।
माया रूपशरीरवेपरचने वाग् देशभाषान्तरे
दीपो रात्रिषु सङ्कटेषु जुहुमौ धात्री स्थले नौर्जले ॥”

इति । आसदक्षस्य चतुर्थाङ्के —

“विषादसप्तसर्वाङ्गी सम्प्रमोदकुललोचना ।
मृगीव सरविद्धाङ्गी कम्पसे चानुकम्पसे ॥”

इति । मृच्छकटिकस्य तु —

“विषादसप्तसर्वाङ्गी संभ्रमभ्रान्तलोचना ।
नीयमाना मुञ्जिध्यात्वं कम्पसे चानुकम्पसे ॥”

इति । आसदक्षनाटके “किण्णुस्तु अअ पबूस् एअ गेहारी णिक्खन्तस्स बुध-
क्खाए पुक्खरपसपहिदअळविन्दू विअ चळचळाअन्ति विअ मे अक्खीणि ।
(परिक्ख) जाअ गेहं मच्छिअं जाणामि किण्णुस्तु संविभा विहिदा ण वेप्पि । एदं
अक्खाणं गेहं । जाअ पविसामि” इति सूत्रधारवाक्यानि । एतदर्थकानि मृच्छकटिके
त्वेतानि “..... चिरसत्तवीरोपासणेण सुक्खपोक्खरणाळाई विअ मे बुध-

कक्षाए मिळायार्हं अज्ञाहं । ता जाव गेहं गदुञ्ज खाणामि अरिथि किं पि कुहु-
न्विणीए उववादिअं ण वेत्ति । (परिक्रम्यामस्तेष्वपि च) एदं च अज्ञाणं गेहं, ता प-
विसामि ।”

चारुदत्तनाटकस्य द्वितीयाङ्कादौ वाक्यानि —

“ गणिका — तदो तदो ।

बेटी — अज्ञाहे ण किञ्चि मए भणिवं । किं तदो तदो सि ।

गणिका — हज्जे! किं मए मन्तिदं”

एतदर्थकानि मृच्छकटिकस्य तत्र वाक्यानि —

वसन्तसेना — हज्जे! तदो तदो ।

बेटी — अञ्जुए! ण किं ■ मन्तोसि । किं तदो तदो ।

वसन्तसेना — किं मए भणिवं ।

बेटी — तदो तदो सि ।”

चारुदत्तनाटकस्य तृतीयाङ्के वाक्यानि —

“चारुदत्तः — वयस्य! वीणा नामासमुद्रोत्थितं रत्नम् । कुतः”

“विदूषकः — कामं पसेसेहु भर् । मम खु दाव गाअन्तो मणुस्सो इरि-
आ वि पठन्ती उभम आवरं ण वेदि । गाअन्तो दाव मणुस्सो रत्तसुमणावेडिहो
विअ पुरोहिदो दिअं ण सोमह । इरिआ वि पठन्ती छिण्णणासा विअ भेषुआ
अदिविरुवा होह ।”

मृच्छकटिके त्वेतानि —

“चारुदत्तः — अहो अहो साधु साधु रेभिलेव गीतम् । वीणा हि नामा-
समुद्रोत्थितं रत्नम् । कुतः”

“विदूषकः—मम दाव दुर्बेहि जेव्व हस्सं जाध्वादि इत्थिआए सक्कं
पठन्तीए मणुस्सेण अ काअळिं गाअन्तेण । इत्थिआ दाव सक्कं पठन्ती वि-
ण्णवणस्सा विअ गिही अहिअं सुसुआअदि । मणुस्सो वि काअळिं गाअन्तो
सुअसुमणोवामवेहिरो बुद्धपुरोहिरो विअ मन्तं जवन्तो विअ मे अ
रोआदि ।”

चारदत्तनाटकस्य प्रथमांशे वाक्यं —

“सञ्जलकः—मदनिके! किं न पर्याप्तं, द्वितीयमप्यनार्यं करिष्यामि । न
तत्त्वत्र शक्येण कश्चित् परिक्षितो व्यापादितो वा ।”

एतदर्थकं मृच्छकटिकस्य वाक्यं —

“सर्विलकः—मदनिके! भीते भुत्ते न चार्विलकः प्रहरति । तन्मया न
कश्चिद् व्यापादितो नापि परिक्षितः ।”

चारदत्तचतुर्थांशे वाक्यान्तरं —

“सञ्जलकः—आर्यचारदत्तेनास्मि प्रेषितः, यस्ताम्रदलङ्कारो मम हस्ते
निक्षिप्तः, स त्वयं भोगमलिनतया गृहस्थासक्तिध्याद् कौटुम्बिकानां दुरारलः ।
तद् गृह्यतामिति ।”

एतदर्थकं मृच्छकटिके वाक्यं —

“सर्विलकः—“सार्ववाहस्त्वां विज्ञापयति —तर्जित्वाद् गृहस्य दूरस-
मिदं भाण्डम् । तद् गृह्यतामिति ।”

एवमन्यान्यपि भूषितानि वाक्यानि श्लोकाश्च मृच्छकटिके चार-
दत्तीयसंवादाणि दृश्यन्ते । इतिवृत्तं च द्वयोश्चारदत्तचरितमेव । तेनैवं मन्त-
व्यं—तयोरन्यतरदन्यतरस्याधार इति । तत्रापि चारदत्तनाटकमेव मृच्छकटिक-
स्य मूलमिति न्याय्यं, मृच्छकटिकेऽर्वाचीनकाव्यादृतत्वं प्रस्तावनायां कविका-
व्यनामनिर्देशस्य दर्शनेन तस्य तन्निर्देशरहितचारदत्तपेक्षया र्वीचीनत्वोचित्यात् ।

किञ्च, चारुदत्तनाटकदृष्ट्या अपि मनोहराः केऽपि ग्रन्थसन्दर्भा मृच्छकटिके सन्ति । तेन लघुग्रन्थरूपतया स्थितं चारुदत्तनाटकम् आस्थापयताविशयाय कैश्चित् संस्काररूपेण कृत्वा विस्तार्य च मृच्छकटिकसंज्ञया शूद्रकेन ख्यापितमिति युक्तमिदम् । एवञ्च मृच्छकटिकस्य चारुदत्तनाटकमायत्वात् तत्र सचेतसां चारुदत्तवदतिपुरातनत्वावभास उपपद्यते, तत्सङ्कलनमात्रकंतेरे च शूद्रके तन्मृच्छकवित्त्वभ्रमादतिप्राचीनत्वभ्रमः । कामलयं कालिदासतः प्राचीन इत्यत्र प्रमाणाभावः, आलङ्कारिकप्रामाणात् तु प्राचीन एवासौ । तदीयाणां काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तौ “शूद्रकादिरचितेषु प्रगन्धेष्वस्य (लेपाढ्ययुगस्य) न्यात् मपञ्चो द्रक्ष्यते” इति कथनात् । तदेवं भासस्य कवित्ववैभवं कालिदासशूद्रकाद्युपजीव्यमासीदिति फलितम् ॥

अत्र नाटकचक्रे सतइतः सन्ति केचित् परिमिताः पाणिनीयाद्व्याख्याप्रयोगविहिताः । लङ्कारिकाद्व्याख्याप्रयोगाः—

१. “अपरिचयाय न श्लिष्यते मे मनसि ।” (लघ्न. अङ्क. १)
२. “आपुण्यामि भवन्तौ ।” (लघ्न. अङ्क. १)
३. “साधुजनहस्तंगतैषा मोत्कण्टिष्यति ।” (लघ्न. अङ्क. १)
४. “हस्तप्रवरधपदासीनि विजयाज्ञानि ।” (प्रतिज्ञा. अङ्क. ४)
५. “दैवप्रामाण्याद् भ्रष्टयते वर्धते वा ।” (प्रतिज्ञा. अङ्क. १)
६. “यावदहमुच्छ्वसामि ।” (प्रतिज्ञा. अङ्क. १)
७. “कथमगणितपूर्वं द्रक्ष्यते.....ओष्यते ।” (प्रतिज्ञा. अङ्क. १)
८. “मथमभिक्ताक्ष्णे हि मनसा ।” (प्रतिज्ञा. अङ्क. २)
९. “जित इति पुनरेवं द्रक्ष्यते वासुमदः ।” (पञ्च. अङ्क. १)
१०. “जीगतां पृच्छसे कथां ।” (पञ्च. अङ्क. २)

११. “बीजन्तो मल्लानिला अपि ।” (अभिषेक. अङ्क. १)

१२. “सीतां समावसासितुम् ।” (अभिषेक. अङ्क. ७)

१३. “अज्जवापतां न मुखतोरगलोलमालाम् ।” (स्वप्न. अङ्क. ५)

इत्येवजातीयकाः। अत्र स्थूलाक्षरेषु पदेषु पदव्यत्ययः, ‘हस्त्यश्वरपदातीनी’त्यत्रा-
नेकवद्भावः उच्छ्वसामीत्यत्र शब्दलोपः, ‘बीजन्तः’ ‘समावसासितुमि’त्यनयोर्णिम्-
लोपः, ‘अज्जवापतां न’त्यत्र पादपूरणार्थश्चशब्दश्च कृतः। किन्त्वत्र समाधान-
मपि पाणिनीयानां सुगमम्। द्वितीये प्रयोगे आ हस्त्यस्थानुपसर्गतायाः, तृतीये
आश्रमनेपदानिष्पतायाः, चतुर्थे हस्त्यश्वरधसहिताः पदातयो येषु तासीति बहुव्रीहेः,
षष्ठे गणकार्यानिस्वतायाः, एकादशे पञ्चाद्यजन्ताद् बीजशब्दादाचारकिपः, द्वादशे
समावसासवच्छब्दाणिषो बाहुलकलोपस्य, त्रयोदशे चशब्दस्य तुशब्दार्थकतायाः,
अन्तेषु यथाकथञ्चित् कर्मवद्भावस्य चाभ्युपेक्षोपपत्तेः। वस्तुतस्तु नन्वफलि-
कवाणव्यमावीनस्यासम्भवात्कवेर्नन्दसहजीविषर्षोपाध्यायशिव्यपाणिमिश्रा-
नानुसरणमसम्भावितमिति एवंविधः प्रयोगस्तत्रभवतो वक्ष्यमाणस्य महाकवेर्न
वृषणम्, अपितु पुराणतरताया भूषणमिति विभावनीयम्। अल्युत्पललेखकहरत-
परम्परामादापलिता वा मन्थाररहितेऽस्मिन् आटक्कम्पेऽपपाठा एषु प्रयोगेषु कति-
पये स्युः।

एवं मतिह्रस्मादिकायां भामहोद्भाषितः पूर्वोक्तो न्यायविरोधोऽपि सुप-
रिहरः। आरक्षन्त्यतया सचिवोपेक्षया वा वरसराजस्य महामतेः सती गजच्छ-
मप्रयोगविषयशूषमाह्वानं, कुदैर्बहुभिः शत्रुभिरसहायस्य करगतस्य तस्य हनना-
भावः, मत्स्यक्षदृष्टेऽपि कृत्रिमगजे दिवा विशेषाग्रहणम् इत्येतानर्थांश्च भामहो न्यायवि-
रुद्धान् मन्यते। तत्र हि आचयोर्न काचिदनुपपत्तिः, चारवतो भक्तिमभिपुणसचि-
वकिन्त्यभामकार्यस्य वृद्धदर्शनस्य च सतोऽपि गजसुगयाव्यसनितयानात्यानुम-
तिमप्रतीक्ष्य रमसधाविनो राज्ञः शत्रून्माह्वानस्य सम्भवाद्, वीरः सावशो मान-
वान् वैरी जीवमाहं गृहीत्वा स्वस्वामिपादगूले यत्नियते, तदेव तद्वभाषेक्षया स्वा-
मिपारितोषकरमिति, करगतस्य बहुप्रहारनिश्चेष्टस्य हननमतिशुद्धकर्ममिति च विचा-
रणा निपुणैर्निरस्त्यसाधारणया परमात्मेन सास्त्रज्ञायनेन कृतस्य स्वयोधोप-

अन्तर्वत्सराजवधप्रतिषेधस्य न्याय्यत्वाच्च । अत एवाहनेर्भन्ये, भामहाचार्यस्तु-
तीयं न्यायविरोधं कृत्रिमगजगतविशेषाज्ञानलक्षणं पर्यन्ते समुद्रावयाम्यभूय । किन्तु
सूक्ष्मेक्षिकायमेतदपि दूषणं न ऊचति । प्रतिज्ञानाटिकायां हि वत्सराजच्छलन-
वृत्तान्तं निवेदयन् हंसको नाम वक्ति—

“तयो दिङ्मणं विश्वं अद्धानं गच्छिञ्च साकृद्वृक्षच्छायाप सवण्णजदुणील-
लापं परुष्भासिदेहि असरीरविणिक्खित्तेहि विश्वं तन्तजुअल्लेहि सुद्धो वणु-
सदमणेण विश्वं दिट्ठो सो विन्दवारणपट्टिच्छन्नो”

इति । यत्र स कृत्रिमो नीलहस्ती स्थापितस्तत्र वनोद्देशे साकृद्वृक्षच्छायापायस्तथा
बाहुल्यमासीद्, यथा तद्देहनैक्यस्याधिकोऽभेदवदित्यनेन वाक्येन प्रतीयते । तत्
कथं दन्तयुगलानुमेयमाये तस्मिन् कपटहस्तिनि दिवापि कृत्रिमत्वज्ञापकविशेषम-
हणस्य सम्भवः । कामम् ‘अनर्धागते सूर्ये’ मध्याह्नावकाशकाले ■ वत्सराजस्याहं
नीलहस्तिमहणसम्भ्रम इति प्रतिज्ञानाटिकातोऽवगमत् सान्द्रयापि वनच्छायाया
वासरमध्याह्नोक्तप्रभावस्यानभिभवनीयत्वाद् दिवा साकृद्वृक्षच्छायाया न गजगतवि-
शेषतिरोधानं भवति, तथा गजस्वरूपगतनैक्यावच्छादनोक्तिश्लेषमतिशयोक्ति-
मात्रमिति नत्वा भामहेन दूषणे यत्तम्, अस्माभिस्तु साकृच्छायापाहुल्येन दिन-
प्रभावाभिभवं सम्भावयद्भिरेनामनुभवसिद्धवस्तुवृत्तकथनरूपां नत्वा तद् दूषणं समा-
हितम् । यथा तूक्तं वृहत्कथामतिथिभ्ये कथासरित्सागरे* सान्ध्यतिमिरप्रसरोऽपि
तदानीं स्थित इति, तथा कृत्रिमगजगतविशेषाज्ञानं वत्सराजस्य सुतरामेवोप-
पन्नम् । किन्त्वयं सान्ध्यतिमिरप्रसरवाचोयुक्तिः प्रतिज्ञानाटिकायां नास्ति ।
वृहत्कथायां तु यथा सोमदेवमहेन दृष्टा स्याद्, यां तन्मूले कथासरित्सागरे
स निवेदितवान् । वृहत्कथायां चैषा^१ लक्ष्मीस्य भामहदूषणस्य परिहारवाक्याव
कल्पिता स्याद् इति सर्वमनवघम् ॥

* द्वितीयलम्बकस्य चतुर्विंशतरेऽध्यायश्लोकः—

“गान्धर्ववृत्तकित्ताभात् सन्ध्याभ्यान्तवध्यायं सः ।

न तं वनगतां राजा मायागजमकृत्यदत् ॥” इति ।

१ एतां चेद् भामहो न्यायस्तत्र, कृत्रिमगजगतविशेषज्ञानस्य भ्राष्ट्रविकृत्यं नामक्यम्
इत्यतोऽपि हेतोर्लक्षणा भामहाचार्यानां वेदितव्या ।

अस्य भासनाटकमकस्य कालिदासकाले निरङ्कुशः प्रचार आसीत्, 'प्रवितयशलां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनाम्' इति कालिदासोक्तेः । शुद्रककाले तु

स भुक्तं विरलोऽभवत् । अत एव मृच्छकटिके शुद्रकस्य चारुदत्तना-
मप्रचारः ।

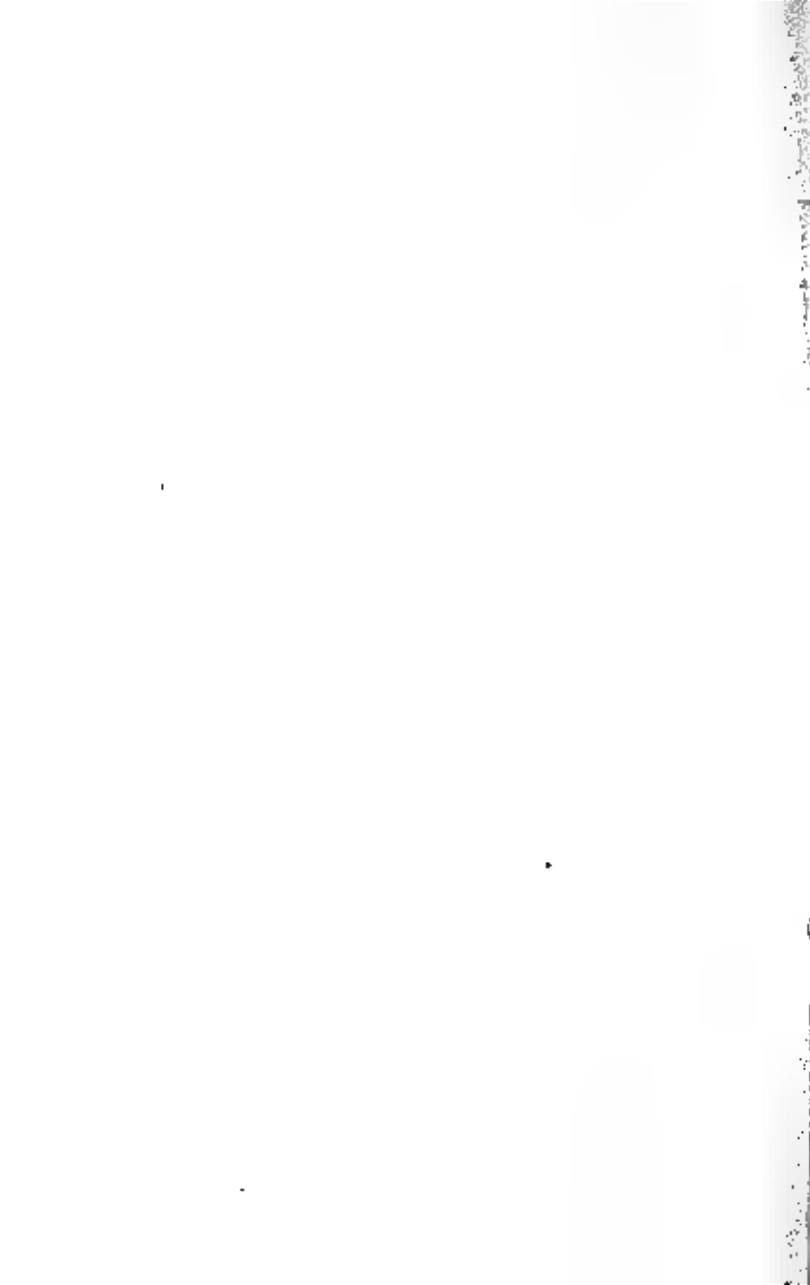
टकीयभूमिष्ठवाक्यसङ्कलनसंरम्भोपपत्तिः, तथा परवाक्यसङ्कलननिष्पा-
दितस्य मृच्छकटिकस्य प्रचारोपपत्तिश्च । ततः प्रचारः कमशो हीयमानो गत एव
तावदभावमवाप्ते । तत्र किं कारणं स्यात् । न तावद् गुणविरहः कारणं, कालि-
दासविस्तृष्टणीयगुणगणवौष्कल्यस्य मागुपपादनात् । नापि स्वरसम्बन्धसमर्थमीय-
पूर्वोक्तकतिपयप्रयोगसंयुक्तत्वं कारणं, वार्तिक-महाभाष्यादिसाधिव्याख्याभिरुद-
महितानि सर्वतो भ्यासि गते भागिनीये शब्दानुशासने, काव्यचित् ततइतः प्रस-
स्वरीषु मेधावि-भामह्यालङ्कारिकमणीतासु शिक्षासु, तदुभयानुसरणनिबन्धप्र-
मे च संस्कृतप्रणयिना सर्वतः संगृह्यते मादुर्भूतानां कालिदासकृतीनां तथाविध-
कतिपयप्रयोगसंयुक्तत्वेऽपि प्रचाराभ्यासात् । नापि ग्रन्थेषु कविनामानिवेशः
कारणं, ग्रन्थानिविष्टकविनाम्नामपि रघुवंश-सिद्धपालप्रभाषीनां प्रचारवर्धनात् ।
अतोऽप्रचारे कारणमहमेव किञ्चित् कल्प्यं, यद्वालाद् आचार्येण्यद्विपणीतः
सङ्ग्रहो गुणरूपपरिचिता बृहत्कथेत्येवमादयो ग्रन्था नामशेषतां प्राप्ताः ।

एवं विरचनप्रधानमतिपुराणानामेषां भासनाटकानां बहूनामयमिदानीं गु-
णरूपलम्भो द्युतपुनरुत्थानवत् कस्य नाम जगति न भवेदाक्षरार्थं जानन्वाय च ।
एव हि संस्कृतप्रणयिनां पुरावृत्तविमर्शकानां च महार्चो निषिद्धः । अनेन
च प्रगल्भाभप्रत्ययेन कवि जनिता मे प्रत्याशा—नाटकान्तराण्यपि तस्य आशुचि-
द्रूपलम्बीयेति, नल्लु भासनाटकानि परिगणितानि केनचित् एतावन्तीति । अ-
पूर्वभासनाटकचन्द्रामिलेखसम्बन्धं जीर्णतालपत्रसम्पुटे ये चिरावरक्षन्, भयं चोपा-
कुर्वन्, तेषु 'मणालिङ्करमठस्वामिषु विशिष्य तज्ज्येहे शङ्करनारायणसर्ममहा-
शये कृतज्ञतामनपतिनीं बहामि । स्मरामि च हार्देन कतिपयतदुपमातृकादायकस्य
पिपातोद्विगोविन्दज्यौतिषिकस्य (पुतिमह) वासुदेवसर्मनहास्यस्य (तालमण)
कृष्णतन्त्रिमहाशयस्य च ।

सर्वेभ्यः भिन्नोपलब्धानां नाटकानां स्वभावः, कर्ता, काल इत्येतद्विधाना
विचाराः कृताः । पुराष्टवविशेषाभ्युद्भूतानुपूर्व वस्तु तेषु किंकिमसीति चिन्तनं सक-
लितमनम् । लनाटकव्यालोदयसपेक्षत्वात् सकलनाटकप्रकाशनोत्तरमेव सुकरं
सुबोधं चेति कृत्वा स्थापितमायतै । उपलब्धे नाटकचक्रसंपुटे
स्वप्नवासवदत्तनाटकस्य माथव्याभाटकान्तरकर्त्रादिनिर्णयानुपूर्वत्वाच्च तद्विवा-
नीभादितः प्रकाशयामः । क्रमेण तु मतिज्ञायौमन्धरायजायानी प्रकाशयि-
ष्यामः ॥

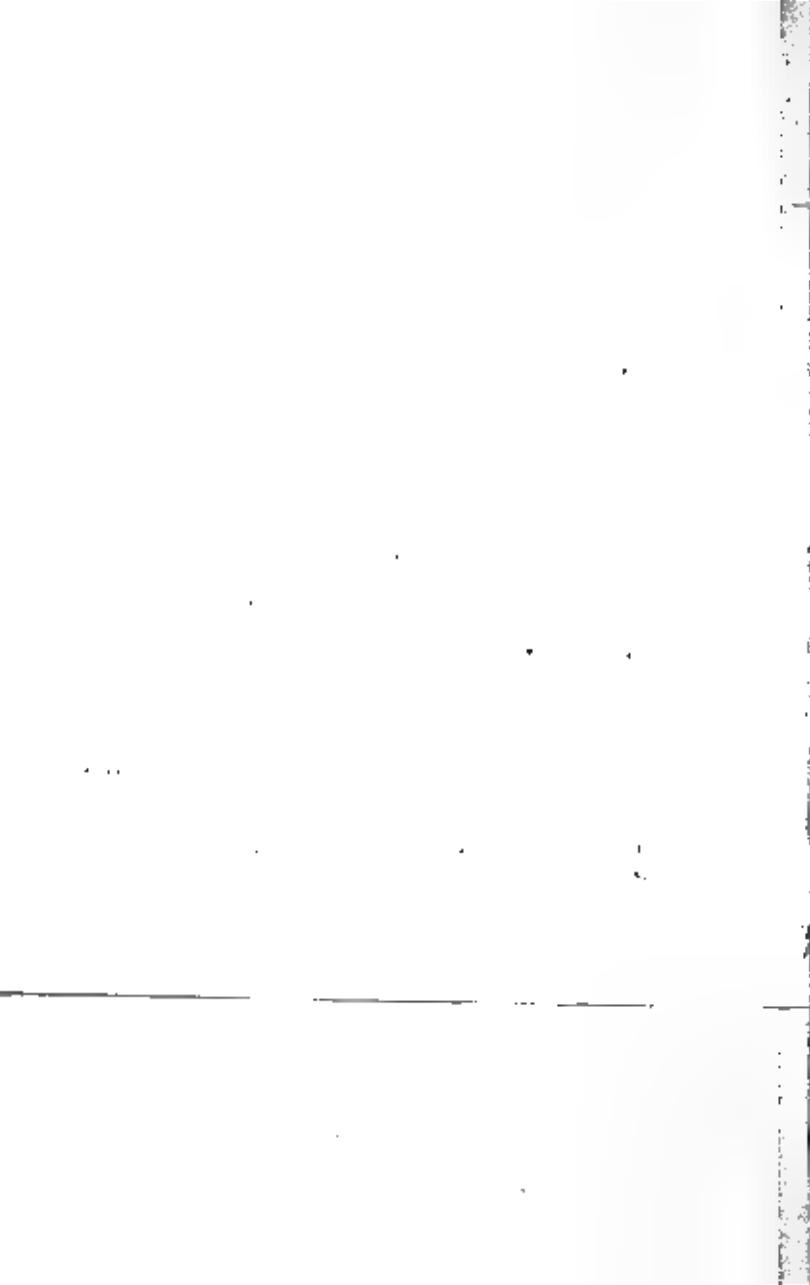
अमन्तद्वयम्
११-४-१९१९.

त. गणपतिशास्त्री.

ERRATA TO INTRODUCTION.

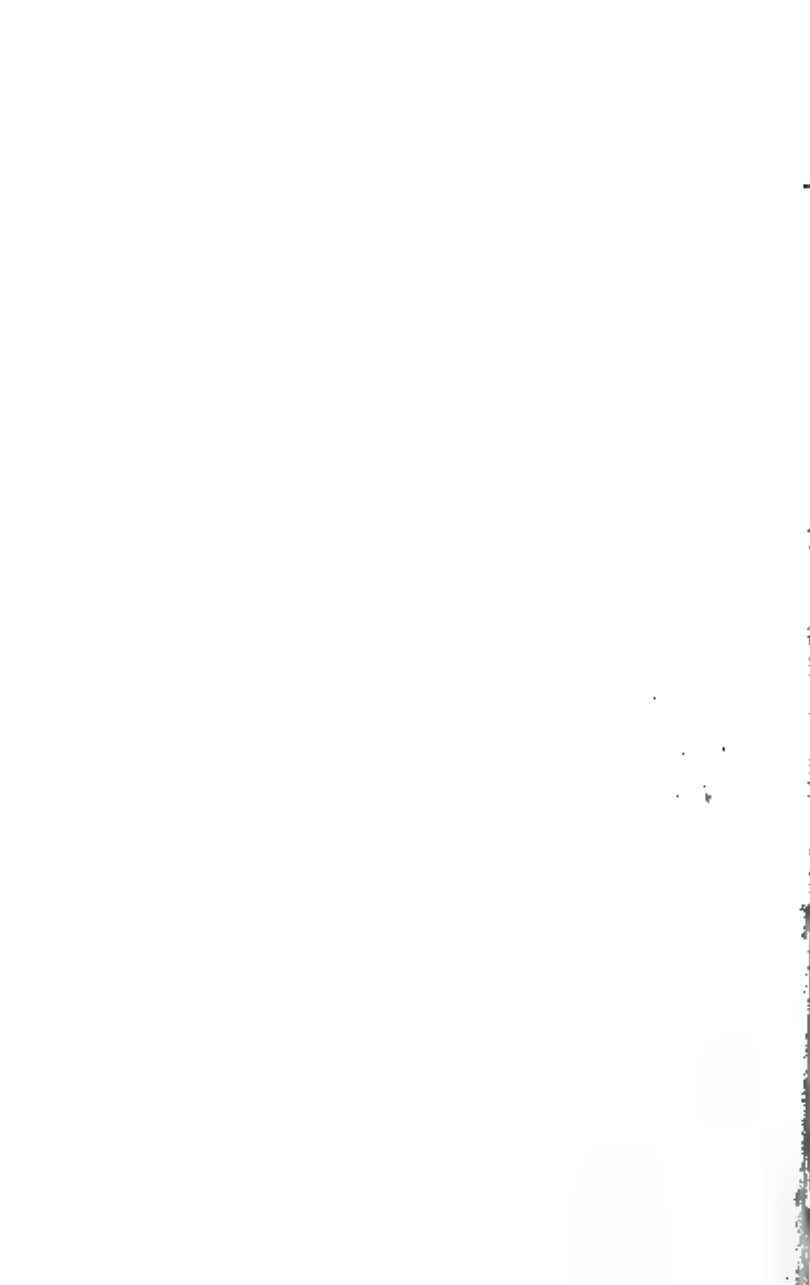
Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
xi	14	मा	मा
xxii	17	७	10
"	23	second	third
"	24	fifth	fourth
"	28	very same	2nd
"	"	is	of 5th Adhikarana is
३०	१६	नम	दश
"	१९	कामा	कामा
३२	"	हि	द

निवेदना ।

अत्रास्य स्वप्नवासवदत्तम् इति संज्ञा राजशेखरसुभाषितानुसाराद्
व्यवहृता । स्वप्नवासवदत्तेति स्वप्ननाटकमिति च कार्यं व्यवहर्तुं शक्यम् ।
तत्र मणालिकरमठीया स्वप्नवासवदत्तमातृका क. विहिता । पण्डितानन्ताचार्य-
प्रमदिता स्व. विहिता । कृष्णतन्त्रिस्वामिका ग. संज्ञा । आद्यमोः पाठमेवाः
प्रतिष्ठमधस्ताद्विधेयिताः । तृतीयस्यास्तु ते पुस्तकान्ते दृश्यं निवेशिताः । मातृका-
नामद्वयानामपेक्षिततया प्रतिभातानामक्षराणां आपरेखान्तनिवेद्यमन्, असमञ्जसा-
नामक्षराणां पार्श्वतः प्रभविद्वानपूर्वं समञ्जसाभिमतान्मक्षराणि निवेद्य तेषामुभ-
येषां आपरेखान्तनिवेद्यनं, समञ्जसाक्षराप्रतिमानेऽसमञ्जसाक्षरमात्रस्य समभवि-
त्स्य आपरेखान्तन्मस्यनिवेद्येण संशोधनीतिः । कस्यापिदपि मातृकायां प्राकृत-
स्य संस्कृतपद्याया अदर्शनाद् सा प्रायः पर्मालोच्य लिखिता । तत्पुष्टेः
व्यापेक्षं दिव्यप्यव्यवस्ताद् वृत्ता । ये ग. ग्रन्थे पाठमेवाः, ये च क. ग्रन्थे मुटि-
तांशः स्व. ग्रन्थादुपकम्पाः, ते पुस्तकस्यान्ते परिशिद्धतया योजिताः ॥

त. गणपतिनाथी.

कथावस्तुसंक्षेपः

“पद्मावती नाम दक्षकस्य राज्ञो भगिनी वत्सराज उदयनः परिणेष्यति, ततः सपुत्रं राज्यं समग्रं पुनरधिगमिष्यति” इति सिद्धादेशिकवाक्यविश्वास्ताद् पद्मावतीपरिणयशीलघटनाय वत्सराजमन्त्री यौगन्धरायणो वासवदत्तां नाम तत्पूर्वमहिषीमवन्तिराजमहासेनदुहितरं लावाणकग्रामदाहेन दग्धां उपविश्य ब्राह्मणव्यञ्जनः प्रोषितमर्तुकस्वभगिनीन्वपदेक्षेन पद्मावत्यां हस्ते न्यासं कृत्वा गतः । तां चाल्पनिकवासवदत्ताविरहमतीत्या वत्सराजः सद्योकोऽपि दक्षकेन दत्तां महिषीत्वेन मतिजग्राह । एकदा पर्यङ्कनिद्राकोर्बत्सराजस्य पार्श्वे पद्मावतीपुच्छा सविद्या वासवदत्ता स्वात्मानमभिसम्पुष्योस्वप्रायमानमुत्कण्ठया वत्सराजं स्वप्रवचनानुगुणं किमप्यभिभाष्य संस्पृश्य च तत्प्रचोषमिमां शय्यागृहाद् बहिरवाधद्, इदिति च मधुध्यानुभावतो वत्सराजाद् द्वारपक्षाभिधातक्षणप्रतिसङ्गतोर्भिलिख्ये । अथ द्विगुणरणकवृणो वत्सराजो वासवदत्तावैराहिकचित्रकले वासवदत्ताजनन्या स्त्रामदिनोदाय जामादुवास्तव्याद् यदृच्छया प्रहिते तां पद्मावत्या सह पश्यन् “अस्ति चित्रद्वयवासवदत्तात्पसंवादिनी काचिदामन्त्रिका नाम मवन्तःपुरे, सा हि ब्राह्मणेन केनचित् स्वभगिनीति रक्षणार्थं भवि न्यस्ता” इति तया बोधितोऽभवत् । ततस्तया कामनीताम् उदयनः मत्प्रभिशाय यौगन्धरायणेन च कपटब्राह्मणेन न्यासप्रत्यर्पणाभिनां तत्कालक्षणिहितेन समागम्य विदितसफलात्ममन्त्रितन्त्रमुदितस्ताभ्यां पत्नीभ्यां सहितः सौख्यानि निर्विषेतेति ॥

पात्राणि ।

पुरुषाः—

राजा	= उद्यमनामा वत्सराजः ।
सौगन्धरायणः	= वत्सराजमन्त्री ।
विदूषकः	= वसन्तकनामा वत्सराजनर्मसचिवः ।
महाभारी	= कृष्णकेऽभीष्टी ।
काम्बुकीयः	= राजकुले भृत्यः ।
समर्थकः } महः }	= पद्मावतीसुखी ।

स्त्रियाः—

वासवदत्ता	= उद्यमस्य प्रथममहिषी । इत्यभावस्तिका च ।
पद्मावती	= मलभराजस्य दर्शकभाक्तो मणिमी ।
तापसी	
बेटी	= पद्मावत्याः किङ्करी ।
मधुकरीका } पद्मिनीका }	= पद्मावत्याः सख्यौ बेळ्यौ वा ।
भार्गी	= पद्मावत्या उपमाता ।
बिलया	= वत्सराजगृहे प्रतिहारी ।
भार्गी	= वासवदत्ताया उपमाता ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतं

स्वप्नवासवदत्तम् ।

(मान्यते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

*उदयनवेन्दुसयणीवासवदत्ताबलौ बलस्य त्वाम् ।

पद्मावतीर्णपूर्णौ वसन्तकञ्चौ भुजौ पाताम् ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किञ्चुखलु मयि विज्ञा-
पनक्यमे दाम्य इय श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

(क) उत्तरह उत्तरह अद्या ! उत्तरह ।

सूत्रधारः— भवतु, विज्ञातम् ।

(क) उत्तरहोत्तरतापीः । उत्तरत ।

* उदयनवेन्दुसयणी उदयकलनृजनचन्द्रसुन्दरणी इत्येतादृशं मयं वक्ष्ये सा आश्व-
दत्ता । दत्तचन्द्रपरिपत आहिताग्न्यादि(२. २. १५)त्वात्, तथाभूताबला वाच्ये। तौ वास-
वदत्ताबलौ पद्मावतीर्णपूर्णौ लक्ष्म्याविर्भावसम्पन्नौ वसन्ते कञ्चौ भुजौ तत्कालेऽपि तद्विज्ञापन-
परिमहत्, यद्यन्तास्वताकदिशेवमनोहौ वा वसस्य वसभदस्य भुजौ तौ पातां रक्षताम् । अत्र
द्वयानुसारविभक्त्यं प्रधानप्राधान्यात् उदयन-वासवदत्ता-पद्मावती-वसन्तकञ्चौ निर्देशः कृतः ।

भृत्यैर्मगधराजस्य स्निग्धैः कन्यानुगामिभिः ।
पृष्ठमुत्सार्यते सर्वस्तपोवनगतो जनः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना ।

(प्रविश्य)

भेटौ — (क) उत्सरह उत्सरह अय्या ! उत्सरह ।

(ततः प्रविशति परित्राजपदेयो यौगन्धरायणः आचमनिकविषधारिणी वासवदत्ता च)

यौगन्धरायणः — (कर्णं दत्त्वा) कथमिहाप्युत्सार्यते । कुतः,

धीरस्याश्रमसंश्रितस्य वसतस्तुष्टस्य वन्यैः फलै-

र्मनार्हस्य जनस्थ वल्कलचतस्त्रासः समुत्पाद्यते ।

उत्सिक्तो विनयादपेतपुरुषो भाग्यैश्चलैर्विस्मितः

कौऽयं भो निश्चृतं तपोवनमिदं ग्रामीकरोत्यर्क्षया ॥ ३ ॥

वासवदत्ता — (ख) अप्य ! को एसो उत्सारेदि ।

यौगन्धरायणः — योऽभमो(द्)दामाह्वानमुत्सारयति ।

वासवदत्ता — (ग) अप्य ! ण हि एव्हं वचुकामा, अहं वि
णोम उत्सारहवन्वा होमि सि ।

(क) उत्सरतोत्सरतार्थाः । उत्सरत ।

(ख) आर्ष ! क एष उत्सारयति ।

(ग) आर्ष ! न कोमे वचुकामा, अहमपि नामोत्सारयितव्या भवामीति ।

१. 'ततः प्रविशतः साधारण्यौ' ख. पाठः. २. 'साधारण्यौ—उ' ख. पाठः. ३. 'सो' ख.
पाठः. ४. 'सुखद्वयो' ख. पाठः. ५. 'हु' ख. पाठः. ६. 'दाव उ' ख. पाठः.

यौगन्धरायणः — भवति ! एवमनिर्ज्ञातानि दैवतान्यवधू-
यन्ते ।

वासवदत्ता — (क) अय्य ! तह परिस्समो परिखेदं ण उप्पा-
वेदि, जह् वैअं परिभवो ।

यौगन्धरायणः — भुक्तोज्झित एष विषयोऽब्रवत्या ।
नात्र चिन्ता कार्या । कुतः,

पूर्वं त्वयाप्यभिमतं गतमे(वा?वसा)त्ती-

च्छ्रायं गमिष्य(ति?सि) पुनर्विजयेन भर्तुः ।

कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना

वक्रारपङ्क्तिरिव गच्छति भाग्यपङ्क्तिः ॥ ४ ॥

भटौ — (ख) उत्सरह् उत्सरह् ।

(ततः प्रविशति काञ्चुकीयः)

काञ्चुकीयः — सम्भवक ! नखलु नखलूत्सायणा कार्या ।

पश्य,

परिहरतु भवान् नृपापवादं

न पुरुषमाश्रमवासिषु प्रयोज्यैम् ।

नगरपरिभ्रष्टान् विमोक्तुमेते

वनमभिगम्य मनस्विनो वसन्ति ॥ ५ ॥

(क) आर्व । तथा परिश्रमः परिखेदं नोत्पादयति, यथाय परिभवः ।

(ख) उत्सरसोत्सरत ।

१. 'नः' — 'ए' ख. पाठः. २. 'तह ए' ख. पाठः. ३. 'वसन्त' ख. पाठः. ४. 'उसी—
उ' ख. पाठः. ५. 'ह अय्या' उत्सरह् । त' ख. पाठः. ६. 'मो नु' ख. पाठः. ७. 'ज्य' ख. पाठः. ८. 'दि मो' ख. पाठः.

उभौ — (क) अव्य ! तह ।

(निष्कान्तौ)

यौगन्धरायणः — हन्त सविज्ञानमस्य दर्शनम् । वत्से !
उपसर्पावस्तावदेनम् ।

वासवदत्ता — (ख) अव्य ! तह ।

यौगन्धरायणः — (उपसृज्य) भोः ! किङ्कृतेयमुत्सारणा ।

काञ्चुकीयः — भोस्तपस्विन् !

यौगन्धरायणः — (आगम्य) तपस्विमिति गुणवान् त्वस्व-
यमालापः । अपरिचयात् न स्मिष्यते^१ मे मनसि ।

काञ्चुकीयः — भोः ! श्रूयताम् । एषा खलु गुरुभिरभिहि-
तनामवेयस्यास्माकं महाराजदर्शकस्य भगिनी पद्मावती नाम ।
सैषा नो महाराजमातरं महादेवीमाश्रमस्थामभिगम्यानुज्ञाता
तत्रभवत्या राजगृहमेव यास्यति । तद् अद्यास्मिन्नाश्रमपदे वासो-
ऽभिप्रेतोऽस्याः । तद्वन्तः,

तीर्थोदकानि समिधः कुसुमानि वर्मान्

स्वैरं वनादुपनयन्तु तपोधनानाम् ।

धर्मप्रिया नृपसुता न हि धर्मपीडा-

मिच्छेत् तपस्विषु कुलव्रतमेतदस्याः ॥ ६ ॥

(क) आर्य ! तथा ।

(ख) आर्य ! तथा ।

१. 'नम्' ! (उपगम्य) भोः^१ ख. पाठः. १. 'ति । न' ड. पाठः.

१. कर्मवद्वाचो बोद्धव्यः ।

*योगन्धरायणः — (स्वगतम्) एवम् । एषा सा मगधराज-
पुत्री पद्मावती नाम, या पुष्पकभद्रादिभिरादेशिकैरादिष्टा
स्वामिनो देवी भविष्यतीति । ततः,

प्रहेषो बहुमानो वा सङ्कल्पादुपजायते ।

भर्तृदाराभिलाषित्वादस्यां मे महती स्वता ॥ ७ ॥

वास्तवदत्ता — (स्वगतम्) (क) राजदारिकासि सुणिअ भइ-
णिआसिणेहो वि मे एत्थ सम्पज्जइ ।

(ततः प्रविशति पद्मावती सपरिवाह चेटी च)

चेटी — (ख) ऐदु एदु भट्टिदारिका, इदं अस्समपदं पविसदु ।

(ततः प्रविशत्युपविष्टा तापसी)

तापसी — (ग) साअदं राजदारिकाए ।

वास्तवदत्ता — (स्वगतम्) (घ) इअं सा राजदारिका । अभि-
जणाणुरुवं ■ से रुवं ।

पद्मावती — (ङ) अय्ये ! वन्दामि ।

तापसी — (च) धिरं जीव । पविस जादे ! पविस । तथो-
वणाणि गाम अविहिजणस्स सअगेहं ।

(क) राजदारिकेति श्रुत्वा भगिनिकाखेहोऽपि मेऽत्र संपद्यते ।

(ख) एतेन भर्तृदारिका, इदमाश्रमपदं पविशतु ।

(ग) स्वागतं राजदारिकायाः ।

(घ) इयं सा राजदारिका । अभिजनानुरूपं स्वस्वस्यां रूपम् ।

(ङ) आर्ये ! वन्दे ।

(च) धिरं जीव । पविश जाते ! पविश । तपोवनानि तमाप्तिमिजनस्य स्वगेहम् ।

१. 'सा रा' क. पाठः. २. 'जी या' क. पाठः. ३. 'ये ए' क. पाठः. ४. 'इयो
इयो म' क. पाठः. ५. 'ति ता' क. पाठः. ६. 'ही प' क. पाठः.

* इयं योगन्धरायणोक्तिः समस्तवास्तवदत्तोक्त्युत्तरं पश्यते क. पुस्तके ।

पद्मावती — (क) भोदु भोदु । अच्ये ! विस्ससि(हे ?)हि ।
इमिणा बहुमाणवअणेण अणुग्गहिदस्सि ।

वासवदत्ता — (स्वगतम्) (ख) ण हि रूवं एव्व, थाआ वि
सु ते मधुरा ।

तापसी — (ग) भदे ! इम दाव भदमुहस्स भइणिआ ।
कोचि राआ ण व(दे ?)रेदि ।

चेटी — (घ) अत्थि राआ पज्जोदो णाम उज्जइणीए । सो
दारअस्स कारणादो वूदसम्पादं करोदि ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (ङ) भोदु भोदु । एसा अ अत्त-
णीआ दाणिं संयुत्ता ।

तापसी — (च) अहो सु इअं आइवी । इमस्स बहुमाणस्स
उमआणि राअउळाणि महत्तराणि स्ति सुणीअदि ।

पद्मावती — (छ) अच्य ! किं दिट्ठो सुणिजणो अन्धार्ण
अणुग्गहीदुं इच्छवि स्ति ।

(क) भवतु भवतु । भार्ये ! विस्ससिहि । अनेन बहुमानवचनेनानुगृहीतास्मि ।

(ख) न हि रूपमेव, धामपि सख्यस्या मधुरा ।

(ग) भद्रे ! इयं तावद् भद्रमुखस्य भगिनिका । कश्चिद् राजा न वदयति ।

(घ) अस्ति राजा मद्योतो मानोज्ञयिभ्यः । स दारकस्य कारणद् दूतसम्पातं
करोति ।

(ङ) भवतु भवतु । एषा क्षात्रीयेक्षानी संयुक्ता ।

(च) अहो सख्ययमाकृतिः । अस्य बहुमानस्योमे राजकुले महत्तरे इति श्रूयते ।

(छ) भार्य ! किं दृष्टो सुनिजन आत्मानमनुग्रहीतुमिच्छतीति ।

काञ्चुकीयः — यदभिप्रेतं भवत्या । भोभो आश्रमवासिनस्तपस्विनः । शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः । इहात्रभवती मगधराजपुत्री अहो विस्रम्भेणोत्पादितविस्रम्भा धर्मार्थमर्थेनोपनिमन्त्रयते ।

कस्यार्थः कलशेन को मृगयते वासो ययानिश्चितं
दीक्षा पारितवान् किमिच्छति पुनर्देयं गुरोर्यद् भवेत् ।

आत्मानुग्रहमिच्छतीह नृपजा धर्माभिरामप्रिया
यद्यस्यास्ति समीप्सितं वदतु तत् कस्याद्य किं दीयताम् ॥

योगन्धरायणः — हन्त दृष्ट उपायः । भोः ! अहमर्थी ।

पद्मावती — (क) दिष्टिआ सहैलं मे तपोवणाभिगमणं ।

तापसी — (ख) संतुष्टतपस्विजनं इदं अस्समपदं । आ-
अन्तुएण इमिणा होदव्वं ।

काञ्चुकीयः — भोः ! किं क्रियताम् ।

योगन्धरायणः — इयं मे स्वसा । प्रोषितभर्तृकामिमामि-
च्छाम्यप्रभवत्या कञ्चित् कालं परिपालयमानाम् । कुतः,

कार्यं नैवार्थेर्नोपि भोगैर्न वल्लै-

र्नाहं काषायं वृत्तिहेतोः प्रपन्नः ।

धीरा कन्येयं दृष्टधर्मप्रचारा

शक्ता चारित्रं रक्षितुं मे भगिन्याः ॥ ९ ॥

(क) दिष्टिआ सफलं मे तपोवणाभिगमनम् ।

(ख) संतुष्टतपस्विजनमिदमाश्रमपदम् । आगन्तुकानेन भवितव्यम् ।

१. 'वदतु भवत्यै' ख. पाठः. २. 'व' क. पाठः.

३. 'स रोषित' इति स्वस्य ।

वासवदत्ता — (भास्वगातम्) (क) हं इह मं निविस्त्रविदुःकामो
अध्ययोगन्धरायणो । होदु, अविआरिअ कंमं ण करिस्सदि ।

काञ्चुकीयः — भवति । महती सख्यस्य न्यपाश्रयणाः ।
कथं प्रतिजानीमः । कुतः,

सुखमर्थो भवेद् घातुं सुखं प्राणाः सुखं तपः ।

सुखमन्यद् भवेत् सर्वं दुःखं न्यासस्य रक्षणम् ॥ १० ॥

पद्मावती — (क) अय्य ! पढमं उग्घोसिअ को किं इच्छ
दि सि अजुत्तं दार्णि विआरिदुं । जं एसो भणादि, तं अणु-
चिह्ठदु अय्यो ।

काञ्चुकीयः — अनुरूपमेतन्नयत्यामिहितम् ।

बेटी — (ग) चिरं जीवतु भट्टिदारिआ एव सखवादिणी ।

तापसी — (घ) चिरं जीवतु भदे !

(क) हम् इह मां निवेष्टुं काम आर्ययोगन्धरायणः । भवतु, अविचार्य कर्म न
करिष्याति ।

(ख) आर्य ! प्रथममुद्धोष्य कः किमिच्छतीत्यपुनःप्रविधानं विचारयितुम् ।
यदेव भणति, तदनुतिष्ठत्यार्यः ।

(ग) चिरं जीवतु भट्टिदारिकैव सख्यादिनी ।

(घ) चिरं जीवतु भदे !

कान्जुकीयः — भवति । तर्था । (उपगम्य) भोः ! अभ्युप-
गतमन्नभवतो भगिन्याः परिपालनमन्नभवत्या ।

यौगन्धरायणः — अनुगृहीतोऽस्मि तन्नभवत्या । वत्से !
उपसर्पात्रभवतीम् ।

वासववत्सौ — (क) का गई । एसा गच्छामि मन्दभाजा ।

पद्मावती — (ख) भोदु भोदु । अत्तणीअ वार्णि संहुत्ता ।

तापसी — (ग) जा ईदिसी से आइदी, इयं वि राअवा-
रिअ सि तछेमि ।

चेटी — (घ) सुहु अय्या भणादि । अहं वि अणुइवसु-
हसि पेक्खामि ।

यौगन्धरायणः — इत्त भोः ! अर्धमवसितं भारस्य । यथा
मन्त्रिभिः सह समर्थितम्, तथा परिणमति । ततः प्रतिष्ठिते
स्वामिनि तन्नभवतीमुपनयतो मे इहान्नभवती मगधराजपुत्री
विश्वासस्थानं भविष्यति । कुतः,

पद्मावती नरपतेर्महिषी भवित्री

दृष्टा विपत्तिरर्थै यैः प्रथमं प्रदिष्टा ।

(क) का गतिः । एसा गच्छामि मन्दभाजा ।

(ख) भवतु भवतु । आत्मीयेदानीं संहुत्ता ।

(ग) या ईदिस्यस्या आकृतिः, इयमपि राजदरशिकेति तर्कयामि ।

(घ) सुहु आर्या भणति । अहमपि अनुभूतपुत्रेति पश्यामि ।

तत्प्रत्ययात् कृतमिव न हि सिद्धवाक्या-

न्युत्कम्य गच्छति विधिः सुपरीक्षितानि ॥ ११ ॥

(ततः प्रविशति ब्रह्मचारी)

ब्रह्मचारी — (कैर्धर्ममण्डोक्य) स्थितो मध्याह्नः । दृढमस्मि
परिश्रान्तः । अथ कस्मिन् प्रदेशे विश्रमयिष्ये । (परिक्रम्य) अमि-
तस्तपोवनेन भवितव्यम् । तथाहि,

विस्तृतं हरिणाभरण्यचकिता देशागतप्रत्यया

वृक्षाः पुष्पफलैः समृद्धविभवाः सर्वे दयारक्षिताः ।

भूयिष्ठं कपिलानि गोकुलधनान्यक्षेत्रवत्यो दिशो

निःसन्धिन्धमिवं तपोवनमयं भूमौ हि बह्वाश्रयः ॥ ११ ॥

यावत् प्रविशामि । (प्रविश्य) अये आश्रमविरुद्धः स्वस्वेष 'जनः ।

(अन्यतो विज्ञेय) अथवा तपस्विजनोऽप्यत्र । निर्दोषभुषसर्पणम् ।

अये स्त्रीजनः ।

काञ्चुकीयः — स्वैरं स्वैरं प्रविशतु भवान् । सर्वजनसा-
धारणमाश्रमपदं नाम ।

वासवदत्ता — हेम् ।

पद्मावती — (क) अम्मो परपुरुषवंसणं परिहरदि अय्या ।
भोदु, सुपरिवालणीयो खु मण्णासो ।

(क) अम्मो परपुरुषदर्शनं परिहरताया । भवतु, सुपरिपालनीयः खलु मम्म्यासः ।

१. 'निरुप्य' क. पाठः.

२. 'विश्रमयिष्ये' (१) क. पाठः.

३. 'दृढम्' (१) क. पाठः.

४. 'मिथा' क. पाठः.

* जनः काञ्चुकीयः ।

काञ्चुकीयः—भोः! पूर्वं प्रविष्टाः स्मः । प्रतिगृह्यताम-
तिथिसत्कारः ।

ब्रह्मचारी—(आचम्य) भवतु भवतु । निवृत्तपरिश्रमोऽस्मि ।

योगन्धरायणः—भोः! कुत आगम्यते, क्व गन्तव्यम्,
काचिद्विज्ञानमार्थस्य ।

ब्रह्मचारी—भोः! श्रूयताम् । राजगृहतोऽस्मि । श्रुतिविशे-
षणार्थं वत्सभूमौ लावाणकं नाम ग्रामस्तत्रोदितवानस्मि ।

वासवदत्ता—(क) इहा लावाणकं नाम । लावाणकसं-
क्षिप्तेण पुनो णवीकिदो विअ मे सन्दावो ।

योगन्धरायणः—अथ परित्यजता विद्या ।

ब्रह्मचारी—न खलु तावत् ।

योगन्धरायणः—यद्यनवसिता विद्या, किमागममप्रयो-
जनम् ।

ब्रह्मचारी—तत्र खल्वतिदायणं व्यसनं संवृत्तम् ।

योगन्धरायणः—कथमिदं ।

ब्रह्मचारी—तत्रोदयनो नाम राजा प्रतिवसति ।

योगन्धरायणः—श्रूयते तत्रभवानुदयनः । किं सः ।

ब्रह्मचारी—तस्यावन्तिराजपुत्री वासवदत्ता नाम पत्नी
हृदयमभिप्रेता किल ।

योगन्धरायणः—भवितव्यम् । ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी—ततस्तस्मिन् मृगयानिष्क्रान्ते राजनि ग्राम-
वाहेन दग्धा ।

(क) इहा लावाणकं नाम । लावाणकसङ्कीर्तनेन पुनर्नवीकृत इव मे सन्तपः ।

इ. इतः परं 'भोः' श्रूयताम्' इत्येव च. पुस्तकपठः ।

इ. 'स्वमतम्' इत्यपेक्षिकम् ।

वास्तववृत्ता — (क) *अलिअं अलिअं एवं । जीवामि
मन्दभाआ ।

योगन्धरायणः — ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी — ततस्तामभ्यवपशुकामो योगन्धरायणो मामे
सचिवस्तस्मिन्नेवाभौ पतितः ।

योगन्धरायणः — सत्यं पतित इति । ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी — ततः प्रतिनिवृत्तो राजा तद्वृत्ताम् श्रुत्वा
तयोर्वियोगजनितसन्तापस्तस्मिन्नेवाभौ प्राणान् परित्यक्तुका-
मोऽमात्यैर्महता यत्नेन वारितः ।

वास्तववृत्ता — (ख) *जाणामि जाणामि अय्यउत्तस्स मह
साणुकोत्तस्सणं ।

योगन्धरायणः — ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी — ततस्तस्याः शरीरोपशुक्तानि वृद्धशेषाभ्याभर-
णानि परिष्वज्य राजा मोहमुपगतः ।

सर्वे — हा ।

वास्तववृत्ता — (स्वगतम्) (ग) सकामो वारिणि अय्यजोअ-
न्धराअणो होदु ।

(क) अलिअं अलिअं एतत् । जीवामि मन्दभागा ।

(ख) जानामि जानाम्यर्थपुत्रस्य मयि साणुकोत्तस्सम् ।

(ग) सकाम इदानीमार्ययोगन्धरायणो भवतु ।

बेटी — (क) भट्टिवारिए! रोविदि खु इअं अप्या ।

पद्मावती — (क) साणुकोसाए होदव्वं ।

योगन्धरायणः — अथकिम् । प्रकृता सानुकोशा मे भगिनी । ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी — ततः शनैः शनैः प्रतिलब्धसंज्ञः संवृत्तः ।

पद्मावती — (ग) दिट्ठिआ धरइ, मोहं गदो चि सुणिअ
छेण्(णं) विअ मे हिअअम् ।

योगन्धरायणः — ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी — ततः स राजा महीतलपरिसर्पणपाप्मुपाटल-
शरीरः सहस्रोत्थाय 'हो वासवदत्ते! हा अवन्तिराजपुत्रि!
हा प्रिये! हा प्रियशिष्ये!' इति किमपि किमपि बहु प्रलपि-
तवान् । किं बहुना,

नैवेदानीं (दुःखि) तांश्चक्रवाका

नैवाप्यन्ये स्त्रीविशेषैर्वियुक्ताः ।

धन्या सा स्त्री यां तथा वेत्ति भर्ता

भर्तृलोहात् सर्वे हि दग्धाप्यदग्धा ॥ १३ ॥

(क) भट्टिवारिके! रोदिति खल्वियमार्गः ।

(ख) सानुकोशया भवितव्यम् ।

(ग) दिट्ठया प्रियते । मोहं गत इति सुत्वा ह्य(स्व)निव मे हृदयम् ।

योगन्धरायणः — अथ भोः ! तं तु पर्यवस्थापयितुं न कश्चिद् यत्नवान्मात्यः ।

महाचारी — अस्ति रुमण्वात्मानामात्यो दृढं प्रयत्नवास्तत्र भवन्तं पर्यवस्थापयितुम् । स हि,

अनाहारे तुल्यः प्रेततरुदितक्षामवदनः

शरीरे संस्कारं नृपतिसमदुःखं परिवहन् ।

दिवा वा रात्रौ वा परिचरति यमैर्नरपतिं

मृपः प्राणान् सद्यस्त्यजति यदि तस्याप्युपरमः ॥ १४ ॥

वासवदत्ता — (क) दिष्टिआ सुणिक्खित्तो दाणीं अय्यउत्तो ।

योगन्धरायणः — (आत्मगतम्) अहो 'महत्कारमुदहति रुमण्वान् । कुतः,

सविश्रमो ह्ययं भारः प्रसक्तस्तस्य तु श्रमः ।

तस्मिन् सर्वमधीनं हि यत्राधीनो नराधिपः ॥ १५ ॥

(प्रकाशम्) अथ भोः ! पर्यवस्थापित इदानीं स राजा ।

महाचारी — तदिदानीं न जाने । इह तया सह हसितम्, इह तया सह कथितम्, इह तया सह पर्युषितम्, इह

(क) दिष्टिआ सुनिक्खित्त इदानीमार्गपुत्रः ।

१. 'स' क. पाठः.

* सहितो बुद्धरुभारवदनरुमण्वान् भारं महत्कारम् । † अयं नराधिपः परलोकस्थो भवितुं भारः सविश्रमः परावृत्त्या तन्मध्यसमादिश्वरैः । तस्य रुमण्वतः प्रसक्तो भारस्तु नराधिपरुमण्वतः श्रमः श्रमहेतुः ।

तथा सह कुपितम्, इत्येवं तं विलपन्तं राजानममात्यैर्महता
यत्नेन तस्माद् ग्रामाद् गृहीत्वापक्रान्तम् । ततो निष्क्रान्ते
राजनि प्रोषितनक्षत्रचन्द्रमिव नभोऽरमणीयः संवृष्टः स ग्रामः ।
ततोऽहमपि निर्गतोऽस्मि ।

तापसी — (क) सो खु गुणवन्तो णाम राजा, जो आअ-
न्तुएण वि हमिणा एक्कं पसंसीअवि ।

बेटी — (ख) भट्टिदारिण् ! किणुसु अवर इत्थिआ तस्स
हत्थं गमिस्सवि ।

पद्मावती — (ग) मम हिअएण एक्क सह मन्तिदं ।

ब्रह्मचारी — आहृच्छामि भवन्तौ । गेच्छामस्तावत् ।

उभौ — गम्यतामर्थसिद्धये ।

ब्रह्मचारी — तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

योगन्धरायणः — अहमपि तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमि-
च्छामि ।

काञ्चुकीयः — तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमिच्छति किल ।

(क) स खलु गुणवान् नाम राजा, य आगन्तुकेत्याप्यनेनैव प्रदर्शयते ।

(ख) भट्टिदारिके । किणुसु अपरा स्त्री तस्य हस्तं गमिष्यति ।

(ग) मम हृदयेनैव सह मन्त्रितम् ।

१. 'आ अहएण (१) वि' क. पाठः. २. 'तावताम' ख. पाठः. ३. 'मि। पय' क. पाठः.

* 'आदि मुद्रच्छात्रोः' इति तत्र न मन्त्रितो महाभरिना । ख. उक्ते स्मार्थे 'आहृच्छामि
भवन्तौ' इति न पठ्यते ।

पद्मावती — (क) अय्यस्स भङ्गिआ अय्येण विना
उक्कण्ठिस्सिदि ।

योगन्धरायणः — साधुजनहस्तं गतैषा नोत्कण्ठिष्यति† ।

(काञ्चुकीयमवलोक्य) गच्छामस्तावत् ।

काञ्चुकीयः — गच्छतु भवान् पुनर्वर्शनाय ।

योगन्धरायणः — तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

काञ्चुकीयः — समय इदानीमभ्यन्तरं प्रवेष्टुम् ।

पद्मावती — (ख) अय्ये ! वन्वामि ।

तापसी — (ग) जावे ! तव सविसं भत्तारं लभेहि ।

वासवदत्ता — (घ) अय्ये ! गच्छामि वाम अहं ।

तापसी — (ङ) तुवं वि अहरेण भत्तारं समासादेहि ।

वासवदत्ता — (च) अनुगृहीतास्मि ।

(क) आर्यस्य भगिनिकार्येण विनोत्कण्ठिष्यते ।

(ख) आर्ये ! वन्दे ।

(ग) आते ! तव सख्यं भर्तारं लभस्व ।

(घ) आर्ये ! गच्छामि ताम्रहम् ।

(ङ) त्वमपि अत्रिरेण भर्तारं समासादय ।

(च) अनुगृहीतास्मि ।

१. 'वासव' अ. पाठः.

२. 'ता ग' अ. पाठः.

३. 'लभेहि' अ. पाठः.

† इत्युक्तोत्तरकण्ठजनमभनेपदं न कृतमनिश्चयात् ।

काञ्चुकीयः—तदागम्यताम्, इत इतो भवति । स-
म्यति हि,

स्वगा वासोपेताः सलिलमवगाढो मुनिजनः

प्रदीप्तोऽग्निर्भाति प्रविचरति धूमो मुनिवनम् ।

परिभ्रष्टो दूराद् रविरपि च संक्षिप्तकिरणो

रथं न्यावृत्त्यासौ प्रविशति शनैरस्तशिखरम् ॥ १५ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति चेट्टी)

चेटी — (क) कुञ्जरिण् ! कुञ्जरिण् ! कहिं कहिं भट्टिवारिआ पवुमावदी । किं भणसि, एसा भट्टिवारिआ माह्वीळवामण्ड-
वस्स पस्सवो कन्हुएण कीळदित्ति । जाव भट्टिवारिअं उवस-
प्पामि । (परिक्रम्य) अरुमो ह्वं भट्टिवारिआ उक्करिदकणञ्चूळिएण
वाआमसज्जादसेदधिन्दुविहसिदेण परित्तन्तरमणीअवंसणेण
कन्हुएण कीळन्दी ह्वो एव्व आअच्छदि । जाव उवसप्पिस्सं^१ ।

(निष्क्रान्ता)

वनेश्वरः ।

(ततः प्रविशति कन्दुकेन कीळन्ती पद्मावती सपरिवारी मातवदत्तया सह)

वासववत्सा — (ख) हळा ! एसो दे कन्हुओ ।

(क) कुञ्जरिणे ! कुञ्जरिणे ! कुत्र कुत्र भर्तृदारिका पद्मावती । किं भणसि,
एसा भर्तृदारिका माधवीछतामण्डपस्य पार्श्वतः कन्दुकेन कीळतीति । मावह् भर्तृदारी-
कामुपसर्पामि । अरुमो ह्वं भर्तृदारिका उत्कृतकर्णचूळिकेन व्यायामसज्जातस्वेदधि-
न्दुविचित्रितेन हृदयमानरमणीयदर्शनेन कन्दुकेन कीळन्तीति एवागच्छति । मावमुप-
सर्पाम्यामि ।

(ख) हळा ! एव ते कन्दुकः ।

१. 'अव्वो ति' क. पाठः. २. 'दित्ति वा' क. पाठः. ३. 'रा मावन्तिकसेवधारिणी माध-
ववत्सा च' क. पाठः.

पद्मावती — (क) अय्ये ! मोदु दार्णि एत्तअं ।

वासवदत्ता — (ख) हळा ! अदिचिरं कन्दुएण कीळिअ
अहिअसञ्जादराआ परकेरआ विअ वे हत्था संजुत्ता ।

चेटी — (ग) कीळदु कीळदु दाव भट्टिवारिआ । णिव्व-
त्तीअदु दाव अअं कण्णामावरमणिज्जो काळो ।

पद्मावती — (घ) अय्ये ! किं दार्णि मं ओहसिहुं विअ
णिज्जाअसि ।

वासवदत्ता — (ङ) णहि णहि । हळा ! अभिअं अज्ज
‘सोहवि । अभिवो विअ वे अज्ज वरमुत्तं पेक्खामि ।

पद्मावती — (च) अवेहि । मा दार्णि मं ओहस ।

(क) आव्ये ! भवविदानीमेतावत् ।

(ख) हळ । अतिचिरं कन्दुकेन कीळित्वाधिकसञ्जातयगी परकीयाविन ते हस्ते
संजुत्तौ ।

(ग) कीळदु प्रविष्टु तावद् भर्तृदारिका । निर्वर्त्यतां तावद् अप्यं कण्ठामावरम-
णीयः काळः ।

(घ) आव्ये ! किमिदानीं मामपहसिष्यसि निष्प्रापसि ।

(ङ) नहि नहि । हळा । अधिकमय क्षोभसे । अभित इव तेऽयं वरमुत्तं
पेक्ष्यामि ।

(च) अवेहि । भवानीं मामपहस ।

वासवदत्ता — (क) एसा तुंणिआ भविस्स(दि) महासेण-
वहूए ।

पद्मावती — (ख) को एसो महासेणो णाम ।

वासवदत्ता — (ग) अत्थि उज्जहणीओ राआ वज्जोदो
णाम । तस्स बल^१परिणामणिठ्ठुत्तं णामहेअं महासेणो चि ।

चेटी — (घ) भट्टिदारिआ तेणं भत्ता सह सम्बन्धं णेच्छदि ।

वासवदत्ता — (ङ) अह केण खु दाणिं अभिळसदि ।

चेटी — (च) अत्थि वच्छराओ उज्जअणो णाम । तस्स
गुणाणि भट्टिदारिआ अभिळसदि ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (छ) अय्यउत्तं भत्तारं अभिळ-
सदि । (प्रकाशम्) केण कारणेण ।

चेटी — (ज) साणुक्कोसो सि ।

(क) एसा (सुवा) भविष्यति महासेनवन्ध्याः ।

(ख) क एष महासेनो नाम ।

(ग) अस्ति उज्जयिन्या राजा प्रवीतो नाम । तस्य बलपरिणामनिवृत्तं नामधेयं
महासेन इति ।

(घ) भर्तृदारिका तेन गर्तो सह सम्बन्धं नेच्छति ।

(ङ) अथ केन खल्विदानीमभिष्यति ।

(च) अस्ति पत्तनराज उदयनो नाम । तस्य गुणान् भर्तृदारिकाभिष्यति ।

(छ) आर्यपुत्रं भर्तारमभिष्यति । केन कारणेन ।

(ज) सानुकूल इति ।

१. 'ह' ख. पाठः.

२. 'व (हु?) भ' ख. पाठः.

३. 'भविष्य' क. पाठः.

४. 'दम्' ख. पाठः.

† 'परिणाम' इति कदाचित् स्वत्वः ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (क) जानामि जानामि । अजं वि जणो एवम् उम्माविदो ।

चेटी — (ख) भट्टिवारिए ! जवि सो राजा विरूपो भवे ।

वासवदत्ता — (ग) णहि णहि । वंसणिप्यो एव ।

पद्मावती — (घ) अय्ये ! कहं तुवं जानासि ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (ङ) अय्यउत्तपक्खवादेण अदिक्खन्दो समुदाआरो । किं दाणिं करिस्सं । होवु विट्ठं । (प्रकाशम्) हळा ! एवम् उज्जहणीओ जणो मन्तेदि ।

पद्मावती — (च) जुज्जह । ण खु एसो उज्जहणीदु-
क्खहो । सब्बजणमणोभिरामं खु सोभणं नाम ।

(नेवित्तम्)

भ्रात्री — (छ) जेदु भट्टिवारिआ । भट्टिवारिए ! विण्णासि ।

(क) जानामि जानामि । अपमपि जन एवमुन्मादितः ।

(ख) यदि स राजा विरूपो भवेत् ।

(ग) भर्तृदारिके ! नहि नहि । दर्शनीय एव ।

(घ) आर्ये ! कथं ■ जानासि ।

(ङ) कार्यपुत्रपक्षपातेनातिकान्तः समुदाचारः । किमिदानीं करिष्यामि । भवतु दण्डम् । हळा ! एवमुज्जयिन्वा जनो मन्त्रयते ।

(च) जुज्जते । य खल्वेष उज्जयिनादुर्लभः । सर्वजगत्तनोभिरामं कस्य सोभा-
यं नाम ।

(छ) जयतु भर्तृदारिका । भर्तृदारिके ! दत्तासि ।

बासवदत्ता — (क) अय्ये ! कस्स ।

धात्री — (ख) वञ्छराअस्स उवअणस्स ।

बासवदत्ता — (ग) अह कुसळी सो राजा ।

धात्री — (घ) कुसळी सो आअदो । "तस्स मट्टिवारिआ पडिच्छिदा अ ।

बासवदत्ता — (ङ) अच्चाहिदं^१ ।

धात्री — (च) कि एत्थ अच्चाहिदं ।

बासवदत्ता — (छ) ण हु किञ्चि । तह णाम सन्त-
प्पिअ उवासीणो होदि सि ।

धात्री — (ज) अय्ये ! आअमप्पहाणाणि सुळहपप्पवस्थौ-
णाणि महापुदसहिअआणि होन्ति ।

(क) आर्ये ! कस्मै ।

(ख) बासवदत्तायै वन्दनाय ।

(ग) अथ कुशली स राजा ।

(घ) कुशली स आगतः । तस्य भर्तृवारिक प्रतीक्षा च ।

(ङ) भव्याहितम् ।

(च) किमत्राद्याहितम् ।

(छ) न सख्य किञ्चित् । तथा नाम सन्तप्योदासीनो भवतीति ।

(ज) आर्ये ! आगमप्रधानानि सुलभपर्यवस्थानानि महापुरुषवद्वयानि भवन्ति ।

१. 'दं व एदम्' क, पाठः.

२. 'स्वाध्याय' क, पाठः.

वासवदत्ता — (क) अय्ये ! सअं एव्व तेण वरिदा ।

धात्री — (ख) गहि गहि । अण्णप्पओअणेण इह आअ-
दस्स अभिजणविण्णाणवओरुखं पेक्खिअ सअं एव्व महा-
राएण दिण्णा ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (ग) एव्वं । अणवरुओ दाणिं
एत्थ अय्यउत्तो ।

(प्रविश्यापरा)

चेटी — (घ) तुवरदु तुवरदु दाव अय्या । अज्ज एव्व
किळ सोमणं णक्खत्तं । अज्ज एव्व कोदुअमङ्गलं कावण्वं
त्ति अक्खाणं भट्ठिणी भणादि ।

वासवदत्ता — (ङ) (आत्मगतम्) जह् जह् तुवरदि, तह्
तह् अन्धीक(दारि)ह मे हिअअं ।

धात्री — (च) एदु एदु भट्ठिदारिआ ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः ।

(क) आर्ये ! स्वयमेव तेन वृत्ता ।

(ख) गहि गहि । अण्णप्पयोअणेनेहणसत्थाभिजनविज्ञानवयोरूपं इह स्वयमेव
सहाराजेन दत्ता ।

(ग) एवम् । अनपराह इदानीमत्रार्यपुत्रः ।

(घ) स्वरतां स्वरतां तावदायां । अयैव किञ्च शोभनं मध्वत्रम् । अयैव कौतुक-
मङ्गलं कर्तव्यमिति अस्माकं भट्टिनी भणति ।

(ङ) यथा यथा स्वरते, तथा तथान्वीक्रियते मे हृदयम् ।

(च) एतेदु भट्टिदारिका ।

१. 'राजो दाणिं अय्य' क. पाठः, २. 'भट्टिदारिआ' अ. क. पाठः, ३. 'अण्णकारेण विविधं
विज मे' क. पाठः.

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति विचिन्तयन्ती वासवदत्ता)

वासवदत्ता — (क) विवाहामोदसङ्कुले अन्तेउरचउस्ताले
परित्तजिअ पदुमावदिं इह आअवसि पमववणं । जाव दाणिं
भागधेयणि(नुन्नु)सं दुःखं विणोदेमि । (परिक्लम्य) अहो अच्चा-
हिदं । अव्यउत्तो वि णाम परकेरओ संवुत्तो । जाव उववि-
सामि । (उपविश्य) धण्णा खु चकवाअवहू, जा अण्णोण्णविरहिदा
ण जीवइ । ण खु अहं पाणाणि परित्तजामि । अव्यउत्तं पेक्खामि
सि एदिणा मणोरहेण जीवामि मन्दभाआ ।

(ततः प्रविशति पुष्पाणि गृहीत्वा चेटी)

चेटी — (ख) कहिणुखु गदा अव्या आवन्तिआ । (परिक्लम्य-
कोम) अम्मो इअं चिन्तासुण्णहिअआ णीहारपडिहवचन्वळेहा
विअ अमण्डिदमदअं वेसं धारअन्दी पिअङ्कुसिल्लवट्टए उव-

(क) विवाहामोदसङ्कुले अन्तःपुरचतुर्दशाले परिक्लम्य पञ्चावतीमिह्रागतासि
प्रभवनम् । यावदिदानीं भागधेयनिर्वृत्त दुःखं विनोदयामि । अहो अद्याहितम् । कार्य-
पुत्रोऽपि नाम परकीयः संवृतः । यावद् उपविशामि । धन्या खलु चक्रवाकजधूः, यन्मो-
न्यविरहिता न जीवति । न खल्वहं प्राणान् परित्यजामि । आर्यपुत्रं पश्यामीति एतेन मनो-
रथेन जीवामि मन्दभागा ।

(ख) कनुखलु गता आर्यावन्तिम् । अम्मो इयं चिन्ताशून्यदया नीहारप्रति-
हतचन्द्रलेखेवामण्डितमद्रकं वेपं धारयन्ती प्रियङ्गुशिलापहकं उपविशः । यमवुप-

विष्ठा । जाव उवसप्पामि । (उपसृत्य) अय्ये आवन्तिए ! को काळो, तुमं अण्णेसामि ।

वासवदत्ता — (क) किष्णिमित्तं ।

चेटी — (ख) अस्माकं भट्टिणी भणादि — महाकुलप्रसूता सिणिद्धा णिउणा त्ति । इमं दाव कोदुअमाळिअं रुक्खवु अय्या ।

वासवदत्ता — (ग) अहं कस्स किळ गुम्फितव्वं ।

चेटी — (घ) अस्माकं भट्टिवारिआए ।

वासवदत्ता — (ङ) (आत्मगतम्) एवं वि मए कत्तव्वं आसी । अहो अकरुणा खु इस्सरा ।

चेटी — (च) अय्ये ! मा दाणिं कैण्णं चिन्तिअ । एसो जामादुओ मणिभूमीए झाअदि । सिग्घं दाव रुक्खवु अय्या ।

सर्पाणि । आर्ये आनन्तिके । कः कलकः, त्वानन्धिम्यामि ।

(क) किष्णिमित्तम् ।

(ख) अस्माकं भट्टिणी भणाति — महाकुलप्रसूता सिणिद्धा णिउणेति । इमां तावत् कौतुकमालिकां गुम्फित्वाप्य ।

(ग) अथ कस्मै किं गुम्फितव्यम् ।

(घ) अस्माकं भट्टिवारिकाम्यै ।

(ङ) एतदपि मया कर्तव्यमासीत् । अहो अकरुणाः कस्त्यश्वराः ।

(च) आर्ये ! मेदानीमन्धचिन्तयित्वा । एष जामाता मणिभूम्यां ज्ञापति । शीघ्रं तावद् गुम्फित्वाप्य ।

१. 'ता — (आत्मगतम्) कि' क. पाठः. २. 'भट्टिवारिआ म' क. पाठः. ३. 'रुक्खवु किं' क. पाठः. ४. 'ता-हं' क. पाठः. ५. 'अण्ण' क. पाठः.

वासवदत्ता—(आत्मगतम्) (क) ण सक्कुणोमि अण्णं चिन्तेतुं ।
(प्रकाशम्) हळा ! किं दिट्ठो जामादुओ ।

चेटी—(ल) आम दिट्ठो भट्टिवारिआए सिणेहेण अट्ठाजं
कोट्टुहळेण अ ।

वासवदत्ता—(ग) कीदिसो जामादुओ ।

चेटी—(घ) अय्ये ! भणामि दाव, ण ईरिसो दिट्ठपुरुवो ।

वासवदत्ता—(ङ) हळा ! भणाहि भणाहि, किं देसणीओ ।

चेटी—(च) सज्जं खु भअयं सरच्चावहीणो कामदेवो ति ।

वासवदत्ता—(छ) होतुं एत्तअं ।

चेटी—(ज) किण्णिमिच्चं वारेसि ।

वासवदत्ता—(झ) अजुत्तं परपुरुससङ्कित्तणं सोतुं ।

चेटी—(ञ) तेण हि गुह्यदुं अय्या सिग्घं ।

(क) न ह्यस्मिन्मन्यन्ति यितुम् । हळा ! किं दृष्टो जामाता ।

(ख) आं दृष्टो भर्तृदारिकायाः सेहेनात्माकं कोट्टुहलेन च ।

(ग) कीदृशो जामाता ।

(घ) आव्ये ! भणामि दावद्, नेदृशो दृष्टपूर्वः ।

(ङ) हळा ! भण भण, किं दर्शनीयः ।

(च) स्वयं खलु मयावाक्यरचापहीनः कामदेव इति ।

(छ) भवत्स्वेताश्वत् ।

(ज) किमिभित्तं वारयसि ।

(झ) अजुक्तं परपुरुषसङ्कीर्तनं श्रोतुम् ।

(ञ) तेन हि गुह्यकार्या शीघ्रम् ।

वासवदत्ता — (क) आणेहि । (आत्मगतम्) इअं गुह्यामि
मन्दभाआ । (वैजयित्वा* विलोक्य) इमं दाव ओसहं किं णाम ।

चेटी — (ख) अविहवाकरणं णाम ।

वासवदत्ता — (ग) (आत्मगतम्) इदं बहुसो गुह्यितव्वं मम
अ पदुमावदीए अ । (प्रकाशम्) इमं दाव ओसहं किं णाम ।

चेटी — (घ) सवस्तिमहणं णाम ।

वासवदत्ता — (ङ) इदं ण गुह्यितव्वं ।

चेटी — (च) कीस ।

वासवदत्ता — (छ) उपरदा तस्स भाय्या, तं णिप्पओ-
अणं ति ।

(प्रतिश्वापरा)

चेटी — (ज) तुवरदुं तुवरवु अय्या । एसो जामादुओ अवि-
हवाहि अब्भन्तरचउत्साळं पवेसीअदि ।

(क) आनय । इदं गुह्यामि मन्दभागा । इदं तावदौपथं किं नाम ।

(ख) अविधवाकरणं नाम ।

(ग) इदं बहुसो गुह्यितव्यं मम च एसावस्याथ । इदं तावदीपथं किं नाम ।

(घ) सपत्नीमर्दनं नाम ।

(ङ) इदं न गुह्यितव्यम् ।

(च) कस्मात् ।

(छ) उपरता तस्य भार्या, तं निष्पयोजनमिति ।

(ज) त्वरतां त्वरताभार्या । एव जामाता अविधवाभिः पन्तरचउत्साळं पवेस्यते ।

१. 'आव' (ई) ख. पाठः. २. 'दु दाव-अय्या । जा' क. पाठः.

* अयुधं किमपि गुह्यतमकाले हस्तग्राहं परिहृयेत्यर्थः ।

वासवदत्ता—(क) अह् ! वदामि, गह् एवम् ।

चेटी—(ख) हूँ ! वासो ओणअब्बे^१ । गच्छामि दाव
अहम् ।

(उमे निष्क्रान्ते)

वासवदत्ता—(ग) गदा एसा । अहो अत्ताहिदं ।
अय्यउत्तो वि णाम परकेरओ संवुत्तो । अविदा^२ सय्याए मम
दुक्खं विणोदेमि, जदि णिदं लभामि ।

(निष्क्रान्ता)

तृतीयोऽङ्कः ।

(क) अहि । वदामि, गृह्णैतत् ।

(ख) हूँ ! वास आनेतव्यम् । गच्छामि तावदहम् ।

(ग) गतैषा । अहो अत्ताहितम् । अर्थपुत्रोऽपि नाम परकीयः संवृत्तः । अविदा
सय्यायां मम दुःखं विनोदयामि, यदि निद्रा लभे ।

१. 'हूँ' ग' क. पाठः. २. 'ता-अ' क. पाठः. ३. 'तो । (मि' क. पाठः.

† 'आणेअब्बे' इति स्यात्. * 'अविदा' इति निर्दिष्टे ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः— (तर्ह्यम्) (क) दिट्ठिआ तच्चहोदो यच्छराअस्स
अभिप्पेवविवाहमङ्गळरमणिज्जो काळो दिट्ठो । को णाम एदं
जाणादि— तादिसे वयं अणत्थसल्लिळावत्ते पविस्सत्ता उण
उम्मज्जिस्सामो सि । इदानीं पासादेसु वसीअदि, अण्वेउर-
दिग्घिआसु ह्माईअदि, परममउरसुउभाराणि मोदअस्सज्जआणि
स्सज्जिअन्ति सि अणच्छरसंवातो उत्तरकुववातो मए अणुम-
वीअदि । एको खु महन्तो दोसो, भम आहारो सुहु ण परिणमदि ।
सुप्पच्छदणाए सय्याए णिहं ण लभामि, जह् वादसोणिदं
अभिदो विअ वत्तदि सि पेक्खामि । भो ! सुहं^१ णामयपरिभूदं
अकळलवत्तं च ।

(क) दिट्ठिआ सत्रभवतो वत्सरजस्याभिमतविवाहमङ्गळरमणीयः काळो दृष्टः ।
को नामैतज्जानाति—सादृशो धयमनर्थसल्लिळावर्ते प्रक्षिप्तः पुनरुन्मङ्गलम इति । इदानीं
पासादेऽ उच्यते, अन्तःपुरदीर्घिकासु स्नायते, परममधुरसुकुमारानि मोदकस्नायानि
स्नायन्ति इति अनन्तरसंवात उत्तरकुववातो मयानुभूयते । एकः सङ्ग महान् दोषः,
भमाहारः सुहु न परिणमति, सुप्पच्छदनायां क्षय्यायां निद्रां न लभे, यथा
वातक्षीणितममित इव वर्तते इति मेहे । भोः सुखं नामयपरिभूतमकस्मर्थं च ।

१. 'इन्दा अविभू (१) च. पाठः.

१ नामयपरिभूतं कलमर्थवत्त्वं च सुखं न भवतीत्यर्थः ।

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी — (क) कर्हिणुवु गदो अर्यवसन्तओ । (परिक्रम्य)
अहो एसो वसन्तओ । (उपगम्य)अर्य ! वसन्तअ ! को काळो,
तुमं अण्णेसामि ।

विदूषकः — (ख) किंणिमित्तं भदे ! मं अण्णेसेसि ।

चेटी — (ग) अह्माणं भट्ठिणी मणादि — अवि ह्मादो जामा-
वुओ सि ।

विदूषकः — (घ) किंणिमित्तं भोदि ! पुच्छदि* ।

चेटी — (ङ) किमण्णं । सुमणावण्णअं आणेमि सि ।

विदूषकः — (च) ह्मादो तत्तभवं । तच्चं आणेवु भोदी
वज्जिअ भोअणं ।

चेटी — (छ) किंणिमित्तं वारेसि भोअणं ।

(क) कुत्रमुच्यते गत आर्यवसन्तकः । अहो एष वसन्तकः । आर्यः प्रत्यक्षः ।
कः काळस्तमन्येव ।

(ख) किंनिमित्तं भदे । तमन्येवसे ।

(ग) अह्माणं भट्ठिणी मणसि — अपि ज्ञातो जामातोति ।

(घ) किंनिमित्तं भवति । पुच्छति ।

(ङ) किमन्यत् । सुमनेष्वर्णकमानयामीति ।

(च) ज्ञातस्तत्रभवान् । सर्वमानयतु भवती वर्जयित्वा भोजनम् ।

(छ) किंनिमित्तं वारयति भोजनम् ।

१. 'न्यायशोक्य' क. पाठः. २. 'अन्ये अन्ये' क. पाठः. ३. 'सप्त' क. पाठः.
४. 'सई' क. पाठः. ५. 'दी' क. पाठः. ६. 'किमण्णसुमतायावणअं आणेवु' (१) क. पाठः.

विदूषकः—(क) अधण्यस्स भम कोइळाणं अक्खिपरिवट्ठो
विअ कुक्खिपरिवट्ठो संवुत्तो ।

चेटी—(ख) ईदिसो एव्व होहि ।

विदूषकः—(ग) गच्छतु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो
सआसं गच्छामि ।

(निष्क्रान्तौ)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति सपरिवारा पद्मावती आवशितकावेपरूपधारिणी वासवदत्ता च)

चेटी—(घ) किंणिमित्तं भट्टिदारिआ प्रमदवणं आअट्ठा ।

पद्मावती—(ङ) हळा ! ताणि दाव सेह्माळिआगुल्लआणि
पेक्खामि कुसुमिदाणि वा ण वेत्ति ।

चेटी—(च) भट्टिदारिए ! ताणि कुसुमिदाणि णाम, पवाळ
न्तरिदेहिं विअ मोत्तिआलम्बएहिं आइवाणि कुसुमेहिं ।

पद्मावती—(छ) हळा ! जदि एव्वं, किं दाणिं विलम्बेसि ।

(क) अधण्यस्य भम कोइळानामक्षिपरिवर्त इय कुक्षिपरिवर्तः संवृत्तः ।

(ख) ईदृश एव भव ।

(ग) गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवतः सफलं गच्छामि ।

(घ) किंनिमित्तं भर्तृदारिका प्रमदवनमागता ।

(ङ) हळा ! ते तावद् शेफालिकागुल्लकाः प्रेक्षे कुसुमिता वा न वेत्ति ।

(च) भर्तृदारिके ! ते कुसुमिता नाम, प्रवाळान्तरितैरेव मौक्तिकालम्बकैराविताः
कुसुमैः ।

(छ) हळा ! यद्येवं, किमिदानीं विलम्बसे ।

“चेटी — (क) तेन हि इमस्मिन् सिलावट्टए मुहुत्तअं उपविस्तवु
भट्टिवारिआ । जाय अहं वि कुसुमावचअं करोमि ।

पद्मावती — (ख) अय्ये ! किं एत्थ उपविस्तामो ।

वास्तवदत्ता — (ग) एत्थं होहु ।

(उभे उपविस्ताः)

चेटी — (तथा हस्ता) (घ) पेक्खवु पेक्खवु भट्टिवारिआ । अइदा
मणसिलावट्टएहिं विअ सेहाळिआकुसुमेहिं पूरिअं मे अज्जळि ।

पद्मावती — (ङ) अहो विइत्तदा कुसुमाणं । पेक्खवु
पेक्खवु अय्या ।

वास्तवदत्ता — (च) अहो वत्सणीअदा कुसुमाणं ।

चेटी — (छ) भट्टिवारिए । किं भूयो अवइणुत्तस्म ।

पद्मावती — (ज) हळा ! मा मा भूयो अवइणिअ ।

(क) तेन हस्मिन् शिलापट्टके मुहुर्त्तकमुपविशतु भर्तृदारिका । पावदहनपि कुसु-
मावचयं करोमि ।

(ख) आर्ये ! किमत्रोपविशावः ।

(ग) एवं भवतु ।

(घ) पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका ! अइदा मनसिलापट्टकेविष शेफाळिकाकुसुमेः
पूरितो मेऽज्जळि ।

(ङ) अहो विचित्रता कुसुमानाम् । पश्यतु पश्यत्वार्था ।

(च) अहो दर्शनीयता कुसुमानाम् ।

(छ) भर्तृदारिके ! किं भूयोऽवधेय्यामि ।

(ज) हळा ! मा मा भूयोऽवधित्य ।

१. ‘टी-ये’ क. पाठः. २. ‘अ(ः)मण’ क. पाठः. ३. ‘इ’ ख. पाठः. ४. ‘अय्ये’

ख. पाठः. ५. ‘ता- जणो(ः)’ । ‘वे’ ख. पाठः. ६. ‘वि अ विउणिस्ते’ ख. पाठः.

७. ‘व’ ख. पाठः. ८. ‘वि’ ख. पाठः. ९. ‘हु’ क. पाठः.

* ‘चेटी’ इत्यादि ‘उपविस्ताः’ इत्यन्तं ख. पुस्तके नास्ति ।

वासवदत्ता — (क) हळा ! किंमिच्छं धारसे ।

पद्मावती — (ख) अय्यउत्तो* इह आअच्छिअ इमं कुसुम-
समिद्धि पेक्खिअ सम्भाणिवा भवेअं ।

वासवदत्ता — (ग) हळा ! पिओ दे भत्ता ।

पद्मावती — (घ) अय्ये ! ण आणामि, अय्यउत्तेण विर-
हिवा उक्कण्ठिवा होमि ।

वासवदत्ता — (आमगतम्) (ङ) दुक्खरं खु अहं करेमि । इअं
वि णाम एव्वं मन्तेदि ।

चेटी — (च) अभिजावं खु भट्टिदारिओ मन्तिव—पिओ
मे भत्तसि ।

पद्मावती — (छ) एक्को खु मे सन्देहो ।

वासवदत्ता — (ज) किं किं ।

(क) हळा ! किंमिच्छं धारयसि ।

(ख) आर्यपुत्र इहागतेमां कुसुमसमिद्धिं दृष्ट्वा सम्भाषिता भवेयम् ।

(ग) हळा ! मियस्ते भर्ता ।

(घ) आर्ये ! न जानामि, आर्यपुत्रेण विरहितोत्कण्ठिता भवामि ।

(ङ) दुष्करं खल्वहं करोमि । इयमपि नामैवं पत्रयसे ।

(च) अभिजातं खलु भर्तृदारिकया मन्त्रितं प्रियो मे भवेति ।

(छ) एकः खलु मे सन्देहः ।

(ज) किं किम् ।

१. 'ह' ख. पाठः. २. 'अ' ख. पाठः. ३. 'वा विअ हो' ख. पाठः. ४. 'त्ता मे' ख.
पाठः. ५. 'आ मे' ख. पाठः.

* 'अय्यउत्तेण' इति पाठो केसकप्रसादाद् भव्यो भवेत् ।

पद्मावती — (क) जह मम अय्यउत्तो, तह एव्व अय्याए
वासवदत्ताए चि ।

वासवदत्ता — (ख) अदो वि अधिअं ।

पद्मावती — (ग) कहं तुवं जानासि ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (घ) हं, अय्यउत्तपक्खवादेण
अदिक्खन्वो समुदाआरो । एव्वं दाव भणिस्सं । (प्रकाशम्)
जह अप्पो सिणेहो, सा सैजणं ण परित्तजदि ।

पद्मावती — (ङ) होव्वं ।

चेटी — (च) भट्टिवारिए ! साहु भट्टारं भणाहि—अहं पि
वीणं सिबिखस्सामि चि ।

पद्मावती — (छ) उत्तो मए अय्यउत्तो ।

वासवदत्ता — (ज) तदो किं भणिवं ।

(क) यथा ममार्थपुत्रतथैवार्पणी वासवदत्ताया इति ।

(ख) अतोऽप्यधिकम् ।

(ग) कथं त्वं जानासि ।

(घ) हम्, आर्यपुत्रपक्षपातेनातिक्रान्तः समुदाधारः । एवं तावद् भणिष्यामि ।
यथास्यः स्नेहः, सा स्वजनं न परित्यजति ।

(ङ) भवितव्यम् ।

(च) भर्तृदारिके ! साधु भर्तादिं भण—अहमपि वीणां शिक्षिष्य इति ।

(छ) उत्तो मयार्थपुत्रः ।

(ज) ततः किं भणितम् ।

पद्मावती — (क) अभणिअ किञ्चि दिग्धं निस्तासिअ तुहँओ संवुत्तो ।

वासवदत्ता — (ख) तवो तुयं किं विअ तक्कोसि ।

पद्मावती — (ग) तक्केमि अय्याए वासवदत्ताए गुणाणि सुमरिअ दक्खिणवाए मम अग्गवो ण रोदिविदित्ति ।

वासवदत्ता — (आत्मगतए) (घ) धण्णा खु सि, जदि एव्वं सच्चं भवे ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

विदूषकः — (ङ) ही ही । पँचिअपडिअबन्धुजीवकु-
सुमधिरल्लेवावरमणिज्जं पमदवणं । इदो वाय भयं ।

राजा — ययस्य दसन्तक । अयमयं मागच्छामि ।

कामेनोऽयिनी गते मयि तदा कामप्यवस्थां गते

हृष्टा स्वैरमवन्ति राजतनयां पञ्चेष्वयः पातिताः ।

तैरद्यापि सशल्यमेव हृदयं भूयश्च यिद्धा वयं

पञ्चेषुर्मदनो यदा कथमयं वधः शरः पातितः ॥ १ ॥

(क) अभणिवा किञ्चिद् दीर्घं निःश्वस्य नृण्णीकः संवृत्तः ।

(ख) तत्तत्त्वं किमिव तर्कयसि ।

(ग) तर्कयाम्यार्याया वासवदत्ताया गुणान् स्मृत्वा दक्षिणतया मनामृतो भ
रोदित्तीति ।

(घ) धन्या खल्वस्मि, यथैवं तस्य भवेत् ।

(ङ) ही ही प्रचितपतितबन्धुजीवकुसुमधिरलपातरमणीयं ममदूषनम् । इतस्तावद्
भवान् ।

१. 'ही-कि' क. पाठः. २. 'किं' क. पाठः. ३. 'किं ति त' क. पाठः. ४. 'नवविंशहविम्व'
क. पाठः. ५. 'कृतपातर' क. पाठः. ६. 'ही इरो हा' क. पाठः. ७. 'ह' क. पाठः.

विदूषकः— (क) कर्हिणुखु गदा तत्तहोदी पदुमावदी,
 ठवामण्डवं गदा भवे, उदाहो असणकुसुमसञ्चिवं वग्घचम्मा-
 भगुण्डिदं विअ पव्यदत्तिळअणामसिळापट्टअं गदा भवे, आहु
 अधिअकहुअगन्धसत्तच्छदयणं एविट्ठा भवे, अहव, आळिहिद-
 मिअपखिखसङ्कुळं दारुपव्वदैअं गदा भवे । (उर्ध्वमवलोक्य) ही ही
 सरअकालणिम्मळे अन्तरिक्षे पसा(अ?ह)अथलदेवबाहुदंसणीअं
 सारसपत्ति जाव समाहिदं गच्छन्ति पेक्खवु दाव भवं ।

राजा— वयस्य ! पदयाम्येनाम्,

अज्जायतां च त्रिरलां च नतोक्षतां च

सप्तर्षिवंशकुटिलां च निवर्तनेषु ।

निर्मुष्यगामभुजगोवरनिर्मलरय

सीमामिधाम्भरतलस्य विभज्यगानाम् ॥ २ ॥

खेटी— (ग) पेक्खवु पेक्खवु भट्टिवारिआ एवं कोकणद-
 मालापण्हरमणीअं सारसपत्ति जाव समाहिदं गच्छन्ति । अम्मो
 भट्टा ।

(क) कुशनुषण्डु गता तत्रभवती पद्यावती, उतामण्डवं गता भवेद्, उताहो असन-
 कुसुमसञ्चिवं व्याघ्रचर्मदगुण्डितमिव पर्वतसिखकनामसिखापट्टकं गता भवेद्, अथवा
 अधिकपट्टकगन्धमण्डयनं एविट्ठा भवेद्, अथवालिखितमृगपक्षिसङ्कुलं दारु-
 पर्वणकं गता भवेद् । ही ही सारकाग्रनिर्भलेऽन्तरिक्षे प्रसारितचण्डेवबाहुदर्शनीयां
 सारसपत्तिं जावन् समाहितं गच्छन्तीं मेक्षतां सायद् भवान् ।

(ख) मेक्षतां मेक्षतां भर्तृशरिका एतां कोकनदमालापण्डुररमणीयां सारसपत्तिं
 जावन् समाहितं गच्छन्तीम् । अम्मो भर्ता ।

पद्मावती — (क) हेला ! अय्यउत्तो । अय्ये ! तव कारणादो अय्यउत्तदंसणं परिहरामि । ता इमं दाव माह्वीमण्डवं पविसामो ।

वासवदत्ता — (ल) एवयं होदु ।

(तथा कुर्वन्ति)

विदूषकः — (ग) तत्तहोदी पदुमाववी इह आअच्छिअणिग्गदा भवे ।

राजा — कथं भवान् जानाति ।

विदूषकः — (घ) इमाणि अवइदैकुसुमाणि सेफालिआगुच्छआणि पेक्खदु दाव भयं ।

राजा — अहो विचित्रंता कुसुमस्य वसन्तक ! ।

वासवदत्ता — (आमगतम्) (ङ) वसन्तअसङ्गित्तणेण अहं पुण जाणामि उज्जइणीए वत्तामि सि ।

राजा — वसन्तक ! अस्मिन्नेवासीनौ शिलातले पद्मावतीं प्रतीक्षिष्यावहे ।

विदूषकः — (च) भो ! तह । (उपविश्योत्थाय) सैरअकालसिक्खो दुस्सहो आवडो । ता इमं दाव माह्वीमण्डवं पविसामो ।

(क) हेला ! आर्यपुत्रः । आर्ये ! तव कारणादार्यपुत्रदर्शनं परिहरामि । तदिदं तावन्माधवीमण्डपं प्रविशामः ।

(ख) एवं भवतु ।

(ग) तत्रपद्मावतीं पद्मावतींहागत्य निर्गता भवेत् ।

(घ) इमानपचितकुसुमान् सेफालिकागुच्छान् प्रेक्षता तावद् भवान् ।

(ङ) वसन्तकसङ्गीर्तनेनाहं पुनर्जानामि उज्जयिन्यां वर्तते इति ।

(च) भोस्तथा । शरत्कालसीङ्गो दुःसह आतपः । तदिदं तावन्माधवीमण्डपं प्रविशामः ।

१. 'हा अ' अ. पाठः. २. 'यानि सेफालिकाकुसुमानि ये' अ. पाठः. ३. 'ही हो छ' अ. पाठः.

राजा — बाढम् । गच्छामतः ।

विदूषकः — (क) एवं होदु ।

(उभौ परिक्रामतः)

पद्मावती — (ल) सर्व्व आउळं कर्त्तुकामो अर्घ्यवसन्त-
ओ । किं दाणिं करेह ।

चेटी — (ग) भट्टिवारिए । एवं महुअरपरिणिळीणं ओळंघळव
ओधूय भट्टारं वारइस्सं ।

पद्मावती — (घ) एवं करेहि ।

(चेटी तथा करोति)

विदूषकः — (ङ) अविह अविह, चिह्वु चिह्वु दाव भव ।

राजा — किमर्थम् ।

विदूषकः — (च) दासीएपुत्तेहि महुअरेहि पीडितो सि ।

राजा — मा मा भवानेवम् । मधुकरसन्त्रासैः परिहार्यः ।

पश्य,

मधुमदकला मधुकरा भवनार्ताभिः प्रियामिरुपगूढाः ।

पादन्यासविषण्णा वयमिव कान्तामियुक्ताः स्युः ॥ ३ ॥

तस्मादिहैवासिध्यावहे ।

(क) एवं भवतु ।

(ल) सर्व्वमाकुलं कर्त्तुकाम आर्घ्यवसन्तकः । किमिदानीं कुर्व्वः ।

(ग) भर्त्तुदारिके । एतां मधुकरपरिनिलीनामवलम्बितामधूय भर्त्तारं वारयि-
ष्यामि ।

(घ) एवं कुत ।

(ङ) अविह अविह, तिष्ठतु तिष्ठतु तावद् भवान् ।

(च) दास्याःपुत्रैर्मधुकरैः पीडितोऽसि ।

विदूषकः — (क) एव्वं होडु ।

(उमाद्युपविशतः)

पद्मावती — (ख) दिट्ठिआ उवविट्ठो अय्यउत्तो ।

वास्तवदत्ता — (आत्मगतम्) (ग) दिट्ठिआ एकदित्थंसरीरो
अय्यउत्तो ।

चेटी — (घ) भट्ठिवारिए ! रुद्धा खु झ वयं । भट्ठिवारिए !
सत्सुपादा खु अय्याए दिट्ठी ।

वास्तवदत्ता — (ङ) एसा खु महुअराणं अविणआदो
कासकुसुमरेणुणा पडिदेण सोदआ मे दिट्ठी ।

पद्मावती — (च) जुज्झइ ।

विदूषकः — (छ) भो ! सुण्णं खु इदं प्रमदवर्णं । पुच्छि-
दव्वं किञ्चि अत्थि । पुच्छामि भवन्तं ।

राजा — छन्दतः ।

(क) एवं भवतु ।

(ख) दिट्ठघोषदिह आर्यपुत्रः ।

(ग) दिट्ठघा प्रकृतिस्थशरीर आर्यपुत्रः ।

(घ) भर्तृदारिके ! रुद्धा खलु स्मो वयम् । भर्तृदारिके ! साधुपाता पत्न्यामा
दृष्टिः ।

(ङ) एषा खलु महुकराणामविनयात् काशकुसुमरेणुना पतितेन सोदका मे
दृष्टिः ।

(च) जुज्यते ।

(छ) भो ! शून्यं सत्तिदं प्रमदवर्णम् । प्रष्टव्यं किञ्चिदस्ति । पुच्छामि मन्त्रम् ।

विदूषकः— (क) का भवदो पिआ, तद्वर्णि तत्तहोदी
वासवदत्ता इद्वर्णि पदुभावदी वा ।

राजा— किमिदानीं भवान् महति बहुमानसङ्कटे मां
म्यस्यति ।

पद्मावती— (ख) हळा ! जाविसे सङ्कटे निक्षिप्तो
अय्यउत्तो ।

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) (ग) अहं अ मन्दभाआ ।

विदूषकः— (घ) सेरं सेरं भणादु भवं । एका उवरदा,
अवरा असणिहिदा ।

राजा— न खलु मूयाम् । भवस्तु सुखरः ।

पद्मावती— (ङ) एताएण भणियं अय्यउत्तेण ।

विदूषकः— (च) भो ! सव्वेण सव्वामि, कस्स वि ण
आचक्खिस्सं । एसा सन्दह्हा मे जीह्हा ।

राजा— नोत्सहे सखे ! वक्कुम् ।

पद्मावती— (छ) अहो इमस्स पुरोभाइवा । एताएण
हिअअं ण जाणादि ।

(क) का भवतः प्रिया, तदानीं तत्रभवती वासवदत्ता इदानीं पद्मावती वा ।

(ख) हळा ! याद्यो सङ्कटे निक्षिप्त आत्मपुत्रः ।

(ग) अहं च मन्दभागी ।

(घ) स्तैरं स्तैरं भणतु भवान् । एकोपरता, अपरा असन्निहिता ।

(ङ) एतावता भणितमार्थपुत्रेण ।

(च) भो ! सर्वेण क्षणामि, कस्यापि नाख्यास्यामि । एसा सन्दह्हा मे जिह्वा ।

(छ) अहो अस्य पुरोभागेता । एतावता हृदयं न जानाति ।

विदूषकः — (क) किं ण भणादिं^१ मम । अणाचक्खिअ
इमादो सिळावट्ठआदो ण सक्कं एक्कपदं वि गमिदुं । एसो रुद्धो
अत्तभवं ।

राजा — किं बलात्कारेण ।

विदूषकः — (ख) आम, बलात्कारेण ।

राजा — तेन हि पश्यामस्तावत् ।

विदूषकः — (ग) पसीददु पसीददु भवं । वअस्सभावेण
साविदो, जदि सक्कं ण भणासि ।

राजा — का गतिः । श्रूयताम् ।

पद्मावती बहुमता मम यद्यपि रूपशीलमाधुर्यैः ।

वासवदत्ताख्यं न तु तावन्मे मनो हरति ॥ ४ ॥

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (घ) भोदु भोदु । विण्णं वेदणं
इमस्स परिखेदस्स । अहो अण्णाववासं पि एत्थ बहुगुणं
सम्पज्झइ ।

चेटी — (ङ) भट्टिदारिए । अदक्खिण्णो सु भट्टा ।

(क) किं न भणासि मम । अनाप्यायास्माच्छिञ्जणत्वाच्च शक्यमेकस्मिन्ममि
गन्तुम् । एष रुद्धोऽनभवान् ।

(ख) आम, बलात्कारेण ।

(ग) प्रसीदतु प्रसीदतु भवान् । यस्यस्यभावेन स्थापितः, यदि सत्यं न भणासि ।

(घ) भवतु भवतु । दत्तं वेतनमस्य परिखेदस्य । अहो अद्यावत्तावतोऽप्यत्र बहुगुणः
सम्पद्यते ।

(ङ) भट्टदारिके । अदाक्षिण्यः सख्यं भर्ता ।

पद्मावती — (क) हृत्वा! मा मा एवम् । सदविस्वणो एव
अप्यउत्तो, जो इदानीं वि अप्याए वासवदत्ताए गुणाणि
सुमरदि ।

वासवदत्ता — (ख) भद्रे! अभिजनस्त सदिशं मन्तिदं ।

राजा — उक्तं मया । भवानिदानीं कथयतु । का भवतः
प्रिया तदा वासवदत्ता, इदानीं पद्मावती वा ।

पद्मावती — (ग) अप्यउत्तो^१ पि वसन्तओ संवृत्तो ।

विदूषकः — (घ) किं मे विप्लविवेण । उभओ वि तत्त-
होदीओ मे बहुमदाओ ।

राजा — दैभेय! मामेवं बलाच्छ्रुत्वा किमिदानीं माभिभाषसे ।

विदूषकः — (ङ) किं मं पि बलात्कारेण ।

राजा — अथकिम्, बलात्कारेण ।

विदूषकः — (च) तेण हि ण सक्कं सोवुं ।

राजा — प्रसीदतु प्रसीदतु महाव्याघ्रणः । स्वैरं स्वैरमभि-
धीयताम् ।

(क) हृत्वा! मा मैवम् । सदाविष्य एकार्यपुत्रः, य इदानींमन्यार्याया वासवदत्ताया
गुणान् स्मरति ।

(ख) भद्रे! अभिजनस्य सदृशं मन्त्रितम् ।

(ग) आर्यपुत्रोऽपि वसन्तकः संवृतः ।

(घ) किं मे विप्लवपितेन । उभे अपि तत्रमबन्धौ मे बहुमते ।

(ङ) किं मामपि बलात्कारेण ।

(च) तेन हि न शक्यं श्रोतुम् ।

विदूषकः—(क) इदानीं सुणादु भवं । तत्तहोदी वासव-
दत्ता मे बहुमदा । तत्तहोदी पदुमावदी तरुणी वस्सणीआ अको-
वणा अणहङ्कारा मधुरवाआ सदक्खिण्णा । अअं च अवरो
महन्तो गुणो, सिणिद्धेण भोअणेण मं पञ्चुग्गच्छइ—कहिण्णु-
खु गदो अय्यवसन्तओ स्ति ।

वासवदत्ता—(ख) भोदु भोदु, वसन्तअ ! सुमरेहि वार्णि एवं ।

राजा—*भवतु भवतु वसन्तक ! सर्वमेतत् कथयिष्ये देव्यै
वासवदत्तायै ।

विदूषकः—(ग) अविहा वासवदत्ता । कहिं वासवदत्ता ।
चिरा खु उवरदा वासवदत्ता ।

राजा—(तत्रिपादश्च) एवम् । उपरता वासवदत्ता,

अनेन परिहासेन व्याक्षिप्तं मे मनस्त्वया ।

ततो वाणी तथैवेयं पूर्वाभ्यासेन निस्सृता ॥ ५ ॥

पद्मावती—(घ) रमणीओ खु कहाजोओ । णिसंसेण
विसंवादिवं ।

(क) इदानीं शृणोतु भवान् । तत्रभवता वासवदत्ता मे बहुमता । तत्रभवती
पद्मावती तरुणी दर्शनीया अकोपना अनहङ्कारा मधुरवाक् सदाक्षिण्या । अयं चाप-
रो महान् गुणः, सिद्धेन भोजनेन मां पञ्चगुच्छति—कुत्रगुल्लु गत आर्षवस-
न्तक इति ।

(ख) भवतु भवतु, वसन्तक ! स्मरेदानीमेतत् । मेतात् ।

(ग) अविहा वासवदत्ता । कुत्र वासवदत्ता । चिरात् खलुपरता वासवदत्ता ।

(घ) रमणीयः खलु कथापोगः । नृक्षंसेन विसंवादितम् ।

वासवदत्ता — (आत्मगतम्) (क) भोदु भोदु, विस्सत्यस्मि ।
अहो पिअं णाम ईविसं वअणं अप्पच्चक्खं सुणीअदि ।

विदूषकः — (ख) धारेदु धारेदु भवं । अणदिक्कमणीओ हि विही ।

राजा — न जानाति भवानवस्थाम् । कुतः,

दुःखं त्यक्तं बद्धमूलोऽनुरागः

स्मृत्वा स्मृत्वा याति दुःखं नवत्यम् ।

यात्रा त्वेषा यद् विमुच्येह धान्यं

प्राप्तानृण्य याति बुद्धिः प्रसादम् ॥ ६ ॥

विदूषकः — (ग) अस्सुपादकिळिण्णं ■ तत्तहोवो मुहं ।
जाव मुहोदअं आणेमि । (निष्क्रान्तः)

पद्मावती — (घ) अप्पे ! वण्णपट्ठन्तरिवं अय्यउत्तस्स मुहं ।
जाव णिक्कमम ।

वासवदत्ता — (ङ) एव्वं होदु । अहय चिट्ठ तुवं । उक्क-
ण्ठिदं भत्तारं उज्झिअ अजुत्तं णिग्गमणं । अहं एव्वं गमिस्सं ।

(क) भवतु भवतु, विश्रस्तास्मि । अहो मिथं नामेच्छा वचनमप्रत्यक्षं श्रूयते ।

(ख) धारयतु धारयतु भवान् । अनतिक्रमणीयो हि विधिः ।

(ग) अशुपातस्त्रिं सख्यं तत्रभवतो मुखम् । यावन्मुखोदफभानयाभि ।

(घ) आर्ये ! बाष्पपटलान्तरितमार्यपुत्रस्य मुखम् । यावन्निष्क्रामामः ।

(ङ) एवं भवतु । अथवा तिष्ठ त्वम् । उक्कण्ठितं भर्तृस्मुञ्जित्वापुक्तं निर्गम-
सम् । अहमेव गमिष्यामि ।

१. 'त' ख. पाठः. २. 'प्लङ्गलपटन्तरिवं' क. पाठः. ३. 'वि' क. पाठः. ४.

'अ' अ. पाठः. ५. 'व' क. पाठः.

चेटी — (क) सुदु अय्या भणावि । उवसण्डु दाव भट्टि-
वारिआ ।

पद्मावती — (ख) किंशुखु पविसामि ।

वासववस्ता — (ग) हला ! पविसै । (इत्युक्त्वा निष्क्रान्ता)
(पविश्य)

विदूषकः — (नङ्गिनीपञ्चैण । जलं गृहीत्वा) . (घ) ऐसा तच्छहोवी
पदुमावदी ।

पद्मावती — (ङ) अय्य वसस्तअ ! किं एव ।

विदूषकः — (च) एवं इव । इव एव ।

पद्मावती — (छ) भणादु भणादु अय्यो भणादु ।

विदूषकः — (ज) भोदि ! वावणीवेण ३ कासकुसुमरेणुणा
अक्खिणिपडिदेणै सस्सुपावं खु तच्छहोवो मुहं । ता गह्णदु होवी
इवं मुहोवअं ।

(क) सुदुर्ग्या भणति । उपसर्पत तावद् मर्तुदारिका ।

(ख) किंशुखलु पविसामि ।

(ग) हला । पविस ।

(घ) एवा तत्रभवती पद्मावती ।

(ङ) आर्य वसस्तक । किमेतत् ।

(च) एतदिदम् । इदमेतत् ।

(छ) भणतु भणतु वार्यो भणतु ।

(ज) भवति ! वातनीतेन काशकुसुमरेणुनाक्षिनिपतितेन साधुपाते सद्यः तत्रभव-
तो मुखम् । तद् गृह्णतु मदतीर्षं मुखोदकम् ।

१. 'किं' क. पाठः. २. 'स' । (नि) क. पाठः. ३. 'ज' क. पाठः. ४. 'देव' क. पाठः. ५. 'कः-भोदि' ए' क. पाठः. ६. 'य अस्सुपावकिलिप्पे खु' क. पाठः. ७. 'भो' क. पाठः.

पद्मावती — (क) अहो सदास्त्रिषण्णस्स जणस्स परिजैणो
वि सदास्त्रिषण्णो एव्व होवि । (वेपथु) जेदु अय्यउत्तो । इदं
मुहोदअं ।

राजा — अये पद्मावती । (अपवार्य) वसन्तक ! किमिवम् ।

विदूषकः — (कण्ठे) (ल) एव्वं विअ ।

राजा — साधु वसन्तक ! साधु । (आवश्य) पद्मावति !

आस्यताम् ।

पद्मावती — (ग) जं अय्यउत्तो आणवेदि । (तपस्विसति)

राजा — पद्मावति !

शैरच्छशाङ्कुगैरेण वाताविरेण मामिनि ! ।

काशपुथलवेनेदं साश्रुपातं मुखं मम ॥ ७ ॥

(आलम्पतम्)

इयं बाला नवोद्गाहा सत्यं श्रुत्वा व्यथां व्रजेत् ।

कामं धीरस्यभावेयं स्त्रीस्वभावस्तु कातरः ॥ ८ ॥

विदूषकः — (घ) इदं तच्चहोदो मज्झराअस्स अवरङ्ककाळे

(क) अहो सदास्त्रिषण्णस्स जणस्स परिजैणोऽपि सदास्त्रिषण्ण एव मयति । जपत्वा-
र्यपुत्रः । इदं मुहोदकम् ।

(ल) एवमिव ।

(ग) यदार्थपुत्र आह्वापयति ।

(घ) इदं तत्रभवतो मज्झराअस्यापराङ्ककाळे मयन्तामयतः कृत्वा मुहोदक-
नद-

१. 'अ' क. पाठः. २. 'वि' । विदूषकः— जेदु अयं । पद्मावती — जेदु अय्यउत्तो । रा.
क. पाठः. ३. 'त(ज)य्य' क. पाठः. ४. 'यती' क. पाठः.

भवन्तं अग्राहो करिअ सुहिज्जणदंसणं । सत्कारो हि णाम सत्का-
रेण पडिच्छिवो पीदि उप्पावेदि । ता उट्ठेवु दाव भवं ।

राजा — बाढम् । प्रथमः कल्पः । (उत्थाप)

गुणानां वा विशालानां सत्काराणां च नित्यशः ।

कर्तारः सुलभा लोके विज्ञातारस्तु दुर्लभाः ॥ ९ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

चतुर्थोऽङ्कः ।

ईदम् । सत्कारो ■ नाम सत्कारेण प्रतीहः प्रीतिमुत्पादयति । तदुपिष्ठं तावद्
भवान् ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति पद्मिनिका)

पद्मिनिका—(क) महुअरिए ! महुअरिए ! आअच्छ दाद सिग्घं ।
(प्रविश्य)

मधुकरिका — (ख) हळा ! इअप्पि । किं करीअदु ।

पद्मिनिका — (ग) हळा ! किं ण जानासि तुवं भट्टिदा-
रिआ पदुमावदी सीसवेदणाए दुक्खविदे ति ।

मधुकरिका — (घ) हळि ।

पद्मिनिका — (ङ) हळा ! गच्छ सिग्घं, अर्य्यं आवन्तिअं
सहावेहि । केवलं भट्टिदारिआए सीसवेदणं एव णिवेदेहि ।
तवो सअं एव आगमिस्सदि ।

मधुकरिका — (च) हळा ! किं सा करिस्सदि ।

पद्मिनिका — (छ) सा हु दाणिं महुराहि कहाहि भट्टिदा-
रिआए सीसवेदणं विणोदेदि ।

(क) मधुकरिके । मधुकरिके । आगच्छ तवच्छात्रम् ।

(ख) हळा ! इमस्मि । किं कियताम् ।

(ग) हळा ! किं ण जानासि त्वं भर्तृदरिका पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखितेति ।

(घ) हा धिक् ।

(ङ) हळा ! गच्छ शीर्षमार्यामावन्तिकां शम्भय । केवलं भर्तृदारिकायाः शीर्षवेद-
नामेव निवेदय । ततः स्वयमेवागमिष्यति ।

(च) हळा ! किं सा करिष्यति ।

(छ) सा स्वलिदानीं मधुरामिः कथामिः भर्तृदारिकायाः शीर्षवेदनां विमोदयति ।

१. 'क'—'किं' ख. पाठः. २. 'स्व' ख. पाठः. ३. 'दा' ख. पाठः. ४. 'प्यं' क.
पाठः. ५. 'अ' ख. पाठः. ६. 'नि' क. पाठः.

मधुकरिका — (क) जुज्झइ । कहिं सअणीयं रहइं भट्टि-
दारिआए ।

पद्मिनिका — (ख) समुद्रगिहके किळं सय्यासिण्णा । गच्छ
वाणि तुवं । अहं वि भट्टिणो णिवेदणस्थं अय्यवसन्तअं
अण्णोसामि ।

मधुकरिका — (ग) एवं होउ । (निष्क्रान्ता)

पद्मिनिका — (घ) कहिं वाणि अय्यवसन्तअं पेक्खामि ।

(सतः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः — (ङ) अज्जं खु देवीविओअविहुरस्स तत्त-
होवो वञ्छराअस्स पडुमावदीपाणिग्गहणसमीरिअस्स अञ्चन्त-
सुहावहे मङ्गळोसवे मदणमिदाहो अहिअदरं वड्डइ । (पद्मिनिकां
विलोक्य) अयि पडुमिणिआ । पडुमिणिए ! किं ■ वत्तंवि ।

(क) जुज्झते । जुज्झ शयनीयं रक्षितं भर्तृदारिकायाः ।

(ख) समुद्रगृहके किञ्च शय्यास्तानां । गच्छेदानीं त्वम् । भद्रमपि भर्तुं निवे-
दनार्थमर्थवसन्तकमन्वेये ।

(ग) एवं भवतु ।

(घ) कुत्रेदानीमर्थवसन्तकं मेले ।

(ङ) अथ खलु देवीवियोगविधुरस्य तत्रभवतो वात्सराजस्य पद्मावतीपाणिग्रहण-
समीरितस्याचन्तसुहावहे मङ्गलोत्सवे मदनामिदाहोऽधिकतरं वर्धते । अयि पद्मिनिका ।
पद्मिनिके । किमिह वर्तते ।

१. 'स अस्तिण्णा' क. पाठः. २. 'अ वि हु देवीविओअविहुराविअस्स' क. पाठः.
३. 'आजमानो अथ' क. पाठः. ४. 'हे वसन्तकमोक्षममय' क. पाठः. ५. 'वरो'
क. पाठः. ६. 'इ । (विलोक्य) पडुमणिआ !' क. पाठः. ७. 'इति ?' क. पाठः.

पद्मिनिका — (क) अव्य ! वसन्त ! किं न जानासि
तुवं भट्टिदारिआ पदुमावदी सीसवेदणाए दुःखाविदेहि ।

विदूषकः — (ख) भोदि ! सच्चं न जानामि ।

पद्मिनिका — (ग) तेन हि भट्टिणो णिवेदेहि नं । जाव अहं
वि सीसाणुळेवणं तुवारेमि ।

विदूषकः — (घ) कहिं सअणीअं रइदं पदुमावदीए ।

पद्मिनिका — (ङ) समुदगिहके किल सय्यत्तिण्णा ।

विदूषकः — (च) गच्छदु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो
णिवेदइस्सं ।

(निष्क्रान्तौ)

(प्रवेशकः)

(शतः प्रविशति राजा)

राजा —

श्लाघ्यामवन्तिनृपतेः सदृशीं तनूजां

कालक्रमेण पुनरागतदारभारः ।

(क) आर्वे ! वसन्त ! किं न जानासि त्वं भट्टिदारिका पद्मावती शीसवेदनाया
दुःखितेति ।

(ख) भवति ! सद्यं न जानामि ।

(ग) तेन हि सर्वे निवेदयन्ताम् । यावदहमपि शीर्षानुलेपनं स्वयामि ।

(घ) कुत्र शयनीयं रक्षितं पद्मावत्याः ।

(ङ) समुद्रगृहके किल शय्यास्तीर्णा ।

(च) गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवते निवेदयिष्यामि ।

१. 'दे' क. पाठः.

२. 'हि सिर्ष' भ' ख., पाठः.

३. 'दि । अ' ख., पाठः.

४. 'नि' क. पाठः.

लाघाणके हुतवहेन हुताङ्गयष्टिं

तां पद्मिनीं हिमहतामिव चिन्तयामि ॥ १ ॥

(प्रविश्य)

विदूषकः — (क) तुवरदु तुवरदु दाव भवं ।

* राजा — किमर्थम् ।

विदूषकः — (ख) तत्तहोवी पदुमाववी †सीसवेवणाए
दुक्खाविदा ।

राजा — कैवमाह ।

विदूषकः — (ग) पदुमिणिआए कहिवं ।

राजा — भोः ! कष्टं,

रूपश्रिया समुदितां शुणतश्च युक्तां

लब्ध्वा प्रियां मम तु नन्द इवाप शोकः ।

‡पूर्वाभिषातसदजोऽप्यनुभूतदुःखः

पद्मावतीमपि तथैव समर्थयामि ॥ २ ॥

अथ कस्मिन् प्रवेशे वर्तते पद्मावती ।

विदूषकः — (घ) समुदगिहके किळ सध्यात्तिण्णा ।

(क) त्वरतां त्वरतां तावद् भवान् ।

(ख) तत्रभवती पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखिता ।

(ग) पद्मिनिकया कथितम् ।

(घ) समुद्रगृहके किञ्च धन्यास्तीर्णा ।

१. 'मि' क. पाठः.

* 'राजा' इत्यादि 'इ' इत्यन्तं क. पुस्तके द्रष्टव्यम् । † 'सीसवेवणाए' (१) इति क.
पुस्तके दृश्यते । ‡ पूर्वाभिषातसदजोऽपि अत्रवर्तमानपूर्वाभिषातमौल्यमौल्यः ।

राजा — तेन हि तस्य मार्गमादेशय ।

विदूषकः — (क) एदु एदु भवं ।

(उभौ परिक्रामतः)

विदूषकः — (ख) इदं समुद्रगिहकं । पविसदु भवं ।

राजा — पूर्वं प्रविश ।

विदूषकः — (ग) भो ! तह । (प्रविश्य) अविहा चिद्वदु चिद्वदु
दाव भवं ।

राजा — किमर्थम् ।

विदूषकः — (घ) एतो खु वीवप्पभावसूदरूपो वसुधातले
परिवर्तमानो अञ्जं काओदरो ।

राजा — (प्रविश्यादलोक्ष्य सस्मितम्) अहो सर्पव्यक्तिर्वैधेयस्य ।

ऋज्वायतौ च मुखतोरणलोलमाला

अष्टा क्षितौ त्वमयगच्छसि मूर्ख ! सर्पम् ।

मन्दानिलेन निशि या परिवर्तमाना

किञ्चित् करोति भुजगस्य विधेष्टितानि ॥ १ ॥

विदूषकः — (निरुध्य) (ङ) सुदु भवं भणादि । ण दु अञ्जं

(क) एतेतु भवान् ।

(ख) इदं समुद्रगिहकम् । प्रविशतु भवान् ।

(ग) भो ! तथा । अविहा चिद्वदु चिद्वदु तावद् भवान् ।

(घ) एष सङ्ग दीपप्रभावसूचितरूपो वसुधातले परिवर्तमानोऽयं काकोदरः ।

(ङ) सुदु भवान् भणति । न खल्वयं काकोदरः । तत्रभवती पद्मावतीहागव्य
निर्गता भवेत् ।

काजोअरो । (अविस्त्रावलोभ्य) तत्तहोदी पढुमावदी इह आअ-
च्छिअ णिग्गवा भवे ।

राजा — वयस्य । अनागतया भवितव्यम् ।

विदूषकः — (क) कहं भवं जाणावि ।

राजा — किमत्र ज्ञेयम् । पश्य,

शय्या नावनता तथास्तृतसमा न व्याकुलप्रच्छदा
न छिष्टं हि *शिरोपधानममलं शीर्षाभिघातौषधैः ।
रोगे दृष्टिथिलोभनं जनयितुं शोभा न काचित् कृता
प्राणी प्राप्य रुजो पुनर्न शयनं शीघ्रं स्वयं मुञ्चति ॥ ४ ॥

विदूषकः — (ख) तेण हि इमस्सि सय्याए सुहुचअं उअ-
विसिअ तत्तहोदि पडिवालेदु भवं ।

राजा — बाढम् । (उपवेश्य) वयस्य । निद्रा मां बाधते ।
कथ्यतां काचित् कथा ।

विदूषकः — (ग) अहं कहइस्सं । होन्ति करेदुं अत्तभवं ।

राजा — बाढम् ।

(क) कथं भवान् जानाति ।

(ख) तेन शय्यायां शय्यायां सुहृत्कमुपविश्य सप्रभवती प्रतिपालयतु भवान् ।

(ग) अहं कथयिष्यामि । इह कृतिं करोत्वन्नभवान् ।

१. 'अ' ख. पाठः. २. 'अनिवि' ख. पाठः. ३. 'हु दत्त अ' ख. पाठः. ४.
'कन्धतः' ख. पाठः.

* शिरस्य शीर्षस्य उपधानं शिरोपधानम् । "शिरोवाची शिरोऽधन्तो रजोवाची रजस्तक ।
विचर्क्य शिरान् शीर्षिः, इति कण्ठमुखात्कार उक्तम्" इत्यमरटीकावर्तमानम् ।

विदूषकः—(क) अस्ति णअरी उज्जङ्गी णाम । तर्हि^१
अहिअरमणीआणि उदअण्णणाणि वत्तन्ति किळ ।

राजा—कथमुज्जयिनी नाम ।

विदूषकः—(ख) जइ अणभिप्पेदा एसा कहा, अण्णं
कहइस्सं ।

राजा—यस्य ! न खलु नाभिप्रेतैषा कथा,

स्मराम्यवन्त्याधिपतेः सुतायाः

प्रस्थानकाले स्वजनं स्मरन्त्याः ।

माणं प्रवृत्तं नयनान्तलम्

स्नेहान्ममैवोरसि पातयन्त्याः ॥ ५ ॥

अपिच,

बहुशोऽप्युपदेशेषु यया मामीक्षमाणया ।

हस्तेन स्रस्तकोणेन कृतमाकाशवादितम् ॥ ६ ॥

विदूषकः—(ग) अण्णं^२ कहइस्सं । अस्ति णअरं बल्लदत्तं
णाम । तर्हि किळ राजा कंप्पिळ्ळो णाम ।

राजा—किमिति किमिति ।

विदूषकः—(घनस्तदेव पठति)

(क) अस्ति नगर्पुज्जयिनी नाम । तत्राधिकरमणीयान्पुष्पहागानि वर्तन्ते किळ ।

(ख) ययनाभिप्रेतैषा कथा, अन्यां कथयिष्यामि ।

(ग) अन्यां कथयिष्यामि । अस्ति नगरं बल्लदत्तं नाम । तत्र किळ राजा कम्पि-
ल्लो नाम ।

१. 'हि किळ अ' क. पाठः. २. 'विज्जाणि' ल. पाठः. ३. 'न' ख. पाठः. ४.
'वि' क. पाठः.

राजा — सुखे ! राजा ब्रह्मवत्सः, नगरं काम्पित्यमित्य-
भिधीयताम् ।

विदूषकः — (क) किं राजा ब्रह्मवत्सो, नगरं कं पिच्छं ।

राजा — एवमेतत् ।

विदूषकः — (ख) तेन हि सुहुत्तञ्चं पडिवाळेदु भवं,
जाव ओङ्गुगञ्चं कस्सिं । राजा ब्रह्मवत्सो, नगरं कं पिच्छं ।
(इति ब्रह्मवत्सोऽपि पडिवा) इदानीं सुणादु भवं । अयि सुत्तो अत्त-
भवं । अविसीवळा इअं वेळा । अत्तणो पाकरञ्चं गद्धिअ
आअमिस्सं । (निष्क्रान्तः)

(सतः प्रविशति वासवदत्ता आश्रितिकपत्रवेणु, चेटी च)

चेटी — (ग) एदु एदु अय्या । दिदं सु भट्टिदमिअं
सीसवेदणाए दुक्खविदा ।

वासवदत्ता — (घ) कहिं सअणीअं रद्धं पदुमावदीए ।

चेटी — (ङ) समुदगिहके किळ सव्वैत्तिण्णा ।

(क) किं राजा ब्रह्मवत्सः, नगरं काम्पित्यम् ।

(ख) तेन हि सुहृत्तञ्चं प्रतिपालयन् भवान्, पत्रवेणुवत्सं कम्पयामि । राजा ब्रह्म-
वत्सः, नगरं काम्पित्यम् । इदानीं शृणोतु भवान् । अयि सुतोऽत्र भवान् । अतिशीत-
त्वे वेळा । आत्मनः प्राकरञ्चं गृहीत्व गमिष्यामि ।

(ग) एवमेवार्थः । इदं चन्द्र भट्टदामिका शीर्षवेदनया दुःखिता ।

(घ) कुत्र रायनीयं उचितं कर्मावस्थाः ।

(ङ) समुद्रगङ्गे किञ्च शय्यास्तीर्णा ।

१. 'ब न जा' क. पाठः. २. 'स पडिवा' क. पाठः. ३. 'द १ ई न' क.
पाठः. ४. 'सा के' क. पाठः. ५. 'जा पडुमवदी पी' क. पाठः. ६. 'स रद्धि' क.
क. पाठः. ७. 'ज्या मि' क. पाठः.

वासवदत्ता — (क) तेण हि अभादो याहि^१ ।

(उभे परिक्रामतः)

चेटी — (ख) इदं समुद्रगिहकं । पविसदु अय्या । जाव
अहं वि सीसाणुलेयणं तुवारेमि । (निष्क्रान्ता)

वासवदत्ता — (ग) अहो अकरुणा खु इस्सरा मे ।
विरहपय्युस्सुअस्स अय्यउत्तस्स विस्समत्थाणभूवा इअं पि णाम
पदुमावदी अस्सत्था जादा । जाव पविसामि । (प्रविश्यावलोक्य)
अहो परिजणस्स पमादो । अस्सत्थं पदुमावदि केवलं दीयस-
हाअं करिअ परित्तजदि । इअं पदुमावदी ओसुत्ता । जाव उव-
विसामि । अहवा अण्णासणपरिग्राहेण अप्पो विअ सिणेहो
पडिभादि । ता इमस्सि सय्याए उवविसामि । (उपविश्य)
किंणुहु एवाए सह उयविसन्तीए अज्ज पक्खादिदं विअ मे
हिअअं । दिट्ठिआ अयिच्छिण्णसुहणिसासा । णिळ्वुत्तरो-
आए होवन्नं । अहव एअदेससंविभाअदाए सअणीअस्स सु-
एदि मं आलिङ्गेहि त्ति । जाव सइस्सं । (शयनं नाटयति)

(क) तेन क्षमते याहि ।

(ख) इदं समुद्रगिहकम् । प्रविश्यावर्षा । यावच्छ्रमपि शार्पानुत्तेपनं स्वयामि ।

(ग) अहो अकरुणाः खल्वीश्वरा मे । विरहपर्युत्सुकस्यार्यपुत्रस्य विश्वमस्थानभू-
तेष्वपि नाम पद्मावत्यवस्था जाता । यावत् प्रविशामि । अहो परिजनस्य प्रमादः ।
अवस्थं पद्मावतीं केवलं दीयसहार्वा कृपया परिम्रजति । इयं पद्मावत्यवसुता ।
यावदुपविशामि । अथशान्धातनपरिग्रहेणास्य इव कोहः प्रसिभाति । तदस्यां शय्याया-
मुपविशामि । किंतुतलेतेषां सहोपविशन्त्या अयं प्राज्ञदितमिव मे हृदयम् । दिष्टयावि-
च्छिन्नसुखनिःश्वासा । निवृत्तरोमया भवितव्यम् । अथवैकदेशसंविभागतया शय-
नीयस्य सूचयति मामालिङ्गेति । यावच्छायिष्ये ।

१. 'हि । ने' ख. पाठः. २. 'सिक्ताणु' ख. पाठः. ३. 'मम वि' ख. पाठः.

४. 'व' क. पाठः.

राजा — (स्वप्नावृत्ते) हा वासवदत्ते !

वासवदत्ता — (सहस्रोत्थाय) (क) हं अय्यउत्तो, ण हे पटुमा-
वदी । किंणुखु दिट्ठहि । महन्तो खु अय्यजोअन्धराअणस्स
पडिण्णाहारो मम वंसणेण णिप्फळो संयुत्तो ।

राजा — हा अवन्तिराजपुत्रि !

वासवदत्ता — (ख) दिट्ठिआ सिद्धिणाअवि खु अय्यउत्तो ।
णै एत्थ को (न्धिअवि) जणो । जाव सुहुत्तअं चिट्ठिअ दिट्ठि
हिअअं चं तोसेमि ।

राजा — हा प्रिये ! हा प्रियशिष्ये ! देहि मे प्रतिवचनम् ।

वासवदत्ता — (ग) आळवामि भट्टा ! आळवामि ।

राजा — किं कुपितासि ।

वासवदत्ता — (घ) णहि णहि, वुक्खिअवप्पि ।

राजा — यैष्यकुपिता, किमर्थं नाल्लुक्कूर्ता ।

वासवदत्ता — (ङ) इदो वरं किं ।

(क) इन् आर्यपुत्रः, न खलु पचावती । किञ्चुखलु दृष्टास्मि । महान् स्वस्वा-
र्थयौगन्धरायणस्य प्रतिज्ञामारो मम दर्शनेन मिष्कलः संयुतः ।

(ख) दिष्टया स्वप्नावृत्ते स्वस्वार्थपुत्रः । नात्र कोऽपि जनः । यावन्मुहूर्तकं स्थित्वा
धट्टि इदं च तोषयामि ।

(ग) आळपामि भर्तः ! आळपामि ।

(घ) नहि नहि, वुःखितास्मि ।

(ङ) इतः परं किम् ।

१. 'ख' ख. पाठः. २. 'आवन्तिराज'—'क. पाठः. ३. 'ण सु ए' ख. पाठः. ४. 'को
अ' क. पाठः. ५. 'अ' ख. पाठः. ६. 'आवन्तिराज'—'क. पाठः. ७. 'अप्यपि कु'
ख. पाठः. ८. 'तस्मि'—'ख. पाठः.

राजा — किं विरहिकां स्मरसि ।

वासवदत्ता — (सरोपम्) (क) आ अवेहि, इहावि विरहिआ ।

राजा — तेन हि विर(वि?)हि)कार्थं भवतीं प्रसादयामि ।

(हस्तौ प्रसारयति)

वासवदत्ता — (ख) चिरं ठिदस्मि । को वि मं पेक्खे ।
ता गमिस्सं । अह्व, सँय्यावळम्बिअं अव्यउत्तस्स हत्थं सअ-
णीए आरोविअ गमिस्सं । (तथा कृत्वा निष्क्रान्ता)

राजा — (सहस्रोत्थाय) वासवदत्ते ! तिष्ठ तिष्ठ । हा धिक् ।

निष्क्रामन् सम्भ्रमेणाहं द्वारपथेन ताडितः ।

ततो व्यक्तं न जानामि भूतार्थोऽयं मनोरथः ॥ ७ ॥

(प्रविश्य)

विदूषकः — (ग) अह पडिबुद्धो अत्तभवं ।

राजा — वयस्य ! प्रियमाधेदये, * धर्तं खलु वासवदत्ता ।

विदूषकः — (घ) अविहा वासवदत्ता । कहिं वासवदत्ता ।

चिरा खु उयरवा वासवदत्ता ।

(क) आ अवेहि, इहावि विरहिता ।

(ख) चिरं स्थितास्मि । कोऽपि मां प.येत् । तद् गमिष्यामि । अथवा, सय्याव-
लम्बितमार्धपुत्रस्य हस्तं दायनीयं आरोप्य गमिष्यामि ।

(ग) अयि प्रतिबुद्धोऽवभवान् ।

(घ) अविहा वासवदत्ता । कुत्र वासवदत्ता । चिरात् खलुवता वासवदत्ता ।

१. 'चित्ता इम' क. पाठः. २. 'ता म' क. पाठः. ३. 'ता म' क. पाठः.
४. 'पय्याविल्लिगिदं अ' अ. पाठः. ५. 'पञ्चोर' क. पाठः. ६. 'ति' क. पाठः.
७. 'मा' क. पाठः. ८. 'ते वा' क. पाठः. ९. 'आ वासवदत्ता । राजा' क. पाठः.

* प्रियतमस्त्वर्थः ।

राजा — वयस्य ! मा मैवम् ,

शय्यायामवसुप्तं मां बोधयित्वा सखे ! गता ।

दग्धेति श्रुता पूर्वं वञ्चितोऽस्मि रुमण्वता ॥ ८ ॥

विदूषकैः — (क) अविहा असम्भावणीयं एव न । आ
उदअण्णोणसक्कित्तणेण तत्तहोविं चिन्तअन्तेण सा सिद्धिणे
विद्धा भवे ।

राजा —

यदि तावदयं स्वप्नो धन्यमप्रतिबोधनम् ।

अथायं विभ्रमो वा स्याद् विभ्रमो ह्यस्तु मे चिरम् ॥ ९ ॥

विदूषकः — (ख) मा दाणि भवं ऐत्ताणं ओहत्तिअं काहुं ।
किन्तु इमस्सि राअउळे अवन्तिसुन्दरी णाम जक्खिणी पडिब-
सदि । सा तुए विद्धा भवे ।

राजा — न न,

स्वप्नस्यान्ते त्रिबुजेन नेत्रविप्रोषिताक्षनम् ।

आरिभ्रमपि रक्षन्त्या दृष्टं वीर्यलोकं मुखम् ॥ १० ॥

अपिच वयस्य । पश्य पश्य,

(क) अविहा असम्भावनीयमेतत् न । आ उदअण्णोणसक्किर्तिनेन तत्रभवती चिन्तयता
सा स्वप्ने दृष्टा भवेत् ।

(ख) मेदानीं भवानात्मानमवहसितं कर्तुम् । किन्तुस्मिन् राजकुलेऽवन्तिसुन्दरी
नाम यक्षिणी पतिवसति । सा न्वया दृष्टा भवेत् ।

योऽयं सन्त्रस्तया देव्या तया बाहुर्निपीडितः ।

स्वप्नेऽप्युत्पन्नसंस्पर्शो रोमहर्षं न मुञ्चति ॥ ११ ॥

विदूषकः—(क) मा दाणि भवं अणत्वं चिन्तिअ । एवु
एवु भवं । चउस्ताळं पधिसामो ।

(प्रविश्य)

काञ्चुकीयः—जयत्यार्यपुत्रः । अस्माकं महाराजो दर्शको
भवन्तमाह—एष खलु भवतोऽमात्यो दमण्वान् महता बलस-
मुदयेनोपयातः खस्वारणिमभिघातयितुम् । तथा हस्त्यश्वरथपदा-
त्तानि मामकानि विजयाङ्गानि सन्नद्धानि । तदुत्तिष्ठतु भवान् ।
अपिच,

भिन्नास्ते रिपवो भवदुणरताः पौराः समाश्वासिताः

पार्ष्णीं चापि* भवैत्प्रयाणसमये तस्या विधानं कृतम् ।

यद्यत् साध्यमरिप्रमाथजननं तत्तन्मयानुष्ठितं

तीर्णा चापि बलैर्नदी त्रिपथगा घत्साश्च हस्ते तव ॥ १२ ॥

राजा—काढम् । अयमिदानीम्,

(क) मेदानीं भवाननर्थं चिन्तयित्वा । एरवेहु भवान् । चतुःशाळं मविशावः ।

१. 'ति' । प्रवि' क. पाठः. २. 'रि' क. पाठः. ३. 'म' । ४. 'क' पाठः. ४. 'न' । 'भि' क.
पाठः. ५. 'वान्' अ' क. पाठः. ६. 'आ-अ' क. पाठः.

* 'चापि' इत्यस्य द्वावे 'आपि' इत्येव पाठः स्यात् । अथास्यतः पार्ष्णीकादिरपेक्षितानेन वा-
क्येन प्रतिपाद्यते । श्रीलिंगोऽपि पार्ष्णीकान्द्रोऽस्ति । ततः 'कृषिकारादप्येन' इति अपि पार्ष्णी-
कान्द्रोऽपि भवति । 'पार्ष्णीर्यापि' इत्येव वा पाठो भवेत् ।

उपेत्य नागेन्द्रतुरङ्गतीर्णे
 तमारुणि दारुणकर्मदक्षम् ।
 विकीर्णघाणोग्रतरङ्गभङ्गे
 महार्णवामे युधि* नाशयामि ॥ १३ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

पञ्चमोऽङ्कः ।

१. 'यः' स. पाठः.

* अस्मादेव प्रयोगात् युष्मद्भवः पुंस्त्वपि इष्टव्यः । संयच्छम्भवत् । संयच्छम्भवाश्मायां हि
 अमरटीकासर्वस्वकार आह — "त्वेति संयत्युत्तमगीरदे" इति दक्षिणा पुमान् संयत् मनुष्यः
 इति ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति काम्बुकीयः)

काम्बुकीयः — क इह भोः ! रत्नतोरणद्वारमश्म्यं कुर्वते ।

(प्रविश्य)

प्रतीहारी — (क) अय्य ! अहं विजया । किं करीअदु ।

काम्बुकीयः — भवति ! निवेद्यतां निवेद्यतां वत्सराज्यलौ-
भप्रवृद्धोदयायोदयनाथ — एष खलु महासेनस्य सकाशाद्
रैभ्यसगोत्रः काम्बुकीयः प्राप्तः, तत्रभवत्या चाङ्गरवत्या प्रेषितार्यो
वसुधरा नाम दासवदन्ताभात्री च प्रतीहारमुपस्थिता इति ।

प्रतीहारी — (क) अय्य ! अदेशकालो पछिहारस्स ।

काम्बुकीयः — कथमदेशकालो नाम ।

प्रतीहारी — (ग) सुणादु अय्यो । अज्ज भट्ठिणो (सुसि)-
य्योमहाप्पासादगदेष केण वि वीणा वादिदा । तं च सुणिअ
भट्ठिणा भणिअं — पोसवदीए सहो विअ सुणीअदि चि ।

काम्बुकीयः — ततस्ततः ।

(क) आर्य ! अहं विजया । किं कियताम् ।

(ख) आर्य ! अदेशकालः प्रतिहारस्य ।

(ग) श्रुणुत्वार्थः । अथ भर्तुः दाम्प्यामहाप्पासादगतेन केनापि वीणा वादिता । तां
च श्रुत्वा भर्ता भणितं श्रोयन्त्याः दाम्द इव श्रूयते इति ।

-
१. 'काश्चनतो' ख. पाठः. २. 'यः - विजय !' 'ने' ख. पाठः. ३. 'लो' ख. पाठः.
४. 'वि' ख. पाठः. ५. 'वि' ख. पाठः. ६. 'गा' ख. पाठः. ७. 'वामुष्मदा' ख. पाठः.
८. 'अ भणि' ख. पाठः.

प्रतीहारी — (क) तदो तहिं गच्छिअ पुच्छिदो — कुदो इमाए वीणाए आगमो सि । तेण भणिअं — अहोहिं णम्मदा-
तीरे कोय्यगुम्मळगा दिट्ठत्ति । जइ प्पओअणं इमाए, उव-
णीअहु भट्ठिणत्ति । तं च उवणीवं अक्के करिअ मोहं गदो
मट्ठा । तदो मोहप्पच्चागदेण *धप्फपय्याउ(लेण मुच्छूहण?)
भट्ठिणा भणिअं — दिट्ठासि घोसवदि ! सा हु ण दिस्सदि सि ।
अय्य ! ईदिसो अणवसरो । कहं णिवेदेमि ।

काञ्चुकीयः — भवति ! निवेद्यताम् । इदमपि तदाश्रय-
मेव ।

प्रतीहारी — (ख) अय्य ! इअं णिवेदेमि । एसो मट्ठा (सुत्त)
प्यामहप्पासादादो ओवरइ । ता इह पव्व णिवेदइस्सं ।

काञ्चुकीयः — भवति ! तथा ।

(वमौ निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भः ।

(क) ततस्तत्र गत्वा पृष्ठः — कुतोऽस्या वीणाया आगम इति । तेन भणितम् —
अस्माभिर्मर्मदातीरे (कोय्य?) गुम्फलगा दृष्टेति । यदि प्रयोजनमनया, उपनीयतां मनेति ।
■ चोपनीयतामहे कृत्वा मोहं गतो भर्ता । ततो मोहप्रत्यागतेन बाध्यपर्याकुलोन्मूलमु-
त्थेन मर्त्ता भणितं — दृष्टासि चोपयति । ■ खलु न इत्यत इति । आर्य ! ईदृशो-
ऽनवसरः । कथं निवेदयामि ।

(ख) आर्य ! इयं निवेदयामि । एव भर्ता सध्यामहमासादादवतरति । तद्विहैव
निवेदयिष्यामि ।

१. 'जो' ख. पाठः. २. 'रविद' क. पाठः. ३. 'दि' ख. पाठः. ४. मि । (निष्क्र-
न्ता) मिथवि' ख. पाठः.

* 'लेणमुच्छूहण' इत्यस्य स्थले 'लोणमुत्तुहेन' इति पठनीयं भाति । यत्र पर्याकुलोन्मूल-
मुत्तुहेन' इति च संस्कृतं समप्रत्ययस्य बोद्धव्यम् ।

(सप्तः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

राजा —

श्रुतिमुखनिनवे ! कथं नु देव्याः
 स्तनयुगले जघनस्थले च सुप्ता ।
 विद्वग्गणरजोविकीर्णदण्डा
 प्रतिभयमध्युषितास्यरण्यवास्तम् ॥ १ ॥

अपिच, अस्मिन्धासि घोषवति ! या तपस्विन्या न स्मरसि,
 श्रोणीसमुद्बुद्धनपार्श्वनिपीडितानि
 स्वैवस्तनान्तरमुखान्मुपगृहीतामि ।
 उद्दिश्य मां च विरहे परिदेवितानि
 वाद्यान्तरेषु कथितानि च सस्मितानि ॥ २ ॥

विदूषकः — (क) अलं दाणि भवं अविमत्तं सन्तप्पिअ ।

राजा — वयस्य । मा मैवं,

चिरप्रसुतः कामो मे वीणया प्रतिबोधितः ।

तां तु देवीं न पश्यामि यस्या घोषवती प्रिया ॥ ३ ॥

असन्तक । शिल्पिजनसकाशात्मवयोगा घोषवतीं कृत्वा शीघ्र-
 मानय ।

विदूषकः — (ख) जं भवं आणवेदि । (वीणां गृहीत्वा निष्क्रान्तः)

(क) अलभिदानीं भवानतिमात्रं सन्तप्य ।

(ख) यद् भवानाज्ञापयति ।

१. 'वज्रमधुतो' (१) ख. पाठः. २. 'खे' क. पाठः. ३. 'वे' ख. पाठः. ४. 'दि'।
 नि' ख. पाठः.

(प्रविश्य)

प्रतीहारी — (क) जेदु भट्टा । एसो खु महासेनस सआ-
सादो रम्भसगोत्तो कञ्जुईओ देवार्हे अङ्गारवदीए पोसदा
अय्या वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधत्ती अ पडिहारं उवडिदा ।

राजा — तेन हि पद्मावती तावदाह्वयताम् ।

प्रतीहारी — (ख) जं भट्टा आणवेदे । (निष्क्रान्ता)

राजा — किन्तुखलु एषिप्रमिदानीमयं वृत्तान्तो महासेनेन
विवितः ।

(ततः प्रविशति पद्मावती सपरिवारा)

प्रतीहारी — (ग) एदु एदु भट्टिदारिआ ।

पद्मावती — (घ) जेदु अय्यउत्तो ।

राजा — पद्मावति ! किं श्रुतं महासेनस्य सकाशाद् रैभ्य-
सगोत्रः काञ्जुकीयः प्राप्तस्तत्रभवत्या व्याङ्गारवत्या प्रेपितार्या
वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधत्ती च प्रतिहारमुपस्थिताविति ।

पद्मावती — (ङ) अय्यउत्स ! पिअं मे णादिकुलस्य कुसळ-
वृत्तन्तं सोदुं ।

(क) जयतु भर्ता । एष खलु महासेनस्य सकाशाद् रैभ्यसगोत्रः काञ्जुकीयो
व्याङ्गारवत्या प्रेपितार्या वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधत्ती च प्रतिहारमुपस्थितः ।

(ख) यत् मर्ताज्ञापयति ।

(ग) एतेषु भट्टिदारिका ।

(घ) जयत्यार्यपुत्रः ।

(ङ) आर्यपुत्र ! मयि मे ज्ञातिकुलस्य कुशलवृत्तन्तं श्रोतुम् ।

राजा — अनुरूपमेतद् भवत्याभिहितं — वासवदत्ता-
स्वजनो मे स्वजन इति । पद्मावति ! आस्यताम् । किमिदानीं
नास्यते ।

पद्मावती — (क) अय्यउ(संस्थो) किं मए सह उवविट्ठो
एवं जणं पेक्खिस्सदि ।

राजा — कोऽग्र दोषः ।

पद्मावती — (ख) अय्यउत्तस्स अवरो परिग्गहो चि उदा-
सीणं विअ होदि ।

राजा — कलत्रदर्शनाहं जनं कलत्रदर्शनात् परिहृतीति
बहुदोषमुत्पादयति । तस्मादास्यताम् ।

पद्मावती — (ग) जं अय्यउत्तो आणवेदि । (उपविश्ये)
अय्यउत्त ! तावो वा अम्मा वा किंणुसु भणिस्सदि चि आवि-
ग्गा विअ संवुत्ता ।

राजा — एवमेतत् ।

किं वक्ष्यतीति हृदयं परिशुद्धितं मे

कन्या मयाप्यपहृता न च रक्षिता सा ।

(क) आर्यपुत्रः किं मया सहोपविष्ट एतं जनं मेक्षिष्यसे ।

(ख) आर्यपुत्रस्यापरः परिग्रह इति उदासीनमिव भवति ।

(ग) यदार्यपुत्र आह्वययति । आर्यपुत्र । तातो वाम्मा वा किन्नुसुद्ध भणिष्यसी-
स्याविज्ञेः संवृत्ता ।

भाग्यैश्वर्यैर्महद्वांसगुणोपघातः

पुत्रः पितुर्जनितरोष इवास्मि भीतः ॥ ४ ॥

(ततः प्रविशति काञ्चुकीयः धात्री प्रतीहारी च)

काञ्चुकीयः— भोः ।

सम्बन्धिराज्यमिदमेतत् महान् प्रहर्षः

स्मृत्वा पुनर्नृपसुतानिधनं विषादः ।

किं नाम दैव ! भवता न कृतं यदि स्याद्

राज्यं परैरपहृतं कुशलं च देव्याः ॥ ५ ॥

प्रतीहारी— (क) एसो भट्टा, उपसर्प्यदु अर्प्यो ।

काञ्चुकीयः— (खेय) जयत्वार्यपुत्रः ।

धात्री— (ख) जेदु भट्टा ।

राजा— (सम्बद्धमाम्) आर्य !

पृथिव्या राजवंश्यानामुदयास्तमयप्रभुः ।

अपि राजा स कुशली मया काङ्क्षितवान्भवः ॥ ६ ॥

(क) एष भर्ता, उपसर्प्यत्वार्यः ।

(ख) जयदु भर्ता ।

१. 'तः' ॥ पद्मावती—अस्यजस । कीस किञ्चिदु पलकाके । प्रतीहारी—अर्च्यः कञ्चुकीयो भर्ता अ पविहारी जयविद्वा । राजा—धीमं प्रवेत्तवाम् । प्रतीहारी—जं भट्टा आजगवेदि (मिन्काम्) (न' ख. पाठः. २. 'वः—ज' ख. पाठः.

* महद्विदि मयाक्रियविशेषणम् ।

काञ्चुकीयः — अथकिम् । कुशली महासेनः । इहापि सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।

राजा — (उत्थाय) किमाज्ञापयति महासेनः ।

काञ्चुकीयः — सदृशमेतद् वैदेहीपुत्रस्य । नन्वासनस्ये-
नैव भवता श्रोतव्यो महासेनस्य सन्देशः ।

राजा — यदाज्ञापयति महासेनः । (उपविशति)

काञ्चुकीयः — विष्टया परैरपहृतं राज्यं पुनः प्रप्तानीत-
मिति । कुतः,

कातरा येऽप्यशक्ता वा नोत्साहस्तेषु जायते ।

प्रायेण हि नरेन्द्रश्रीः सोत्साहैरेव मुच्यते ॥ ७ ॥

राजा — सर्वमेतन्महासेनस्य प्रभावः ।

अहमवजितः पूर्वं तावत् सुतैः सह लालितो

दृढमपहृता कन्या भूयो मया न च रक्षिता ।

निधनमपि च श्रुत्वा तस्यास्तथैव मयि स्वता

ननु यदुचितान् वस्तान् प्राप्तुं नृपोऽत्र हि कारणम् ॥

काञ्चुकीयः — एष महासेनस्य सन्देशः । देव्याः सन्दे-
शमिहात्रभवती कथयिष्यति ।

राजा — हा अम्ब ।

घोडशान्तःपुरज्येष्ठा पुण्या नगरदेवता ।

मम प्रवासदुःखार्ता माता कुशलिनी ननु ॥ ९ ॥

धात्री — (क) अरोआ भट्टिणी भट्टारं सव्वभदं कुसलं पुच्छदि ।

राजा — सर्वगतं कुशलमिति । अम्ब ! ईदृशं कुशलम् ।

धात्री — (ख) मा वारिणि भट्टा अविमत्तं सन्तप्पिटुं ।

काञ्चुकीयः — धारयत्वार्यपुत्रः । उपरताप्यनुपरता महासेनपुत्री एवमनुकम्प्यमानैर्यपुत्रेण । अथवा,

कः कं शक्तो रक्षितुं मृत्युकाले

रज्जुच्छेदे के धैटं धारयन्ति ।

एवं लोकस्तुल्यधर्मा यनानां

काले काले छिद्यते रक्षते च ॥ १० ॥

राजा — आर्य ! मा मैवम् ।

महासेनस्य दुहिता शिष्या देवी च मे प्रिया ।

कथं सा न मया शयया स्मर्तुं देहान्तरेष्वपि ॥ ११ ॥

धात्री — (ग) आह भट्टिणी — उवरदा वासवदत्ता । मम वा महासेनस्स वा जादिसो गोवाल्लअवाल्लओ[†] तादिसो एव्व तुमं पुदमं एव्व अमिप्पेदो जामादुअस्ति । एदण्णिमित्तं उज्जङ्गिणि

(क) अरोगा भट्टिनी भर्तारं सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।

(ख) मेदानीं भर्तासिमात्रं सन्तप्तुम् ।

(ग) आह भट्टिनी — उपरता वासवदत्ता । मम वा महासेनस्य वा यादवो गोपालकबालकस्तादृश एव त्वं मधममेवाभिप्रेतो जामातेति । एतन्निमित्तमुज्जङ्गिणी-

१. 'पिअ' । (बी) 'ईरि' स 'वारि' एवं' क. पाठः. २. 'मा ह्यार' क. पाठः. ३. 'ऊ' क. पाठः.

† गोपालको वासवदत्ताज्ञाता ।

आणीवो । अणगिसक्खिअं धीणाववदेसेण दिण्णा । अत्तणो
चवळदाए अणिवुत्तविवाहमङ्गळो एव्व गदो । अहअ अब्बेहिं
तव अ वासवदत्ताए अ पडिकिदिं चित्तफळआए आळिहिअ
विवाहो णिवुत्तो । एसा चित्तफळआ तव सआसं पेसिदा ।
एवं पेक्खिअ णिवुवो होहि ।

राजा — अहो अतिस्निग्धमनुरूपं अभिहितं तन्नभवत्या ।

वाक्यमेतत् प्रियतरं राज्यलाभशतादपि ।

अपराजेऽपि स्नेहो यदस्मासु न विरमृतः ॥ १२ ॥

पद्मावती — (क) अय्यउत्त ! चित्तगदं गुरुअणं पेक्खिअ
अभिवादेदुं इच्छामि ।

धाम्नी — (क) पेक्खिअ पेक्खिअ भट्टिदारिआ । (चित्रफळकां दर्शयति)

पद्मावती — (एहा आत्मगतम्) (ग) हं अदिसविसी खु इअं
अप्प्याए आवन्तिआए । (प्रकाशम्) अय्यउत्त ! सविसी खु इअं
अय्याए ।

नीतः । अणगिसाक्षिकं धीणाव्यपदेशेन दत्ता । आत्मनश्चपलतया निर्वृत्ता विवाहमङ्गल एव
गतः । अथवास्त्राभ्यां तव च वासवदत्तायाश्च प्रतिहर्ति चित्रफळकायामाखिरूप
विवाहो निर्वृत्तः । एसा चित्रफळका तव सम्प्राप्तं मेयिता । एतां प्रेक्ष्य निर्वृत्तो
भव ।

(क) आर्यपुत्र । चित्रगतं गुरुजनं प्रेक्ष्याभिवादेमिदुमिच्छामि ।

(ख) प्रेक्षतां प्रेक्षतां भट्टिदारिका ।

(ग) इह अतिसदृशी स्वस्वियमार्ग्या आवन्तिकायाः । आर्यपुत्र ! सदृशी स्वस्वि-
यमार्ग्याः ।

राजा — न सदृशी । सैवेति मन्ये ।

अस्य स्निग्धस्य वर्णस्य विपत्तिर्वारुणा कथम् ।

इदं च मुखमाधुर्यं कथं *जूषितमग्निना ॥ १३ ॥

पद्मावती — (क) अय्यउत्तस्स पडिकिर्वि पेक्खिअ जा-
णामि इअं अय्याए सविस्सी ण वेत्ति ।

धात्री — (ख) पेक्खदु पेक्खदु भट्टिवारिआ ।

पद्मावती — (ङ) (ग) अय्यउत्तस्स पडिकिवीए सविस-
वाए जाणामि इअं अय्याए सविसिं सि ।

राजा — देवि ! चित्रदर्शनात् प्रभृतिं प्रहृष्टोद्दिष्टामिव त्वां
पश्यामि । किमिदम् ।

पद्मावती — (घ) अय्यउत्त ! इमाए पडिकिवीए †सविस्सी
इह पडियसदि ।

राजा — न किं वासवदत्ता । (आम् ?)

(क) आर्यपुत्रस्य प्रतिकृतिं मेक्ष्य जानामीत्यस्यैवा सदृशी नमेति ।

(ख) मेक्षतां प्रेक्षतां भर्तृदारिका ।

(ग) आर्यपुत्रस्य प्रतिकृत्याः सदृशतया जानामीत्यस्यैवा सदृशीति ।

(घ) आर्यपुत्रः अस्याः प्रतिकृत्याः सदृशीह प्रतिवसति ।

१. 'ती'—अय्यउत्तपडिकिविसविसिसिआमाए जा' अ. पाठः. २. 'खे कि ।' अ. पाठः.
३. 'जा'—पद्मावति । 'वि' अ. पाठः. ४. 'ति इ' अ. पाठः.

* 'यूयं हिंसायां, यत्न-य' इति भ्यादीः । † एतद्वारम्भ 'जानामीताम्' इत्यन्तं अ. पुस्तके
तुल्यम् ।

पद्मावती — आम् ।

राजा — तेन हि शीघ्रमानीयताम् ।

पद्मावती — (क) अव्यउत्त ! मम कण्णामात्रे केण वि
ब्रह्मणेण मम भङ्गिअत्ति ण्णासो णिक्खित्तो । पोसिदमन्तुआ
परपुरुसदंसणं परिहरवि । ता अव्यं मए सह आअर्व पेक्खिअ
जाणादु अव्यउत्तो ।

राजा —

यदि विप्रस्य भगिनी ह्यरुमन्या भविष्यति ।

परस्परगता लोके दृश्यते रूपतुल्यता ॥ १४ ॥

(प्रविष्य)

प्रतीहारी — (ख) जेदु भट्टा । एसो उज्जङ्घणीओ ब्रह्मणो,
भट्टिणीए हस्ते मम भङ्गिअत्ति ण्णासो णिक्खित्तो, तं पडि-
ग्गहिदुं पडिहारं उवड्ढिवो ।

राजा — पद्मावति ! किञ्च स ब्राह्मणः ।

पद्मावती — (ग) होदब्धं ।

(क) कार्यपुत्र । मम कन्यामात्रे केनापि ब्राह्मणेन मम भगिनिर्केति न्यासो निक्षि-
प्तः । प्रेषितमर्तुका परपुरुषदर्शनं परिहरति । तदार्थं मया सहागतां प्रेक्ष्य जाना-
स्वार्थपुत्रः ।

(ख) जयदु भर्ता । एष उज्जङ्घिनीयो ब्राह्मणः, भट्टिन्या हस्ते मम भगिनिर्केति
न्यासो निक्षिप्तः, तं प्रतिग्रहीतुं प्रतिहारमुपस्थितः ।

(ग) भवितव्यम् ।

१. 'णीह' ख. पाठः, २. 'त्थे ण्णा' ख. पाठः, ३. 'दु उ' ख. पाठः.

‡ 'ता' इत्यादि नामने ख. पुस्तके नास्ति ।

राजा — शीघ्रं प्रवेश्यतामभ्यन्तरसमुदाचारेण स ब्राह्मणः ।

प्रतीहारी — (क) जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

*राजा — पद्मावति ! त्वमपि तामानय ।

पद्मावती — (ख) जं अय्यउत्तो आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति यौगन्धरायणः प्रतीहारो च)

यौगन्धरायणः — (टो!भोः) (आत्मगतम्)

प्रच्छाद्य राजमहिषीं नृपतेर्हितार्थं

कामं मया कृतमिवं हितमित्यवेक्ष्य ।

सिद्धेऽपि नाम मम कर्मणि पार्थिवोऽसौ

किं वक्ष्यतीति हृदयं परिशङ्कितं मे ॥ १५ ॥

प्रतीहारी — (ग) प्सो भट्टा । उवसम्पदु अय्यो ।

यौगन्धरायणः — जयतु भवान् जयतु ।

राजा — श्रुतपूर्वं इव स्वरः । भो ब्राह्मण ! किं भवतः
स्वसा पद्मावत्या हस्ते न्यास इति निक्षिप्ता ।

यौगन्धरायणः — अथकिम् ।

(क) यद् अर्तहापयति ।

(ख) यद् आर्षपुत्र आहापयति ।

(ग) एव अर्तो । उपसर्पत्यार्षः ।

राजा — तेन हि त्वर्यतां त्वर्यतामस्य भगिनिका ।

प्रतीहारी — (क) जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति पद्मावती आवन्तिका प्रतीहारी च)

पद्मावती — (ख) एदु एदु अय्या । पिअं दे णिवेदेमि ।

आवन्तिका — किं किं ।

पद्मावती — (ग) भावा दे आअवो ।

आवन्तिका — (घ) दिट्ठिआं इदाणिं पि सुमरदि ।

पद्मावती — (ङ) जेदु अय्यउत्तो । एसो णासो ।

राजा — पद्मावति ! साक्षिमान् न्यासो निर्यातयितव्यः ।

- १ अन्नभवान् रैभ्यः, अन्नभवती स्वाधिकरणं भविष्यतः ।

पद्मावती — (च) अम्भे ! इअं दाणिं अय्या ।

भार्गवी — (आवन्तिका निर्दोष्य) (छ) अम्मो मट्टिदारिआ वासवदत्ता ।

(क) यद् भर्ताज्ञापयति ।

(ख) एत्वेत्वार्या । प्रियं ते निवेदयामि ।

(ग) भट्टा ते आगतः ।

(घ) दिष्ट्येदानीमपि स्मरति ।

(ङ) जयत्वार्यपुत्रः । एष न्यासः ।

(च) अम्भे ! इयमिदानीमार्या ।

(छ) अम्भो मर्तुदारिका वासवदत्ता ।

१. 'जा-ख' क. पाठः. २. 'ए' क. पाठः. ३. 'किं' क. पाठः. ४. 'ही दामि' क. पाठः. ५. 'तो' 'सि' क. पाठः. ६. 'मि' क. पाठः. ७. 'य्य' क. पाठः. ८. 'बी मि' क. पाठः. ९. 'इमे' क. पाठः.

राजा — कथं महासेनपुत्री । देवि ! प्रविश त्वमभ्यन्तरं
पद्मायत्या सह ।

यौगन्धरायणः — नखलु नखलु प्रवेष्टव्यम् । मम मणिनी
खल्वेषा ।

राजा — किं भवानाह । महासेनपुत्री खल्वेषा ।

यौगन्धरायणः — भो राजन् !

भारतानां कुले जातो विनीतो ज्ञानवाग्बुद्धिः ।

तच्चाहंसि बलाद्धर्तुं राजधर्मस्य देशिकः ॥ १६ ॥

राजा — भवतु पद्म्यामस्तावद् रूपसादृश्यम् । संक्षिप्यतां
यथनिका ।

यौगन्धरायणः — जयतु स्वामी ।

वासवदत्ता — (क) जेदु अप्यउत्तो ।

राजा — अये असौ यौगन्धरायणः, इयं महासेनपुत्री ।

(इमौ समाश्लिष्य)

किन्तु सत्समिदं स्वप्नः सा भूयो दृश्यते मया ।

अनयाप्येवमेवाहं दृष्ट्वा वञ्चितस्तदाः ॥ १७ ॥

यौगन्धरायणः — स्थामिन् ! देव्यपनयेन कृतापराधः स्व-
स्वहम् । तत् क्षन्तुमर्हति स्वामी । (पादयोः पतति)

(क) जयन्तार्यपुत्रः ।

१. ' न खा' ख. पाठः.

६. राजद्वर्चनं नास्ति अ. पुस्तके । ‡ तदा स्वप्नसमये ।

राजा — (उत्थाप्य) यौगन्धरायणो भवान् ननु ।

निध्नोन्मादैश्च युद्धैश्च शास्त्रदृष्टैश्च भन्त्रितैः ।

भवद्यज्ञैः खलु वयं 'मज्जमानाः समुद्धृताः ॥ १८ ॥

यौगन्धरायणः — स्वामिभाग्यानामनुगन्तारो वयम् ।

पद्मावती — (क) अन्मेहे अय्या खु इअं । अय्ये !
सहीजणसमुदाआरेण अविक्कन्दो समुदाआरो । ता सीसेण
पसादेमि* ।

वासवदत्ता — (पद्मावतीमुत्थाप्य) (ख) उट्टेहि उट्टेहि अवि-
हवे ! उट्टेहि । अरिथ्सअं णाम सरीरं अधरइइ ।

राजा — वयस्य यौगन्धरायण ! देव्यपनये का कृता ते
शुक्तिः ।

यौगन्धरायणः — कौशाम्बीमात्रं परिपालयामीति ।

राजा — अथ पद्मावत्या हस्ते किं न्यासकारणम् ।

यौगन्धरायणः — पुष्पकभद्रादिभिरावेशिकैरादिष्टा स्वा-
मिनो देवी भविष्यतीति ।

राजा — इदमपि समन्वता ज्ञातम् ।

यौगन्धरायणः — स्वामिन् ! सर्वैरेव ज्ञातम् ।

(क) अहो आपां खल्वियम् । आर्ये । सहीजणसमुदाआरेणातिव्रान्तः समुदाआ-
रा, तत् सीसेण प्रसादयामि ।

(ख) उत्तिष्ठोत्तिष्ठान्विधवे ! उत्तिष्ठ । अरिथ्सं नाम शरीरमपराध्यसि ।

१. 'वयस्य' चौ' ख. पाठः. २. 'न्मो ख' ख. पाठः. ३. 'ता उट्टा' ख. पाठः.
४. 'विक्क' ख. पाठः. ५. 'जा—मी' ख. पाठः. ६. 'णः रु' ख. पाठः.

† मज्जमाना मज्जनशीलाः ।

* एतदुत्तरं ('पादयोः पतति') इति पठितुमर्हम् ।

राजा — अहो घातः खलु रुमण्वान् ।

यौगन्धरायणः — स्वामिन् ! देव्याः कुशलनिवेदनार्थ-
मद्यैव प्रतिनिवर्ततामग्रभवान् रैभ्योऽन्नभवती च ।

राजा — सर्व एव वयं यास्यामो देव्या पद्मावत्या सह ।

(भरतवाक्यम्)

इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्भिन्न्यकुण्डलाम् ।

महीमेकातपत्राङ्गीं राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ १९ ॥

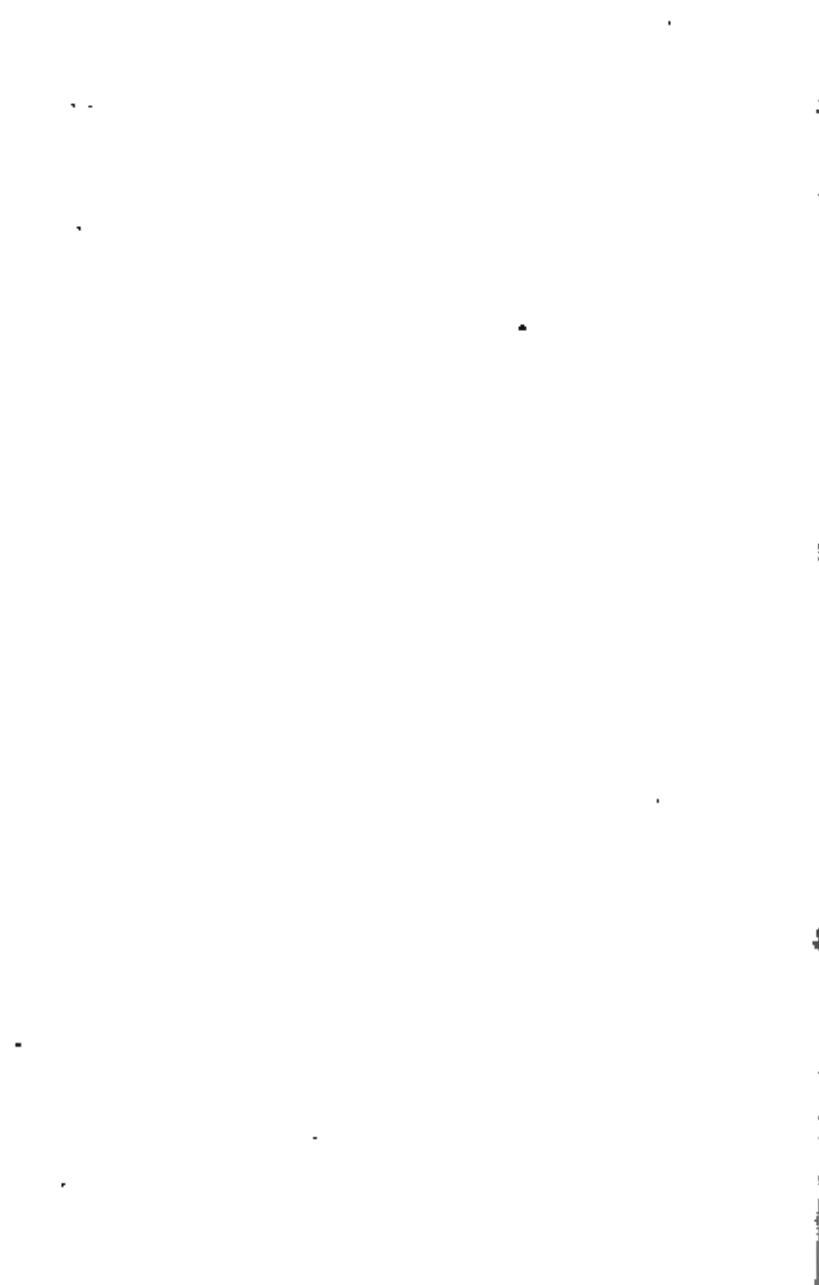
(निष्क्रान्ताः सर्वे)

पद्योऽङ्कः ।

इति स्वयमर्णटक(म)वसितम् ।

शुभं भूषात् ।

१. 'अथ इहोत्र' क. पाठः. २. 'जा-ननु स' क. पाठः. ३. 'प्रा' क. पाठः.
४. 'वातवपला समासः' ख. पाठः.

पाठभेदः ।

ग्रंथं पङ्क्तिः सुप्रितपुस्तकपाठः.

ख. पुस्तकादृष्टः ग. पुस्तकपाठः.

१	२	पुस्त	पुस्त
११	७	तिवा	ति योनः वा
११	८	नः—(कर्णं वस्त्रा) क	नः—क
११	११	विस्मितः	निष्ठितः
११	१४	नः—यो ति	नः—भवति । योधर्मावाप्ता विधि- मोजयति
११	१५	य्य । अ	य्य । अ
११	१	नः—भवति । एवमनिर्गो- तानि दैवतान्यव	नः—एवमविशतानि दैवतान्यव्यव
११	६	न वि	न भवत्या वि
११	७	वासी	वमासी
११	८	ति	ति
११	११	भटौ	उभौ
११	११	व	व
११	१४	पश्य	कृतः
११	४, ५, ६.	नम् । (उ	नम् । (उ
११	८	नः—(आत्मगतम्) त	नः—त
११	१	नः—(स्वगतम्) ए	नः—ए
११	१, ४.	ति । ततः प्र	ति । प्र
११	१७	(ततः प्रविश ता)	(प्रविश्य) ता
११	११, १२, १३, १४, १५.	ए.... ए ए । ए	

पृष्ठं पङ्क्तिः दुद्रितपुस्तकपाठः.

५ १६ हं । पद्मावती—भो ।

१ १ स्ससि (हं) हि ।
 १ १ न.... आ ।
 १ १ वि वरेदि ।
 १ १ चा—(आत्मगतम्) भो
 १ ११ हो वी । इमस्त
 १ १२ इतराणि वि वि ।
 १ १३ ध्व । किं वि
 १ १४ हुं इ
 ७ १ तं भवत्वा । भो
 १ १ अहो वि
 १ १ ते ।
 १ ८ क
 १ १ यः । भोः ।
 १ १० ती—वि
 १ १२ ण इ
 १ १४ णः—इ
 १ १५ कामिनापिच्छा
 ८ १ चा—(आत्मगतम्) इ
 १ १, २ भो । होयु, न
 १ १ पा
 १ १ किं इ
 १ ८ भवादि
 ९ १ यः— अ

ख. पुस्तकादृष्टः ग. पुस्तकपाठः.

हं । वासवदत्ता—(आत्मगतम्) इह
 सा राअवारिआ । अभिज्जणाशुखं
 छु से खवं । पद्मावती—भो ।

स्तत्त्वमि ।
 न.... अ ।
 वि वरेदि ।
 चा—भो
 हा.... री । पदस्त
 हारमदि न्ति ।
 ध्व । वि
 हुं अभिज्जेद्व्यवाणेण तवस्सिअणो
 अअभिज्जन्तीअदु वाय को किं पुरव इ
 तं भवत्वा । (परिक्रम्य) भो
 जनेन वि
 ते । तत् कुर्वताम् ।
 क
 यः । भवत्वेयं तावत् करिष्ये । भोः ।
 ती—नमस्ते दि
 नावि इ
 णः—भूयताम् । इ
 का । इच्छा
 चा—इ
 भो । होयु, सो अ
 प
 किं पुरव इ
 आपणेदि
 यः—अ

ग्रंथं पश्चिः शुद्धितपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकाद्वयः ग. पुस्तकपाठः.

९ ९ मतो ।

मत्वा ममतो मगिन्याः परिपाठनम् ।

१० ९ सत्रम्

अ

१० ९ दु । अ

दु । अय्या अ

११ ७ आ ईदिसी से आइदी,
इजं वि रा

आदिसी से आकिदी इज रा

११ ११ अः—इन्त भोः । अ

अः—(आत्मगतम्) अ

१० २ स्त

इ

११ ५ व्ये । (परिष्कम्प) अ

व्ये । मयतु उडम् । अ

११ ४ न अ

नामेन अ

११ ७ अर्थ

अथा

११ ८ विमवाः

विटपाः

११ ११ (अन्यतो विच्छेदम्) अथ

अथ

११ १७ ती—अम्भो प

ती—प

११ ३ री—(आत्मन्) अ

री—अ

११ ९ मे सन्दा

मे दा

११ १० अ प

अ भोः । प

११ १० अः—अधितव्यम् । त

अः—त

११ २१ री—ततस्ता

री—ततस्ता

११ ६ तथिबस्त

अथास्त

११ ९ अः—सत्यं प

अः—प

११ १० आ—आ

आ—(आत्मगतम्) आ

११ १४ अय राजा भी

अय परिष्कम्प भो

११ १० रः सहस्रोत्थाय

र अस्त्रामोत्थाय

११ १३ (दुःखि) ताः

तादृशाः

११ ९ आ—विट्टिआ सु

आ—सु

११ १० महारक्ष

महाम् भारतम्

११ ११ न । कुतः, स

न । स

प्रथं पक्षिः मुद्रितपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकपाठः ग. पुस्तकपाठः.

१४ १२	स्व सु अ	स्व सच्छ
॥ १६	पितम्,....इत्येवं सं वि	पितम् इत्येवं वि
॥ १५ १	नममात्मैर्महता य	नं महाय
॥ २	न्तम् । ततो निष्क	न्तमपश्यम् । ततोऽपका
॥ १	जा एन्वं य	जा य
॥ ९	व्य सह म	व्य म
॥ १२	असाचारी— तथास्तु (निष्क्रान्तः)	निष्क्रान्तो असाचारी
॥ १३	णः— अट	णः— साध्वह
१५ १, ४.	ष्ठिभ्यति । (कान्तु- कीयमबलोक्य) ग	ष्ठिभ्यति । ग
॥ ६	योग....स्तः)	निष्क्रान्तो योगन्धरायणः
॥ १०	गच्छामि दाव अ	गन्वामि अ
॥ ११	दि ।....का	दि । का
१७ १	ति ।	त्यः ।
१८ १	जा माहवील्लदाम	जा पदुमावदी माहवील
॥ ४	स्सदो	स्सगदा
॥ ११	ति । आव म	ति । गच्छ शुभं अहं पि म
॥ ५	मि । (परिकल्प्य) अ	मि । अ
॥ ११	करिवक	अण्ठिअक
॥ ७	कन्तुदण	युहेण
॥ १०	ति कन्तुकेन क्रीडन्ती प	ति प
॥ ११	तथा सह)	ता चेटी च)
१९ १	ती—अय्ये । ओ	ती—ओ
॥ २	ता—इत्ता अ	ता—अ
॥ ४	तु दाव म	तु म
॥ ७, ८	सि । वा....ह	सि । आवान्तिका— ह

पृष्ठ पङ्क्तिः अत्रितपुस्तकपाठः.

ख. पुस्तकादष्टः ग. पुस्तकपाठः.

२० १	सा वृ	सधि वृ
॥ १	टी— भट्टिदारिआ से	टी— से
॥ १०, ११	चा—के	चा— के
२१ १	चा— (आत्मगतम्) आ	चा— जा
॥ ७	हं (मकाशम्) ह	हं ह
॥ ८	णीओ ज	णीज
॥ ९	ती— जुअह । ज खु ए	ती— भज उण ए
॥ १०	णमणोमि	णामि
॥ १२	मी— जेदु भट्टिदारिआ । भट्टिदारिण । दि	मी— भट्टिदारिण । दि
१२ १	स्त ।	स्त दिण्णा ।
॥ १	चा— भह कु	चा— हं । (मकाशम्) जम्बे । कु
॥ ४	सो....अ ।	इह आभदो । पडिण्णिआ भट्टिदा- रिमा ।
॥ ९	अ उ	अ पुणो उ
॥ ११	मि ।	मि सोमगुण्णाणि ।
११ ९	चा— । अ	चा— होव । अ
॥ ८	हु दाव अ	हु अ
॥ ११	चा— (आत्मगतम्) ज	चा— ज
॥ १२	दाइ मे	रोदि मे
॥ १५	पात्री— एदु पदु म	भेटी— पविसदु दाव अम्मन्तरं म
२४ १	ति विचिन्तयन्ती वा	ति सचिन्ता वा
॥ ४	वुत्तं	वुत्तं
॥ ९	(ततः प्रविशति पुष्पाणि गृहीत्वा च)	(प्रविश्य पुष्पहस्ता) ने
॥ १०	आ ।....अ	आ । अ

पृष्ठं पङ्क्तिः सुद्रितपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकादृष्टः ग. पुस्तकपाठः.

१७	११	रपडिदधन्वलेहा विअ अ	रगदा विअ पडिदधन्वलेहा अ
१९	१	ये आवन्तिण को	ये । को
"	७	चेटी	भात्री
"	५	णा वि । इ	णा आवन्तिणा । इ
"	८	चा— (आत्मगतम्)	
"		एवं वि मए अटब्बे	चा— एवं वि मए कादब्बे होइ ।
		आसी ।	
"	९	अहो अक	अक
"	१०	अब्बे । मा दाणि अण्णं वि	मा दाणि वि
"	"	एतो जा	जा
"	११	दि । तिग्गे दाण गुण्डु अय्या ।	दि ।
१६	१, १, १, ४, ५.	चा— कीदि	चा— कीदि
"	१	ण हेरिसो दि	सादिसो ण दि
"	७	दि ओ ।	दि ।
"	८	सअ सर	सअं मणिटुं स सर
"	११	ससङ्गि	सअंसणसङ्गि
"	१९	अमा सिग्गे ।	अमा ।
२७	१	चा— इ	चा— इ
"	२	मन्द (विळो	आणेहि दाण । (विळो
"	४	चा— इ	चा— इ
"	५	ए अ । इ	ए अ । इ
"	८	कीस ।	किप्पिमित्तम् ।
"	१२	जामादुब्बो	अह्मा
२८	१	अइ ववामि । ग	इअं दुवारेमि । अहे । ग

पृष्ठं पाणिः शुद्धितपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकादृष्टः ग. पुस्तकपाठः.

२८ २, ३, ४, ५ चेटी— ... गदा

२९ ५, ६, ७. सा पिहं छ

२६ २ कः—(सहै) दि

२७ ३ हो । को

२८ ७ ए अ

२९ ८ दोसो भुजगोदर(पृ. ३६) दोसो जगोदर

३० ९ इमाणि भवइव आ-
गुच्छाणि मेखलपु दाव न

३८ १, २, ३, ४. तः । सर्वं

३९ ५ ए। एव

४० ८ हि । वि

४१ १ कः — पथा

४२ १२ खेण स

४३ १४ कुम् वि

४४ ४ किं

४५ १ ती— स

४६ २ जो व्याप

४७ ६ तदा वा

४८ १ कः त

४९ २ या मे

५० ११ आ ए

५१ २ या अ

चेटी निष्क्रान्तापरया सह । गदा

सा जाव दावाणि भाषभेजनि-

व्युत्तं दुःखं विणोदेति । अचाहिदं अ-

व्युत्तं वि णाम परकेरओ संवुपो ।

अहं वि दाणि मम सव्याप दुक्खं

विणोदेमि मिहं न छ

कः—सो । दि

हो । भो । को

ए उण अ

दोसो जगोदर

इमाणि पविद.....आणि वे-

कलपु म

तः । सर्वं

ए। एव करोमि । एवं

हि । वि

कः—सो । तह । पथा

खेण दि स

कुम् । वि

किं

ती—अहिमहि । स

ओ व्यवस्थाप

तदा तत्रभवती वा

कः—का गई । त

या वि मे

आ—ए

या । वयस्स । अ

पृष्ठं पाणिः भुवि तपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकपाठः ग. पुस्तकपाठः.

४४	४	विही । राजा—
॥	५	जा — न
॥	१४	तुवं अ
४५	१	मि । (प्रविश्य)
॥	६	कः एसां त
॥	९	कः — ए
४६	४	जा — वस
॥	६	धु । प
॥	९	पद्मावति ।
॥	१५	इदं
४७	१	कम् । गु
४८	८	का — ग
॥	९	हि । के
४९	१	इ । क
॥	३	पश्चिमिका
॥	॥	प्या । ग
॥	६	होतु
५०	४	द्विषो निवेदेहि निष्का
॥	१२	राजा)
५१	१६	जा — मूर्ख
५५	११	टी — ए
५६	९	करिअ जाव
॥	१०	सामि । (उप
॥	१४	अस्स सु

विही । ईदिसं दाणि एदं । राजा—
जा— वसस्य । न
तुवं । ण सुत्तं दाणि उअण्ठिअं
अय्य एआइणं विसअिअ गन्तुं । अ
मि । (प्रविश्य)
कः—अये त
कः—ओदि । इदं । पद्मावती—किं
एदं णाम । विदुमकः—ए
जा—वस
धु । प
देवि ।
अभिदं
कम् । गु
का—ग
हि । मा तुवं आणवेदा विअ के
■ । पश्चिमिका—क
मधुकरिका
प्या । पश्चिमिका—ग
करेहि
द्विषो सिअं निवेदेहि । निष्का
राजा सपरियारः)
जा—मूर्ख ।
टी—इह उहुअदरं ए
करिअ विसअिअ णिमादा । जाव
सामि । (उप
अस्स आआरेणसु

पृष्ठं पाठिः मुद्रितपुस्तकपाठः.

१६	१५	(समर्पे नटयति)
१७	१	आ— हा
१८	२	ता— हं
१९	३	सो । रा
२०	४	हा अबन्तिराजपुत्रि ।
२१	५	सो । मु
२२	६	ता—को वि मं
२३	७	ता गमिस्सं ।
२४	८	कः— उ
२५	९	चिन्त.... वे ।
२६	१०	जा— य
२७	११	स्पाद्
२८	१२	रम् । स्व
२९	१३	खम् ॥ ए

३० ४ सो । (प्र

३१	५	सां व
३२	६	महाप्या
३३	७	को
३४	८	मुच्छ्रहण
३५	९	मि । का
३६	१०	मिष्कम्भः
३७	११	यं मु

स. पुस्तकादहः ग. पुस्तकपाठः.

शेते
जा—हा
ता— हं
सो । मन्दभाषाए मय किं किं । रा
वासयदसे ।
सो । मोवु, मु
ता —इह को वि जगो मं
य जुत्तं विद्धिदं
कः—मा दाणि अणत्थं चिन्तिअ व
चिन्तिअ विद्धा तत्तहोदी विज ।
जा— एवं समो भया इहः । य
स्व
रम् । अपिच स्व
सम् । विवृणक्तः— इतिस्ति राक्ष-
उत्ते अबन्तिमुन्दरी पाप जमिस्सणी
पडिबसदि । सा सुए विद्धा भवे । ए
सो । राजा— वयस्स । पक्ख पक्ख,
योऽयं सन्नस्सया देव्या तथा बाहु-
निधीवित्तः । स्समेऽप्पुत्तजसंस्सर्को
रोमहर्षि न मुक्कति ॥ (प्र
ता महाराजाय व
मुहप्या
ऊ
मुदेण
मि । का
प्रवेक्षकः
यासु

पृष्ठ पङ्क्तिः मुद्रितमुद्रकपाठः.

ख. मुद्रकपाठः ग. मुद्रकपाठः.

६४ ९ सुखा
 ,, १६ शाखव
 ६५ ७ किन्नुसल
 ६६ ,, ती व
 ,, ,, वि उवासीज वि
 ,, १४ एवमे
 ६७ २ तः । (त

,, १० मः । आ
 ६८ १३ हता कम्वा
 ६९ ६ आ----- क
 ७१ १ न्ये । अ
 ,, ३ जू
 ,, ४ बिसल आ
 ,, १२ ह प
 ,, १३ जा— न किं
 ७२ २ ती— म
 ,, ५ दि । रा
 ,, १४ किन्तु
 ७३ १ जा—भी
 ,, ५ ति बी

गता
 शो गत्वा नव
 अहो
 ती—अ
 वि ए सिलाहणीकं वि
 सत्यमे
 तः ॥ पद्यावती — अद्यत्त । अ
 किस्सं कं रक्सिदु पत्तकाले । रा-
 जा—पद्यावति । एवमेतत् । प्रती-
 हारी— जेदु भट्टा । एसो कम्पुई
 सरी पडिहारमुत्तुडिहा । राजा—
 शीर्षं प्रवेष्टयताम् । प्रतीहारी— अ
 भट्टा आणवेदि । निष्कान्ता ।
 मः । राजा— आ
 हरन् कम्पा
 जा—ऊ
 न्ये । सोः कट्ठम् अ
 दू
 कित्तुमिच्छामि । भा
 ह एव प
 जा— किं
 ती— म
 दि । अथ्या वेक्सिदु सदिसी म रे
 वि । रा
 एवं
 जा— तेन हि शी
 ति आकाणमेवो यी

पुष्प पत्रिः मुद्रितपुस्तकपाठः.

स. पुस्तकादयः ग. पुस्तकपाठः.

७३	१३	जा—धु	जा— मोः । धु
११	११	रः । स्व	रः । स्व
७४	३	आबन्तिका मरीचारी	बातवदत्ता
११	८	जेतु	येकस्तु
११	९	ति। सा	■ । निर्यातय । अथवा ■
११	१०	तः ।	तः । निर्यातय ।
११	११	हर्ष	णीभदा
७५	४	कि मवानाह । महासेनपु-	किमाह भगिनी । ननु बातवदत्ता ।
		त्री लक्ष्मणा ।	
११	८	समाहति व	नाहति स्व व
११	१२	मी । (उभौ समाहित्य) कि	मी । कि
११	१८	मी । (पादयोः पतति) रा	मी । रा
७६	१	जा— (सम्पद्य) मी	जा— मी
११	५	ती— अय्ये ।	ती — अय्ये !
११	६	रेण व	रेण अजाणमसीए व
११	८	रा— उ	रा — उ
७७	२	नार्थ । रा	नार्थ धार्मी कम्बुकी चोत्तमिनी
			रा
११	४	ह । (अ	■ । योगन्धरायणः— यदाहापयसी
			साम्नी । (व

क. पुस्तके श्रुतितांशः ख. पुस्तकादुपलब्धः

मुद्रितपुस्तकस्थ

पृष्ठे पङ्क्तिः इत्यादिः

पृष्ठे पङ्क्तिः इत्यन्तः

१	७	बलौ
११	१२	ह ।
२	८	म
११	१०	ले
११	१४	प
३	९	न
११	८	प
११	११	त
११	१९	नी
४	८	ल
११	१२	न ।
११	१६	भी
५	३	शि
११	७	ग
११	१२	अर्द्ध
११	१७	स
६	६	इत
११	१०	प
११	१५	इ
७	३	इ
११	८	आ

१	९	कि
२	३	ई
११	८	स
११	१२	कौ
११	१५	कु
३	४	स्त
११	९	(वि १. सि)
११	१४	उमस
४	३	प्का
११	९	मि
११	१३	रे महा
११	१७	ना
५	४	तः
११	८	अ
११	१३	सा
६	२	हि ।
११	८	आ
११	१२	ण
७	२	मि
११	५	ते
११	९	त

पृष्ठे पक्षी इत्यादि:

७	१२	सं
"	१७	जै
"	१८	चि
८	३	सो
"	६	मे
११	१५	स
"	२०	कि
१९	८	ग
"	७	ग
"	९	जान्
"	१५	मि
१३	४	मा
"	१०	जा
"	१४	दा
२०	११	बा
११	५	स
"	९	इ।
११	४	बा
२७	३	कय)
"	८	वं
२८	२	बा
"	७	अवि
२९	४	का
"	७	प
"	९	दि
३५	११	मि
"	१५	स

पृष्ठे पक्षी इत्यन्तः

७	१४	भी:
"	१७	औ
"	१८	है
८	३	राव
"	६	हुं
११	१५	सं
"	२१	णः
१२	६	बा
"	७	सं
"	११	ला
"	१७	भा
१३	३	तःपाने
"	१०	प
"	१४	सा
२०	१२	नेन
"	३	सि
११	९	सो
२२	४	ह
२७	३	भी
"	८	स्व
२८	३	दी
"	८	भानि।
२९	५	दि
"	७	रसु
"	१०	गा
३५	११	मद
"	१५	मेव

पृष्ठे पङ्क्ति इत्यादि:

३६	४	वशु
"	६	हीही
"	११	ने
३७	२	का
"	९	जा
४२	३	इ
"	८	ब
"	१३	जा
४६	३	मे
"	६	अ
"	१२	जा
"	१६	सं
४४	७	हु
५०	२	किं
"	७	स
"	१५	प्या
५१	६	रा
"	१४	नी
५२	३	एदु म
"	१०	द
५६	१२	उब
"	१५	वा
५७	४	वि
"	७	णो
"	९	से
"	१५	भा
५८	६	को

पृष्ठे पङ्क्ति इत्यन्तः

३६	४	म
"	७	णी
"	१३	र
३७	२	सो । अ
"	९	वा
४२	३	वि
"	८	तो
"	१४	स
४६	३	अ
"	७	वं
"	११	नेम
४४	२	ना
"	७	य
५०	२	सि
"	७	अ
"	१६	ग
५१	८	हु
"	१५	त
५२	४	ज्का
"	१०	व
५६	१२	वमि
"	१५	णी
५७	५	प
"	७	टिअ
"	१०	रा
"	१५	वा
५८	६	वे

पृष्ठे पञ्चौ इत्यादि:

५८	१०	अ
६२	१२	दि
६६	२	बो
७०	६	णमु
७४	९	सतः
७८	८	न
८२	१३	मि
८६	१७	मी
९०	२	रो
९४	७	ए
९८	१२	आ
१०२	१६	अ
१०६	२	ओ
११०	७	अ
११४	१२	ये
११८	१४	मी
१२२	१९	योः
१२६	५	म
१३०	१०	समं

पृष्ठे पञ्चौ इत्यन्तः

५८	१०	णा
६२	१२	दा
६६	२	दि
७०	६	णा)
७४	९	आ दि
७८	८	सि
८२	१३	अ ।
८६	१७	अ
९०	२	आ
९४	७	मु
९८	१२	अम्
१०२	१६	सी
१०६	४	त
११०	७	रु
११४	१२	कल
११८	५	ग
१२२	११	वम

श्लोकानुक्रमिका ।

श्लोक	पृष्ठ	श्लोक	पृष्ठ
अगस्त्ये सुतः	१४	इतिहास राज्ञः	१७
अनेन परिहा	४३	प्रत्यक्ष राज्ञः	७१
अथ विप्रस्य	५१	प्रोक्तो बहुधा	७५
अहमवस्थितः	६८	बहुधाऽप्युपरे	१४
इमां वागव	७७	आरतायां कुजे	७५
इवं वागव नमो	४६	विद्यातो रिक्तं	१०
उदयवेष्टु	१	भूतैर्वापरा	१
उपेक्ष मागेन्द्र	६१	मकुमारकन्या	३४
कन्यापतां च सु	५१	मकुमरेण सु	६९
कन्यापतां च वि	१६	विन्दोम्यादि च सु	७६
कन्यायाः कन	७	परि तावदर्थ	५१
कः के वाचो एति	६९	परि विप्रस्य भ	७३
कतारा वेऽप्यस	६८	योऽर्थं कन्यातावा	६७
कामिनौजयिनी	३५	कन्यायाः सुतु	५१
कान्ते मैथिलैः	७	वाक्यमिदं विप्र	७०
किं कन्यातीति इ	६६	विप्रस्य इतिहा	१०
किन्तु तदाविर्	७५	कन्या मायमता	५१
कन्या वाचोपेताः	१७	कन्यामायव	५९
गुणानां वा ॥	४७	करकन्यापुत्री	४६
विरम्यतः का	६४	सुतिपुत्रमिव	६४
तीर्थादिभ्यः	४	मोक्षोऽप्युद्वेग	७
दुःखं कर्तुं नर	४४	कन्यामायवन्ति	५०
भीरुवाचमयं	१	मोक्षान्तःपुर	६८
मिथ्यामन्त्रं चन्द्र	५८	कन्यामिधरायव	६७
मैथिली (दुः)	१३	सविप्रयो कर्तु	१४
कन्यापती वर	९	सुखकर्मो भ	८
कन्यापती बहु	४१	स्मृतकन्यामन्त्रादि	५४
परिहरतु भवान्	१	स्वात्मनो विदु	५९
पूर्वं स्वभावाभि	७		

64
1612176

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23890

Call No. Sa8N/Bha/Gan.

Author—Ganapati Sastri, T

Title—*Swaphavasa* ~~at~~ *alatta*
of Rase. No 15

Borrower No.

Date of Issue

Date of Return

KIC 41.612

"A book that is alive is never dead"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.